

Ervin GÁLL

Rituri și ritualuri funerare ale descălecătorilor maghiari, din secolul X, în Bazinul Transilvaniei

În memoria arheologului Attila KISS

(Rezumat)

Lucrarea vizează prezentarea amănunțită și analiza riturilor maghiarilor descălecători din Transilvania, ordonarea sistematică a datelor și clarificarea paralelismelor, pentru a le putea confrunta cu cimitirele de descălecători maghiari cunoscute în Bazinul Carpatic. Concluzia lucrării este că în Transilvania manifestările acestei culturi sunt similare cu cele din zona superioară a Tisei, Câmpia Mică maghiară (Kisalföld), Dunántúl, chiar dacă sunt mai puțin bogate. Concordanța riturilor și structurilor funerare cu caracter „stepic” precum și a materialului arheologic cu cele cunoscute din celelalte cimitire din această perioadă din Bazinul Carpatic fac absurdă ipoteza lui HOREDȚ, privind atribuirea de cultură independentă grupului „Cluj-Gâmbaș”. Chiar dacă se cunosc și diferențe regionale, în sec. X în Bazinul Carpatic apare o cultură în mare măsură unitară, de la cel mai vestic punct din Kisalföld până în estul Transilvaniei.

Prefață

În anul acesta maghiarii sărbătoresc un mileniu de la crearea statului lor medieval de tip occidental. Această mică contribuție urmărește prezentarea obiceiurilor funerare din Bazinul Transilvaniei în perioada imediat anterioară preluării creștinismului și integrării în statul maghiar medieval a teritoriului transilvănean. Chiar dacă

acest stat este deja al trecutului, istoria lui ar fi vremea să fie tratată așa cum a fost, departe de orice sentimente naționale caracteristice perioadei moderne, deloc însă epocii medievale. Din păcate, suntem departe de a sărbători împreună cu cei care am trăit împreună în cadrul acestui stat.

Studiul este o parte a lucrării de diplomă susținute în cadrul Facultății de Istorie a Universității București (părți din capitolele II, IV, VI). Aș vrea să mulțumesc persoanelor care m-au ajutat cu sfaturile lor profesionale în realizarea acestei încercări de a analiza în stil monografic fenomenul ocupării de către maghiari a Bazinului Transilvaniei: dr. Radu HARHOIU, dr. István BÓNA, dr. László KOVÁCS, dr. László RÉ-VÉSZ. Totodată trebuie să mulțumesc și prietenilor mei, Chorina și Dan Daniel SPÂNU, care au intervenit pentru a da textului o formă gramaticală corectă. Tuturor le mulțumesc foarte mult.

Stadiul săpăturilor și publicațiilor despre secolul X în Bazinul Transilvaniei.

Cercetarea istoriei Bazinului Transilvaniei din secolul X suferă mult din cauza stadiului incipient al publicării urmelor arheologice din această zonă. Nivelul cercetării și publicării materialului arheologic privind secolul X în Transilvania, se află pe ultimul loc în Bazinul Carpatic.¹ Trebuie să menționăm și faptul că arheologia transilvăneană a debutat oricum cu un handicap de 50 de ani, iar astfel nivelul de cercetare și publicare din Slovacia, Ungaria, Iugoslavia prezintă deosebiri de nivel profesional clare.

La aceste deosebiri se adaugă și faptul că din cauza amestecului politicului, cercetarea din Transilvania a avut mult de suferit. Așa cum va reieși din prezentarea noastră, se va vedea clar cum a fost influențată cercetarea de anumite ideologii politice, de anumite aspirații naționale. Totodată, este foarte important statutul politic al Transilvaniei în aceste perioade.

Pentru a vedea mai clar nivelul cercetării arheologice, am încercat sistematizarea pe perioade a gradului de intensitate de săpătură și publicare.

* Institutul de Arheologie V. PÂRVAN; București, H. COANDA 11, RO-71119
(colectivul prof. dr. Radu HARHOIU)

I. 1896–1905. Se caracterizează prin punerea bazei cercetării arheologice profesionale în Transilvania. Astfel, data de 1896 marchează prima descoperire, de 4 morminte, de la Gâmbaş (publicate chiar în acel an), care va fi urmat de alte săpături tot acolo, rezultând încă 5 morminte (nepublicate până la ora actuală). Sfârșitul acestei perioade „romantice” este marcată de opera monumentală a lui J. HAMPEL, care, prin publicarea unui număr impresionant de descoperiri din perioada „descălecatului” sau din alte perioade, a oferit specialiștilor posibilitatea de identificare a descoperirilor arheologice din aceste epoci. Lucrarea lui HAMPEL a determinat o „explozie” a descoperirilor și a publicațiilor în întreaga Transilvanie, despre toate epocile, inclusiv despre descălecatul maghiar.²

Acestei situații aparține și un alt amănunt, care mai mereu se uită. În 1899, regele Ungariei, Franz Iosif I îl numește pe cunoscutul arheolog al Muzeului Național Maghiar (înființat în 1802), Béla PÓSTA conducător al catedrei de arheologie de la Cluj. Astfel, de numele lui se va lega punerea bazelor școlii arheologice transilvănene, care a influențat mult dezvoltarea arheologiei din Bazinul Carpatic. Din școala lui PÓSTA provin figuri mari ale arheologiei acestui secol din Transilvania: István KOVÁCS și Márton ROSKA.

II. 1905–1914. Dezvoltarea remarcabilă a întregii Austro–Ungariei din toate punctele de vedere, a avut consecințe faste și asupra dezvoltării spiritului de a se ocupa de arheologie. Ca și consecință a acestor factori favorabili, săpăturile au pornit și în Transilvania, și apar și publicațiile. Astfel, în 1906 apare publicația despre garda de spadă de la Dej³, iar în anii următori sunt organizate săpături la Gâmbaş (1912), Lopadea Nouă (1913), Alba Iulia (1911), Cluj-Napoca (1913)⁴. O parte din aceste săpături sunt publicate, dar izbucnirea primului război mondial a anulat o mare parte din planuri.⁵

Se cuvine să amintim și săpăturile de la Hunedoara și Moldovenești din 1912–1913, publicate în 1913 și 1914,⁶ deși intră în tema noastră doar într-o mică măsură.

Așa cum reiese, anii de la începutul acestui secol reprezintă o etapă importantă și bogată, atât din punctul de vedere al săpăturilor, cât și al publicațiilor. Evident, există deosebiri de nivel, deoarece profesioniștii I. KOVÁCS și M. ROSKA nu se pot compara sub nici un aspect cu amatorii K. HERPEY, I. TÉGLÁS sau J. BODROGI.

III. 1920–1939. Perioada interbelică a reprezentat un regres enorm față de avântul perioadei anterioare. Astfel, în cele două decenii n-a fost executată nici o săpătură arheologică, și doar norocului datorăm două publicații despre două necropole, respectiv un mormânt. Este vorba de mormântul izolat de la Dârjiu, a cărui cercetare a fost pur și simplu interzisă de C. DAICOVICIU⁷, respectiv publicarea mormintelor 10–12 de la Gâmbaş.⁸ A mai apărut un mormânt cu resturi de cal la Călnic, care va fi amintit abia în 1971.

IV. 1940–1945. Revenirea Transilvaniei de Nord la Ungaria a determinat un alt avânt al specialiștilor, care se ocupau cu această problemă. Astfel, în 1941 tânărul Gyula LÁSZLÓ reia săpăturile de la Cluj-ZÁPOLYA (DOSTOIEVSKI), la care se adaugă publicarea celor 7 morminte săpate în 1913 de I. KOVÁCS⁹. Gy. LÁSZLÓ la rândul lui publică mormintele săpate de el în 1943 și în 1945.¹⁰ În 1943, K. HOREDŦ publică descoperirile de la Călnic¹¹, iar tot în acest an, M. ROSKA publică buterola de spadă de la Alba Iulia,¹² iar Z. SZÉKELY în 1945 mormântul izolat de la Sfântu Gheorghe–Epreștet¹³. Tot în cartea lui Gy. LÁSZLÓ sunt publicate descoperirile fortuite (foarte probabil ale unui mormânt) de la Eresteghin-Zádogostet¹⁴.

V. 1948–1960. Perioada imediat următoare războiului mondial a determinat o restruc-turare politică, care nu a avantajat deloc știința arheologică. Chiar dacă au fost organizate mari campanii de săpături arheologice, pentru secolul X rezultatele nu pot fi considerate concludente.

Totodată, în această perioadă apare un fenomen în rândul arheologilor, respectiv în arhe-

ologie, de a nu publica materialul arheologic (!). Prin programe venite de sus, arheologii trebuiau să cerceteze situri, care erau al slavilor, iar mai apoi pe protoromâni. Mulți arheologi s-au raliat acestei ideologii, dar au existat și specialiști, care și-au îndeplinit profesia lor cu cinste.

Din această perioadă sunt cunoscute trei descoperiri, dar nici una publicată. Trebuie să menționăm descoperirile de la Cluj-Napoca-str. Farkas (mai târziu CHIROVSKI, iar mai apoi KOGĂLNICEANU).¹⁵ A mai apărut încă o descoperire, cea de la Simeria Veche, rămasă până la ora actuală nepublicată.

VI. 1960–1970. Deceniul al șaselea reprezintă o perioadă mult mai benefică pentru descoperirile privind această perioadă. Astfel a fost săpat parțial necropola de la Noșlac, cele 18 morminte, apoi cea de la Blandiana „B”, un mormânt tot de la Blandiana¹⁶, respectiv a mai fost documentată o spadă, cea de la Ernei, și au apărut resturile unui nou mormânt la Căpeni. Din aceste rezultate a fost publicată doar necropola de la Blandiana (K. HOREDȚ ÎNSĂ NU A RECUNOSCUT CĂ ACEASTA APARTINE ORIZONTULUI FUNERAR MAGHIAR DIN SECOLUL X), respectiv spada de la Ernei și potcoava de la Căpeni la începutul deceniului următor.¹⁷ Necropola de la Noșlac a rămas până în zilele noastre nepublicată.

VII. 1970–1980. În acest deceniu, putem documenta patru descoperiri: cele de la Cipău, Deva, Jigodin, Sângeorgiu. Nici una n-a fost publicată (avem doar o schiță despre inventarul mormântului 7 de la Deva). Trebuie menționat că la sfârșitul deceniului încep săpăturile de mare amploare de la Alba Iulia–Stația de Salvare.

VIII. 1980–1990. Deceniul al IX-lea al secolului nostru va rămâne fără îndoială unul din cele mai importante pentru cercetarea Bazinului Transilvaniei din secolul X. Au fost cercetate mai ales centrele probabile ale descălecatului maghiar: Alba Iulia, Cluj-Napoca (deși din alte considerente și scopuri). Putem vorbi de succese importante mai ales la Alba Iulia: au fost cercetate necropolele II–III de la Stația de Salvare,¹⁸

a fost identificat mormântul izolat de călăreț din partea de SV a cetății, respectiv au fost colectate descoperiri izolate din fostul palat APOR, respectiv o spadă din colecția CSERNI.

La Cluj, în 1985, cu prilejul săpăturilor în cadrul unei necropole romane, au fost identificate 26 de morminte aparținând orizontului funerar maghiar. La Blandiana, în locul identificat de HOREDȚ cu câteva decenii mai devreme, arheologii din Alba Iulia au efectuat săpături de salvare, descoperind o necropolă bulgară din secolul al IX-lea. La marginea necropolei, care a fost distrusă de Mureș, a fost identificat un mormânt cu un inventar și ritual funerar foarte interesant, acesta din urmă a fost datat în secolul al X-lea, fiind atribuit orizontului funerar maghiar. Tot în acest deceniu au fost identificate resturile inventarului unui mormânt la Benic.

Așa cum reiese, putem vorbi de un deceniu extrem de prodigios din punct de vedere al săpăturilor. Nu același lucru putem constata despre publicarea materialului.

Astfel, cele două necropole mari de la Alba Iulia (II–III) n-au fost publicate nici până în zilele noastre. Aceeași soartă a avut și necropola de la Cluj-Napoca-str. Pata.¹⁹ Nu este publicat nici toporul-ciocan descoperit în jurul fostului palat al familiei APOR.

Specialiștii nu prea au dat osteneala de a publica aceste mărturii importante ale secolului al X-lea. Cu toate acestea, au fost publicate descoperiri mai mici, care nu au necesitat o muncă științifică prea mare. Este vorba de mormântul de la Blandiana, respectiv cea de la Alba Iulia–SV Cetății²⁰.

IX. 1990–1999. Ultimul deceniu al secolului nostru nu poate fi caracterizat nici acesta la rândul lui unul cu rezultate remarcabile. Cu schimbarea politică, ar fi putut fi totuși mult mai bine exploatată colaborarea cu arheologia maghiară, dar ar fi putut fi relansate și săpăturile, respectiv publicațiile. Din păcate, nu s-a întâmplat așa. Mentalitatea veche continuă să domine, blocajul structurilor mentale nu au permis până acum o dezvoltare normală a acestei discipline.

Astfel, în nouă ani putem documenta doar două săpături: Alba Iulia-str. Brândușel, respectiv

Orăștie. Spre meritul autorilor săpăturilor, ambele s-au publicat foarte repede după executarea lucrărilor.²¹

La mijlocul acestui deceniu a apărut publicația despre spada de la Deva, iar mulțumită lui R. R. HEITEL spada de la Alba Iulia.²²

La finalul acestei prezentări de situație a săpăturilor și a publicațiilor se impun câteva constatări:

1. În primul rând, câteva date statistice. Din 40 de descoperiri 11 pot fi socotite săpături exhaustive, alte 9 sunt parțiale. Cunoaștem 17 descoperiri izolate, iar despre alte trei săpături nu știm dacă au fost exhaustive sau nu. Din păcate, săpăturile exhaustive sunt cele care n-au fost publicate sau au fost publicate parțial, mai degrabă pentru popularizare decât pentru știință.

2. Acest nivel se reflectă destul de puțin în publicații. Astfel, în cazul numai a 16 descoperiri a fost publicat întregul material, iar de 11 ori descoperirile sunt morminte izolate sau descoperiri fortuite, și doar de 5 ori aparțin unor necropole (Fig. 4).

3. 16 descoperiri au fost publicate în totalitate, 8 au fost publicate parțial, iar despre alte 16 descoperiri nu avem decât menționări (Fig. 1/1–2).

I. Rituri și ritualurile funerare.

În definierea orizontului cultural stepic în Bazinul Transilvaniei, ca și în alte zone ale Bazinului Carpat, un rol primordial joacă ritualurile funerare. Ritualurile funerare oglindesc sentimentele și emoțiile umane resimțite la trecerea în lumea de dincolo fie a unei rude, fie a unui conducător etc. Decesul unui membru al comunității determină o reacție instituționalizată a celor rămași în viață, care în perioada, de care ne ocupăm, au dobândit trăsături specifice prin expresivitatea lor de excepție. Analiza ritualurilor funerare ne apropie mai mult de spiritualitatea oamenilor secolului X.

II. Ritualul funerar. Orizontul cultural stepic cunoscut de la începutul secolului al X-lea în Bazinul Carpat, are drept rit funerar înhumația.

III. Poziția necropolelor. (Fig. 11) Al doilea aspect, pe care trebuie să-l urmărim, este poziția topografică a necropolelor. Analizele realizate pe marginile acestui subiect²³ au arătat că purtătorii orizontului cultural stepic au preferat ca loc de înmormântare mai ales relieful mai înalte (dealuri), zone aflate în apropierea unor râuri, dar cunoaștem și alte tipuri de înmormântare, de exemplu înmormântările secundare în tumuli preistorici²⁴ (mai ales pe câmpia Tisei) sau cimitire plane²⁵. Spre deosebire de Bazinul Tisei, în Bazinul Transilvaniei unde există forme de relief proeminente, locurile de înmormântare au fost stabilite mai ales pe terasele dealurilor sau chiar pe vârful acestora. În situațiile când cimitirele nu sunt amplasate în locuri mai înalte, ci pe terenuri plate, se respectă „legitatea” poziționării pe lângă ape curgătoare.

Pe baza acestor considerente se pot distinge trei tipuri de amplasare în teren a locului de înmormântare în Bazinul Transilvaniei:

1. Primul tip de amplasare a necropolelor cuprinde siturile aflate pe terasele înalte ale dealurilor. Asemenea cazuri cunoaștem de la Blandiana „B”, Cluj–str. ZÁPOLYA, Deva–Micro 15, Eresteghin, Lopadea Nouă, Orăștie–Dealul Pemiilor, X2, Sfântu Gheorghe–Eprestető, Turda–Tündérhegy.

2. Al doilea tip de amplasare a necropolelor cuprinde siturile aflate pe vârful dealului. Pentru această situație cunoaștem exemplele oferite de necropolele de la Alba Iulia–SV Cetății, Cluj–Napoca–str. Pata, respectiv necropola de la Gâmbaș–Măgura.

3. Situația necropolelor mai mari pe terenuri plate constituie al treilea tip de amplasare. Acestui tip îi aparțin necropolele de la Alba Iulia–str. Brândușel și Stația de Salvare II–III, Blandiana „A”, Cluj–Napoca–str. M. KOGĂLNICEANU nr. 23, Noșlac–Pompa de apă. Cu excepția necropolei de la Blandiana și a mormântului izolat (?) de la Cluj–Napoca–str. M. KOGĂLNICEANU nr. 23, toate celelalte necropole se întind pe suprafețe mari.²⁶

4. Separate într-o a patra grupă, am în cadru descoperirile, despre care nu avem date topografice. Din păcate, acestea nu sunt numai

descoperiri izolate, ci și morminte izolate sau chiar necropole. Numărul lor este destul de mare (22 de puncte).

Pe baza acestor date putem spune că descălcătorii stepici aveau o preferință specială pentru locurile mai înalte, în unele cazuri membrii comunității fiind înmormântați acolo. Alegerea unui astfel de loc nu este specifică numai teritoriului transilvănean, ci este cunoscută și în celelalte microregiuni ale teritoriului Bazinului Carpatic.

Prima situație topografică a necropolelor se regăsește într-un număr foarte mare de situri, în toate zonele Bazinului Carpatic.

În schimb, poziția topografică din grupa a doua este cunoscută într-un număr mult mai limitat de cazuri. Pentru a oferi o imagine mai veridică, amintim situațiile de la: Biharea, Szeghalom-Kováshalom, Beregovo (Beregszász)-Kishegy, Zemplin (Zemplén)-Szélmalomdomb, Streda nad Bodrogom (Bodrogszerdahely)-Bálványhegy, Szabolcs-Vontatópart, Tarcál-Rimai dűlő, Bordány, Karos-Eperjesszőg II-III., Dormánd-Hanyipuszta, Eger-Szépásszonyvölgy, Karancsalja-Lapostető, Karancslapújtő-Nyárvas dűlő, Piliny-Leshegy, Sósartyán-Murahegy, Penc-Tuszkulánnum, Gödöllő-Öreghegy, Szob-Kiserdő, Budapest-III. Csillaghegy, Budapest-III. Csúcshegy, Tatabánya-cementgyár, Bana-Ördögásta Hegy, Gisc-Szőlő-hegy, Nagyvázsony-Nőzsér.²⁷

Amploarea alegerii locurilor de înmormântare pe înălțimi ne atrage atenția asupra cătorva probleme importante:

1. Alegerea acestei poziții topografice se regăsește mai ales în zona Tisei Superioare (Rakamaz, Zemplin, Beregovo, Streda nad Bodrogom, Tarcál, Karos), o altă concentrație importantă observăm în estul Câmpiei Mici (cu descoperirile de la Karancsalja-Lapostető, Karancslapújtő, Piliny, Sósartyán). A treia zonă de concentrație este zona de sud a Câmpiei Mici, unde avem descoperirile de la Szob, Budapesta, Bana, Tatabánya. În celelalte zone stabilirea cimitirului în vârful dealului este cunoscută foarte rar, motivul fiind probabil realitățile geografice.

2. Pe lângă realitățile geografice, trebuie să acordăm atenție și inventarului acestor cimi-

tire. Necropolele amplasate pe vârfuri de deal din zona Tisei superioare reprezintă cele mai bogate locuri de înmormântare cunoscute până acum, cuprinzând morminte cu o concentrație impresionantă de însemne de rang.

În celelalte zone, cimitirile sunt mai sărace în ansamblu, doar unele se remarcă cu inventar relativ bogat. Astfel, trebuie amintite cele de la Gödöllő, Bana, Eger, Bordány, Budapest-Csúcshegy. Această situație putem constata și în Bazinul Transilvaniei, unde cimitirele de la Cluj reprezintă față de celelalte descoperiri un statut material și social net superior.

Precum am văzut, necropolele situate pe vârfurile dealurilor conțin un inventar bogat, și din punct de vedere chorologic răspândirea lor se încadrează în aria de răspândire a mormintelor cu însemne de rang (sabie cu garnitură și sabie simplă, tolbe de arc cu aplici, centuri cu aplici).²⁸

În general, în aceste necropole sunt înmormântați comunități mai mici.

Morminte singulare cunoaștem de la Tatabánya, Alba Iulia-SV Cetății, Bordány, Budapest-Csillaghegy, Gic, Karancsalja-Lapostető, Zemplin. Necropolele mici, de câteva persoane, sunt cunoscute de la Bana, Beregszász, Bordány, Budapest-Csúcshegy, Gödöllő, Moșorin, Nagyvázsony, Penc, Piliny-Leshegy, Sósartyán-Murahegy, Szabolcs-Vontatópart, Tarcál. Necropole mijlocii (10-30 de înhumați) sunt identificați la Cluj-Napoca-str. Pata și ZÁPOLYA (DOSTOIEVSKI), Gâmbaș-Măgura, Karos III., Streda nad Bodrogom, Rakamaz, Biharea, Dormánd, Eger-Szépásszonyvölgy. Necropole ale unor comunități mai mari (30-80 de morminte) au fost identificate numai de două ori pe vârfurile unor dealuri: Karos II. și Szob-Kiserdő.

Cronologic, aceste necropole pot fi data-te mai ales în prima jumătate a veacului al X-lea, iar într-un număr mic de descoperiri pot fi atribuite sfârșitului secolului (Szob-Kiserdő). Aceeași constatare putem avea și despre descoperirile din Transilvania (Fig. 11).

Topografia necropolelor cunoaște și o a treia situație: necropolele așezate pe un teren plan. Asemenea situații am putut documenta mai ales în Câmpia Tisei, la Magyarhomorog, Szentés-Szent-

lászló, Timișoara-Cioreni, Szeged-Algyó, Majs, Halimba etc. Aceste necropole cuprind un număr considerabil de morminte, care pe baza inventarului se grupează în morminte de luptători, iar în altă parte a necropolei se înmormântează grupuri de indivizi cu inventar foarte sărac (Timișoara-Cioreni, Szentes-Szentlászló, Magyarhomorog). Topografia, dar în același timp și structura acestor necropole se aseamănă foarte mult cu cele din Bazinul Transilvaniei: Noșlac, Alba Iulia-str. Brândușel, Alba Iulia-Stația de salvare.

Fără a tenta demonstrarea unei legități în alegerea amplasării pe criteriile topografice a necropolelor după stratificarea socială, putem afirma (așa cum vom vedea mai târziu) că în general comunitățile mai mici preferau mai ales înălțimile, iar comunitățile mai mari „populau” necropolele aflate pe terenuri plate. Evident, o legitate totdeauna respectată nu a existat. Astfel, cunoaștem un număr important de necropole mari, care s-au situat pe dealuri sau au folosit teluri preistorice, de exemplu Vârșand.

I.III. Groapa. Datorită modului nesatisfăcător de investigare și documentare a săpăturilor arheologice ca și datorită modului prea sumar de publicare, documentația despre gropile de morminte (forma, aranjarea, adâncimea, lățimea, ritualurile practicate în cadrul gropii) se află într-un stadiu precar.

I.III.1. 1. Forma gropilor (Harta 2). În ciuda informațiilor incomplete despre forma gropilor în epoca, de care ne ocupăm, se remarcă diversitatea formelor. Cunoaștem gropi rectangulare, de multe ori cu colțurile rotunjite, dar și un alt tip al formei de groapă, cel trapezoidal.

Forma rectangulară de groapă cu colțurile rotunjite a fost documentată la Alba Iulia-Stația de Salvare,²⁹ la Cluj-str. Pata; la Cluj-ZÁPOLYA (m.1-7), Blandiana „A” (m. 2); Blandiana „B” (m. 1-9, 11-13, 14, 16), Gâmbaș (m. 1-4, A-C (10-12)), Orăștie-Dealul Pemilor (m. 1, 5, 7, 8).

Groapă trapezoidală a fost documentată într-un număr mult mai mic: Cluj-ZÁPOLYA (m. 10) (Fig. 2:1), respectiv Orăștie-Dealul-Pemilor (m. 2, 4).

Dacă prima formă este folosită pe scară largă, a doua, cea trapezoidală se regăsește într-un număr foarte mic de descoperiri. Pentru această formă de groapă cunoaștem analogii de la Bánkeszi, Bátorkeszi, Streda nad Bodrogom, Csátalja, Halimba, m. , Rovinka, Szabadkígyós, Szabolcs-Petőfi u., m. 324-325, Szarvas, Sereď, Zalavár, Bešeňov.³⁰ În cazul mormântului dublu de la Szabolcs, colțurile sunt puternic rotunjite.

Inventarul acestor morminte este datată în secolele X-XI.³¹ Din punct de vedere chorologic aceste descoperiri se concentrează mai ales pe Câmpia Mică³² (Bánkeszi, Bátorkeszi, Bešeňov, Rovinka, Sereď). Alte două descoperiri de morminte cu groapă în formă trapezoidală cunoaștem din zona superioară a Tisei (Streda nad Bodrogom, Szabolcs), apoi descoperiri din zona Câmpiei Tisa (Szabadkígyós, Szarvas). O descoperire avem de la confluența Dunării cu Sava (Csátalja), altele din jurul lacului Balaton (Halimba, Zalavár). Aceste constatări nu trebuie însă supraevaluate drept influențe culturale deoarece din cauza solului în unele regiuni ale Bazinului Carpatic forma gropii nu poate fi constatată.³³ Astfel de concluzii ar fi pripite.

I.III.1.2. Trebuie să menționăm și un alt aspect ce ține de forma gropii, respectiv cunoaștem exemple când podeau acesteia are formă de albie. În Bazinul Transilvaniei asemenea situație a fost constatată doar la Gâmbaș (m. 1). Situația este cunoscută în arealul habitatului maghiar din secolul X-XI la Budapesta, Dolny Peter II., Letkés-Tégláégető, Marcelová, Öttevény, Páli, Rád, Szarvas-Őszölő.³⁴ Cronologic, aceste cazuri sunt datate în mare parte în secolul X, doar cimitirul de la Szarvas a fost organizat în jurul bisericii.³⁵

I.III.2. Adâncimea gropilor de morminte. Chiar dacă avem la dispoziție puține date, ne putem forma o imagine despre problema adâncimii mormintelor. Astfel, în cazul a opt descoperiri avem date pe complexe despre adâncimea mormintelor, iar în cazul a trei necropole cunoaștem adâncimile extreme.

Potrivit autorilor săpăturilor de la Alba Iulia-Stația de Salvare, adâncimea mormintelor a

fost documentată și variază între 0,10 și 1,50 de m. Datele publicate despre necropola de la Cluj-Pata nu sunt relevante, dar din informațiile noastre obținute în urma discuțiilor purtate cu doamna Ioana HICA reiese că adâncimile mormintelor variază între 0,35 și 1,10 m.³⁶ La Gâmbaș, mormintele au fost descoperite între 0,40 și 0,80 m de adâncime.³⁷

Date pe complexe avem de la Alba Iulia–str. Brândușel unde pe 24 de morminte adâncimea generală este de 0,86 m; Alba Iulia–SV Cetății: 1,10 m (pe un singur mormânt); Blan-diana „A”: 1,70 m (pe un singur mormânt); Blan-diana „B”: 0,56 m (pe 11 morminte); Orăștie: 0,68 m (pe 9 morminte); Cluj-Zápolya: 1,26 m (pe 7 morminte); Cluj-Farkas: 1,40 m (pe un singur mormânt) (Fig. 3/1).

Calculat, adâncimea generală a mormintelor este de 89,34 cm. Această adâncime corespunde în general adâncimii cunoscute în cazul gropilor de morminte din necropolele maghiare din perioada secolului X din afara Bazinului Transilvaniei.

Cum reiese și din Fig. 3/1, există diferențe clare între adâncimile gropilor de mormânt din necropole. Se observă tendința ca adâncimea generală a gropilor din necropolele, care concentrează morminte bogate, să indice valori mai mari.

Gropile mormintelor de luptători, înmormântați cu resturile calului sau cu piese de harnașament (reflectând, potrivit principiului *pars pro toto* înmormântare simbolică a calului), au fost mult mai adânci decât cele ale mormintelor simple, fără arme. Astfel, gropile primei categorii – cele cu inventar mai bogat – au avut în medie 1,22 m adâncime, iar gropile mormintelor cu inventar sărac doar 0,81 m (Fig. 1/3).

Această conjunctură este într-o anumită măsură nesigură deoarece am avut la dispoziție un număr mult mai mare de morminte fără arme (39) decât cu arme (9), și până când nu vom dispune de date precise despre toate mormintele din necropolele nepublicate, rezultatele unui asemenea demers pot fi considerate foarte relative.

I.III.3. Lățimea și lungimea gropilor de morminte. Despre acest aspect avem doar câteva date. Doar în cazul mormântului 2 de la

Blandiana „B” cunoaștem lățimea gropii, care măsoară 0,60 m. La Gâmbaș autorul săpăturii a menționat că groapa mormântului 1 este foarte îngustă.

Despre lungimea gropii avem date numai de la Cluj-ZÁPOLYA; în cazul mormântului 2, groapa este lungă de 190 de cm, iar groapa mormântului 3 (copil) este de numai 102 cm.

I.III.4. Ritualul arderii în gropi (Fig. 13).

Ritualul arderii gropilor este foarte rar atestată, nu numai în Transilvania, dar în tot arealul Bazinului Carpatic. În Bazinul Transilvaniei asemenea situații databile în secolul X au fost documentate doar la Cluj-ZÁPOLYA (mormintele 1 și 7), respectiv după unele informații în necropola de la str. Pata. Această ultimă informație trebuie însă tratată cu multe semne de întrebare.³⁸ În m. 1 din necropola din str. Zápolya în jurul craniului pământul a fost ars, iar în mormântul 7 tot în jurul craniului s-au găsit multe fragmente de cărbune, indiciu al arderii rituale a gropii de mormânt. Aceeași situație o cunoaștem de la Alba Iulia–str. Brândușel, unde în mormântul 5 s-au descoperit urme de cărbune în dreptul femurului piciorului drept, și asemenea date avem și din mormântul 19.³⁹ Situația se repetă în necropola din secolul XI de la Moldovenești, mormintele 8 și 9.

Și această tradiție a ritualului poate fi urmărită de-a lungul secolelor X–XI (analogii din alte zone ale Bazinului Carpatic).⁴⁰

I.III.5. Cuptoare, vetre și instalații de foc cu scop ritualic (Fig. 13).

La Gâmbaș, în 1912 J. BODROGI a descoperit o instalație de foc (cuptor) la 0,60 m adâncime, construit din pietre care au fost legate între ele cu ajutorul lutului. Fumul ieșea printr-un orificiu al unuia din pereți. În fața gurii cuptorului a fost descoperit un craniu de cal și o săgeată cu vârf romboidal. Ținem să mai menționăm că întregul complex (cuptorul, craniul de cal și săgeata) a fost descoperit la sud-vest de necropolă, în imediata vecinătate a acesteia.⁴¹

Vetre și cuptoare folosite pentru prepararea mâncării în cadrul banchetului funerar sunt cunoscute și din alte regiuni ale Bazinului Carpatic. Menționăm descoperirile de la Dunaalmás, Sáros-

patak,⁴² care sunt datate în secolul X, dar asemenea descoperiri sunt cunoscute și în cazul marilor necropole din secolele X–XI: Kérpusza, Ptuj, Zalavár.⁴³ În cazul acestor cimitire este foarte greu de stabilit dacă aceste instalații au mai fost folosite și în secolul XI (excepție constituie Zalavár, datat din secolul XI). În cazul Transilvaniei însă această situație poate fi datat sigur în secolul X.

Precum putem remarca, descoperirile, care sunt legate de ritualul de ardere, de prepararea hranei pentru banchetul funerar, sunt caracteristice pentru aceleași așezări. Nu poate fi exclus ca aceste rituri să fi fost folosite de grupuri etnice aderate la triburile maghiare, întrucât descoperirile provin mai ales din necropolele care se situează în extremitățile Bazinului Carpatic sau poate fi fost influența slavă. Sunt întrebări la care încă nu putem răspunde.

I.IV. Orientarea mormintelor.

Cele mai puține date le avem privind orientarea mormintelor. Astfel, numai de la Cluj–str. ZÁPOLYA avem date sigure despre șapte morminte, iar despre alte trei date aproximative. Despre toate celelalte descoperiri avem date aproximative (Orăștie–Dealul Pemilor, X2, Gâmbaș–Măgura) sau date aproximative pe totalitatea mormintelor.

Datele de la Alba Iulia–Stația de Salvare sunt: V–E, SV–NE, NE–SV, NV–SE, SE–NV.

De la Cluj–str. ZÁPOLYA avem orientări: NV–SE (m. 2), VNV 280°–ESE 100° (m. 3), VNV 290°–ESE 110° (m. 4), VNV 290°–ESE 110° (m. 5), VSV 250°–ENE 70° (m. 6), VNV 290°–ESE 110° (m. 7), V–E (m. 9–11).

De la Alba Iulia–str. Brândușel, Orăștie–Dealul Pemilor, X2, Gâmbaș–Măgura, Cluj–str. Farkas orientările sunt V–E.

Datele extrem de puține fac imposibil orice comentariu în această privință.

Totuși, pe baza informațiilor, de care dispunem, dar mai ales pe baza analogiilor din alte zone ale Bazinului Carpatic, mult mai bine documentate, se poate afirma că orientarea generală a fost V–E. Pe lângă această orientare cunoaștem și devieri, mai mult sau mai puțin importante. Astfel, este total nejustificată părerea majorității

arheologilor români, care socotesc că orientarea V–E reprezintă orientarea specifică unei populații creștine.⁴⁴

I.V. Amenajarea mormintelor. Amenajarea mormintelor, ca locuință a celui trecut în lumea de dincolo a beneficiat de atenția specială a rudelor sau chiar a întregii comunități. Uneori putem documenta aspecte rituale, care puteau exprima măsuri de prevenire a revenirii defunctului printre cei vii. Pentru această situație avem un număr important de exemple, dar clarificarea cutumelor, care generau astfel de ritualuri, este foarte greu de înțeles și explicat.

Pentru amenajarea mormintelor pe teritoriul transilvănean au fost utilizate importante resurse de piatră, lemn, la care se adaugă rămășițele monumentelor arhitecturale ale perioadei romane. Din aceste resurse, populația venită în aceste zone a beneficiat pe deplin.

Din păcate, autorul acestor rânduri este în imposibilitatea de a aprofunda această conjunctură, în primul rând din cauza nepublicării cercetărilor și săpăturilor arheologice, dar și din cauza săpăturilor nu tocmai sistematice de la începutul secolului. O serie de necropole cercetate prin săpături așteaptă încă să fie oferite circuitului științific, iar în ceea ce privește necropolele deja publicate, informațiile sunt adesea necorespunzătoare.⁴⁵ Constatările și mai ales concluziile trebuie să rămână în consecință extrem de prudente.

În stadiul actual al informațiilor nu putem să precizăm decât că materialele folosite la amenajarea mormintelor sunt piatra, cărămida, respectiv lemnul.

Din punct de vedere al modului de aranjare, mormintele pot fi încadrate în mai multe tipuri:

I.V.1.a. Mormintele acoperite cu un strat de piatră, defunctul fiind protejat cu un strat de piatră de o grosime de 0,20–0,30 m. Această situație am constatat la Alba Iulia–Stația de Salvare, Alba Iulia–str. Brândușel (m. 3, 4),⁴⁶. Analogiile acestei situații se regăsesc în necropolele de la Dévény, Dunaujváros, Ptuj, Szomotor, Streda nad Bodrogom, Tiszajenő, Veszprém, Zalavár (două morminte).⁴⁷ Aceste necropole sunt datate atât în secolul X, cât și mai târziu, în secolul XI.

I.V.1.b. Morminte din secolul X acoperite cu țegule refolosite luate din construcțiile romane sunt cunoscute de la Alba Iulia–Stația de Salvare, Alba Iulia–str. Brândușel.⁴⁸ Analogiile sunt cunoscute de la str. Zlatna (această necropolă nu este departe de marea necropolă de la Stația de Salvare), Báta, din secolul XI.⁴⁹

I.V.2. Morminte acoperite cu blocuri de calcar, unele de mari dimensiuni. Această amenajare este specifică numai Bazinului Transilvaniei, regăsindu-se la Alba Iulia–Stația de Salvare și în str. Brândușel.⁵⁰

I.V.3. Acoperirea mormântului cu lespede de marmură s-a realizat în cazul mormântului 13 de la Alba Iulia–str. Brândușel.⁵¹

I.V.4. Cunoaștem și situații când aceste materiale (piatră, țegule, calcar) apar laolaltă, integrate în cadrul aceleiași amenajări de morminte. Asemenea exemple cunoaștem de la Alba Iulia–Stația de Salvare, respectiv din str. Brândușel.⁵²

I.V.5. Morminte de pseudo-ciste, din calcar, țegule și pietre au fost descoperite la Alba Iulia–Stația de Salvare, respectiv din mormântul 20 din str. Brândușel.⁵³ În acest mormânt sunt cunoscute pietre de râu, care au fost amplasate pe conturul gropii. Analogii din spațiul Bazinului Carpatic cunoaștem de la Ptuj, Esztergom, Székesfehérvár, Jászdózsa unde au fost construite numai din piatră.⁵⁴

I.V.6. Morminte împrejmuite cu bucăți de pietre sunt cunoscute de la Cluj-ZÁPOLYA.⁵⁵ Din secolul XI în spațiul transilvănean mai cunoaștem exemplele de la Moldovenești, respectiv de la Zăbala.⁵⁶ Același obicei este documentat la Nyitra, Penc, Zalavár.⁵⁷ Îl putem data fără îndoială în secolul X, dar continuă și în secolul XI.

I.V.7. O situație particulară cunoaștem de la Gâmbaș⁵⁸ unde la picioarele defunctului au fost așezate bucăți de piatră.

I.V.8. În unele morminte se constată că pietre sau/și cărămizi au fost depuse pe capul, picioarele, pieptul sau/și locul organelor genitale ale defunctului. Probabil, aici constatăm obiceiul de împiedicare a revenirii mortului. Asemenea situații am putut documenta din spațiul transil-

vănean numai de la Alba Iulia–Stația de Salvare, unde într-un mormânt (nu cunoaștem numărul) bucățile de pietre au fost așezate pe craniul, locul organelor genitale, respectiv vârful picioarelor.⁵⁹ Această practică a depunerii de pietre sau cărămizi direct pe corpul defunctului este documentată și în alte descoperiri din Bazinul Carpatic, la Nitra, Sárbogárd, Streda nad Bodrogom, în necropolele, care aparțin secolului X,⁶⁰ și se menține și în veacurile următoare.⁶¹

I.V.9. Un aspect interesant al ritualului de înmormântare este piatra pusă sub cap (Fig. 2:/2–4). În acest sens, trebuie să amintim exemplele oferite de mormântul 4 de la Cluj-ZÁPOLYA, mormântul 11 de la Blandiana „B”, respectiv din Banat, mormântul 9 de la Timișoara-Ciorenii.⁶² Acest obicei de a pune „pernă” sub capul înhumatului poate fi observat în foarte multe necropolele maghiare din Bazinul Carpatic, databile în secolul X, numai că în aceste necropole a fost depusă șaua cu scărițe, din care de obicei rămân numai scărițele.⁶³ În aceste situații alături de defunct au fost depuse și resturile calului sau cel puțin piesele de harnașament. În mormintele de la Blandiana și Timișoara-Ciorenii resturile calului și piesele de harnașament lipsesc din inventar. Funcțiunea comună a șei și a pietrei în situațiile menționate, ca „perne” ale defunctului este identică și prin urmare nu este exclus ca simbolistica lor să fie comună. Pietrele depuse sub cap, folosite ca perne în lumea de dincolo, puteau să simbolizeze șaua sau invers. Totodată nu trebuie să uităm nici de aspectul cotidian deoarece omul acelor vremuri de multe ori folosea șaua în locul pernei, mai ales dacă era departe de casă.

Sprrijinirea capului pe materiale perisabile, care jucau același rol ca șaua sau piatra, a fost constatată de mai multe ori. În mormintele 2, 63, 73/1902 și 5, 26, 56/1905 de la Piliny-Sirmányhegy, mormântul 2 de la Nagybossány s-a putut observa existența pernei din material organic.⁶⁴ Poziția capului sugerează în mai multe morminte sprrijinirea capului pe materiale organice. Menționăm descoperirile Marcelová, Budapesta, Intapuszta, Páli, Szatymaz, Békés, Gerendás, Dormánd, Tiszabercel.⁶⁵ În aceste trei posibilități de sprrijinirea capului, din materiale diferite, vedem un numitor comun, un scop ritualic comun.

Reîntorcându-ne la problema bucăților de piatră așezate sub cap, trebuie să dezbatem în câteva cuvinte și originea acestui obicei. În primul rând, analogii cu alte orizonturi culturale ne determină să presupunem originea acestui fenomen la alte populații – în Transilvania cunoaștem și alte situații când apare acest obicei de ritual. Este vorba de mormintele 1, respectiv 6 de la Ciumbrud, necropolă, care a fost atribuit moravienilor, iar în ultima perioadă bulgarilor,⁶⁶ fără să fie lămurită problema cronologică a folosirii necropolei.⁶⁷ Foarte prudent, putem presupune două origini ale acestui ritual: originea slavă sau originea maghiară. Autorul acestor rânduri, consideră mai aproape de adevăr ultima posibilitate deoarece pe lângă descoperirile menționate avem la dispoziție și analogii etnografice, care ar susține această ultimă ipoteză.⁶⁸

I.V.10. Morminte căptușite cu lemn sunt cunoscute numai de la Alba Iulia–Stația de Salvare. Analogie din secolul X cunoaștem în mormântul de „conducător” (vezéri sír; Fürstengrab) de la Zemplin.⁶⁹

I.V.11. La Alba Iulia–Stația de Salvare (nu cunoaștem numărul mormântului), respectiv la Cluj–str. Zápolya,⁷⁰ mortul a fost pus pe o scândură de mesteacăn. O analogie a acestei situații se regăsește la Streda nad Bodrogom⁷¹.

I.VI. În mormântări în sicriu.

În secolul X obiceiul folosirii sicriului în arealul locuit de populația stabilită pe teritoriul Bazinului Carpatic este destul de limitat. Din Bazinul Transilvaniei doar din trei locuri cunoaștem acest obicei funerar, de la Alba Iulia–Stația de Salvare (sunt mai multe în mormântări cu sicrii), Blandiana-B, m. 2 și Cluj–str. Pata, m. 4.

Având în vedere descoperirile de până acum sicriile pot fi încadrate în două categorii:

I. Sicrie, realizate prin scobirea trunchiilor de copaci (monoxile).

II. Sicrie, la a căror construcție au fost folosite cuie.

Mormântul 2 de la Blandiana-B (unde s-au păstrat doar cuiele de la sicriu) se încadrează

în grupa a doua, iar mormântul 4 de la Cluj–str. Pata (s-au observat doar urme de lemn) se încadrează probabil în prima grupă.

Sicrie din prima grupă sunt cunoscute atât în zona Tisei Superioare (Kenézlő, Tuzsér, Zemplin), cât și în zona Biharei (Hajdúdorog-Temetőhegy, Hajdúdorog-Gyulás – s-ar putea ca aceste morminte să se încadreze în secolul XI). Grosul descoperirilor de până acum provin din zona Câmpiei Tisei mijlocii (Hódmezővásárhely-Szakállhát, Nádudvar-Mihályhalom, Szabadkígyós-Pálliget, Szabadkígyós-Tangazdaság, Szarvas-Káka, Szentes-Szentlászló) și din zona dintre Dunăre și Tisa (Áporka, respectiv Kecskemét–Madari tanya). În teritoriul de peste Dunăre (Dunántúl), din zona Balatonului, mai precis dintre Balaton și Dunăre cunoaștem patru descoperiri (Halimba, Sárbogárd, Zalaszentgróf, Zalavár-Récéskút).

Sicrie aparținând grupei a doua sunt cunoscute într-un număr mai mic de descoperiri din zona Tisei Superioare (Rétközberencs) și din partea estică a Câmpiei Tisei mijlocii (Hódmezővásárhely-Szakállhát, Szabadkígyós-Tangazdaság, Szentes-Borbásföld).

Din cele arătate mai sus reiese foarte clar faptul că în secolul X folosirea sicriilor din prima grupă cunoaște o amploare mult mai mare. Uneori însă constatăm apariția celor două tipuri în același cimitir, de exemplu la Szabadkígyós-Tangazdaság.

În necropolele Bazinului Carpatic înmormântarea în sicriu se extinde mai ales în a doua jumătate a secolului al X-lea, generalizându-se în necropolele din jurul bisericii (cronologic de la sfârșitul secolului al XI-lea)⁷². Acesta însă nici pe departe nu înseamnă că obiceiul nu a fost cunoscut în prima parte a veacului. Sicriile de la Halimba, Kenézlő, Szolyva, Tuzsér, Zemplin se datează în mod cert în prima jumătate a secolului al X-lea⁷³. Cum am putut observa, aceste descoperiri conțin sicrie ce se încadrează în prima grupă. Doar sicriul descoperit la Rétközberencs poate să aparțină primei jumătăți a veacului și aparține grupei a doua, celelalte descoperiri au fost datate cel mai devreme de la mijlocul veacu-

lui⁷⁴. Astfel, în stadiul actual al cercetărilor se pare că folosirea sicriilor din prima grupă premerge folosirea sicriilor din grupa a doua.

Aceleași constatări cronologice pot fi extinse și asupra descoperirilor din Bazinul Transilvaniei. Astfel, necropola de la Cluj–str. Pata premerge cronologic necropola de la Blandiana „B”, iar mormântul 4 (din al cărui inventar cunoaștem sabia) pare la rândul lui să aparțină primei părți a secolului X (eventual mijlocul veacului).

Din păcate, despre mormintele de la Alba Iulia–Stația de Salvare, care conțineau sicrie, nu avem date, dar cunoaștem datorită celui, care a făcut săpătura, că înmormântarea cu sicrie apare doar în faza din secolul al X-lea. Dacă constatarea este corectă, tradusă din limba arheologiei înseamnă că înmormântările în sicrie apar la Alba Iulia în secolul X, odată cu ungurii descălecători⁷⁵. Interesantă ar fi și încadrarea cronologică a mormintelor cu sicrie, dar în stadiul actual nu putem să spunem mai multe.

Privind originea obiceiului putem avea doar unele sugestii. S. TETTAMANTI a apreciat că obiceiul înmormântărilor în sicriu a fost preluat de maghiari în Bazinul Carpatic de la populația din zona Tisei Superioare⁷⁶. Părerea noastră este mai rezervată față de părerea cercetătoarei maghiare, dat fiind faptul că morminte cu sicrie cunoaștem atât din zona Magnei Hungarii⁷⁷, cât și din zonele Lebediei–Atelcuzului⁷⁸. Înșușirea acestui obicei, din punct de vedere logic, după părerea noastră ar aparține epocii premergătoare descălecatului, iar în Bazinul Carpatic depunerea defunctului s-a generalizat numai, preluarea creștinismului contribuind în etapa finală în mod decisiv.

I.VII. Poziția scheletelor.

I.VII.1. Poziția craniilor. Poziția craniilor în morminte poate fi următoarea: I. capul aplecat spre dreapta; II. capul aplecat spre stânga; III. capul cu privirea în sus. Trebuie remarcat că s-ar putea ca poziția capului să nu fie rezultatul ritului funerar, ci rezultatul putrezirii. Ni se pare totuși importantă documentarea tuturor situațiilor, în măsura posibilităților. Din păcate însă, de cele mai multe ori poziția craniului nu a fost documentată⁷⁹.

A. Capul aplecat spre dreapta. Această situație a fost documentată la Alba Iulia–str. Brândușel, m. 3, 13; Blandiana „B”, m. 1; Orăștie–Dealul-Pemilor, m. 7, 9.

B. Capul aplecat spre stânga. Această situație a fost înregistrată la Alba Iulia–str. Brândușel, m. 1, 9; Blandiana „A”, m. 2; Blandiana „B”, m. 5; Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 4, 5, 6.

C. Cu privirea în sus, care după părerea noastră este cea naturală, fusese înregistrată la Blandiana „B”, m. 11. Foarte probabil însă de cele mai multe ori poziția craniului a fost intenționată.

I.VII.2. Poziția mâinilor. Poziția mâinilor în necropolele orizontului funerar stepic din secolul X cunoaște douăsprezece cazuri importante:

Poziția I, în care mâinile au fost întinse pe lângă corp. În această poziție au fost aranjate mâinile indivizilor din mormintele 1, 6, 8, 12, 21 de la Alba Iulia–str. Brândușel; mormintele de la Alba Iulia–Stația de Salvare (nu cunoaștem numărul mormintelor); mormintele de la Alba Iulia–str. Zlatna (nu avem nici aici date precise); mormântul 2 de la Blandiana „A”; mormântul 4 de la Blandiana „B”; Cluj–str. Pata, m. 26; Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 4; Gâmbaș-Măgura, mormintele 1, 2, 3, 4, 10(A), 11(B), 12(C); Orăștie–Dealul-Pemilor, mormântul 3.

Poziția a II-a: mâna dreaptă este întinsă pe lângă corp, iar cea stângă a fost îndoită 90°. Această situație a fost documentată la Blandiana „B”, m. 11.

Poziția a III-a înregistrează situația inversă: mâna dreaptă a fost îndoită 90°, iar cea stângă a fost întinsă pe lângă corp. Situația aceasta a fost documentată la Cluj-Napoca–str. ZÁPOLYA, m. 2.

Poziția a IV-a: ambele mâini au fost îndoită 45°. Această poziție a mâinilor a fost documentată de la Alba Iulia–str. Brândușel, m. 3, 4, 13, 15, 16, 20; Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 7; Orăștie–Dealul-Pemilor, m. 1, 7.

Poziția a V-a: mâna dreaptă a fost întinsă pe lângă corp, iar cea stângă a fost îndoită 45°. Descoperirile: Alba Iulia–str. Brândușel, m. 16, 19, 24; Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 6.

Poziția a VI-a: Mâna dreaptă este îndoită 45°, iar cea stângă a fost întinsă pe lângă corp.

Descoperirile: Blandiana „B”, m. 5; Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 5; Orăștie–Dealul-Pemilor, m. 6.

Poziția a VII-a: Măinile au fost trase puternic pe cele două clavicule, cca. 22,5°. O singură situație a fost documentată, mormântul 1 din necropola de la Blandiana „B”.

Poziția a VIII-a: Mâna dreaptă a fost îndoită pe piept în 45°, iar cea stângă a fost pusă pe bazin, în 90°. Descoperiri cunoaștem de la Alba Iulia–str. Brândușel, m. 18.

Poziția a IX-a: Mâna dreaptă întinsă pe bazin în 45°, iar cea stângă îndoită în 90°, așezată pe bazin. Cunoaștem un singur caz, de la Orăștie–Dealul Pemilor, m. 9.

Poziția a X-a: Mâna dreaptă este întinsă, și îndoită în 45°, fiind pusă pe bazin. Mâna stângă este adusă pe piept, fiind îndoită în 45°. Descoperire: Orăștie–Dealul Pemilor, m. 8.

Poziția a XI-a: Mâna dreaptă este îndoită în 60°, fiind pusă pe stern. Mâna stângă în schimb este întinsă pe lângă corp. Descoperire: Alba Iulia–str. Brândușel, m. 5.

Poziția a XII-a: Această situație este probabil întâmplătoare deoarece mâna stângă a defunctului lipsește. Foarte probabil este rezultatul putrezirii. Mâna dreaptă este îndoită în 45°, fiind pusă pe bazin. Descoperire: Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 10.

(Fig. 7/2, 6/2)

Cantitativ, cele 12 poziții ale mâinilor se deosebesc clar. Astfel, folosirea cea mai generală o înregistrăm în cazul primei poziții (de fapt este cea mai simplă). Pozițiile IV, V, VI sunt mai răspândite. Pozițiile VII, VIII, IX, X, XI sunt legate de unii cercetători de răspândirea înmormântării cu caracter creștin de rit ortodox printre maghiari.⁸⁰ Această părere ni se pare însă forțată deoarece înmormântări cu aceste poziții ale mâinilor apar încă din secolele III–IV⁸¹. De fapt, aceste poziții ale mâinilor apar mai ales în mormintele, care sunt datate pentru a doua jumătate a secolului X, dar nu numai în partea estică sau sud-estică a Bazinului Carpatic, ci în tot arealul regiunii. Cantitativ, la ora actuală nu putem urmări răspândirea chorologică în Bazinul Carpatic a pozițiilor de mâini, care sunt legate de

apariția creștinismului. Din această cauză este la fel de eronat a afirma că pozițiile mâinilor ar fi semnele de adoptare, ale răspândirii creștinismului de rit latin sau bizantin.

I.VII.3. Poziția picioarelor. În majoritatea cazurilor picioarele au fost întinse, dar există cazuri când picioarele n-au fost în poziția antropologică normală.

La Alba Iulia–str. Brândușel, m. 5 picioarele sunt aduse ușor spre corp. În m. 7 al acestei necropole picioarele sunt orientate haotic; în schimb la Orăștie–Dealul-Pemilor, m. 2 piciorul stâng este îndoit din genunchi, femurul formând cu tibia și peroneul un unghi de 130°. Aceste cazuri pot fi legate de ritualul de înmormântare, dar semnificațiile lor nu le mai putem desluși.

I.VIII. Însemnele de rang în morminte.

I.VIII.A. Poziția armelor în morminte.

Depunerea armelor în morminte formează fără îndoială o parte importantă a ritualului de înmormântare, iar poziția lor în morminte nu poate fi rezultatul întâmplării. La început însă să trecem la prezentarea pozițiilor diferitelor arme.

1. Poziția săbiilor. Sabia a fost o armă de temut, în confruntările directe. Menționată și de izvoarele literare, această armă a fost foarte probabil un însemn de rang important⁸². Numeroasele poziții ale sabiei în morminte au suscit un interes din partea arheologilor, deoarece în cazul anumitor morminte s-a observat anumite reguli de depunere a acestei arme. Astfel, în cazul tuturor celor trei morminte considerate „de conducători” (vezéri sír; Fürstengrab) de la Zemplin și Karos necr. II/52, respectiv necr. III/11 sabia apare în aceeași poziție, pe partea stângă a înhumatului, dar în sens invers, cu vârful spre craniul înhumatului. Această poziție nu poate fi urmărită din păcate în cazul celorlalte morminte de conducători deoarece aceste morminte n-au fost găsite „in situ”. În cazul celor trei morminte săpate corespunzător săbiile au fost depuse ritualic, în poziție clar stabilită și nu la voia întâmplării. Acest mod de a depune sabia în mormintele secolului al X-lea se asociază cu concentrarea importantă a însemnelor de rang, exprimând statutul important social, militar și po-

litic al defuncțiilor. Urmele acestui obicei au fost detectate de arheologi în necropolele de la Karos.

Observațiile reputatului arheolog L. RÉVÉSZ ne-au determinat să analizăm cât se poate de serios regulile de poziționare a săbiilor din mormintele Bazinului Transilvaniei, urmând să urmărim această problemă și în celelalte descoperiri din necropolele Bazinului Carpatic.

Din păcate, din cele 10 descoperiri (sau 9!) avem informații clare despre poziția săbiilor numai în cazul a 7 morminte. Nu avem informații despre poziția sabiei din mormântul 5–9? de la Gâmbaș (de fapt nu cunoaștem nici numărul de mormânt), respectiv de la Târgu Secuiesc (nu cunoaștem nici măcar tipul sabiei, și astfel datarea vestigiilor arheologice în secolul X este pusă sub semnul întrebării). Mormântul Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 1 a fost deranjat, jefuit, în consecință poziția resturilor de sabie în mormânt nu mai corespunde poziției originale.

Poziția I: sabia este depusă în dreapta femurului. În aceste situații au fost depuse săbiile din mormintele 4 și 25 din necropola de la Cluj–str. Pata⁸³.

Poziția II: de la mijlocul humerusului drept, până aproape de genunchi. Această situație a fost documentată în cazul mormântului 4 din necropola de la str. ZÁPOLYA. În aceeași poziție a fost depusă și sabia din mormântul 1 de la Gâmbaș⁸⁴.

Poziția III: sabia este așezată pe partea stângă a individului, lângă partea superioară a humerusului stâng, aproape de genunchi. În această poziție găsim sabia din mormântul 10 de la Cluj–str. ZÁPOLYA⁸⁵.

Poziția IV: sabia fiind pusă pe piciorul stâng. Această poziție a sabiei este cunoscută din mormântul 6, din necropola de la Cluj–str. ZÁPOLYA⁸⁶.

5. Poziția V: resturile sabiei au apărut între cei doi genunchi ai persoanei din m. 11 de la Blandiana „B”⁸⁷.

2. Poziția spadelor. Cu o funcție asemănătoare, dar necesitând un alt mod de luptă, spadele au fost preluate foarte probabil din a doua jumă-

tate a secolului al X-lea⁸⁸. Demersul nostru este același ca și în cazul săbiilor. Din păcate, cantitatea de informații se deosebește de informațiile referitoare la săbii. Astfel, din cele 6 descoperiri doar una este descoperită „in situ”, celelalte fiind descoperiri izolate. Este vorba de spada de la Deva, care apare pe lângă brațul stâng al persoanei din mormântul 7 de la Deva (Fig. 4/6)⁸⁹.

3. Poziția topoarelor. Informații la fel de puține avem despre poziția topoarelor. Doar pozițiile a două topoare le cunoaștem din cele 8 morminte, care conțineau această armă⁹⁰.

3.1. Toporul din mormântul 19 de la Cluj–str. Pata a fost așezat în dreapta femurului drept al persoanei înmormântate⁹¹.

3.2. Toporul din mormântul 3 de la Gâmbaș a fost descoperit pe lângă mâna stângă⁹².

4. Poziția lăncilor. Nu avem nici o informație despre poziția celor două lănci cunoscute. La Sfântu Gheorghe–Epreștető mormântul a fost deranjat de muncitori, iar lancea de la Eresteghin provine dintr-un mormânt distrus, al cărui inventar a ajuns mult mai târziu în muzeu⁹³.

5. Poziția plăcilor arcului. Aceași lipsă de informații ne împiedică să prezentăm poziția rămășițelor arcului din necropolele de la Alba Iulia–Stația de Salvare–necr. II–III (multe morminte cu resturi de arc, unele dintre plăci decorate cu cercuri concentrice); Cluj–str. Pata (4 sau 12?), morminte cu resturile arcului); Deva, mormântul 2(?). Mormântul reconstituit de la Cluj–ZÁPOLYA a fost distrus de muncitorii descoperitori⁹⁴.

6. Poziția tolbei de săgeți. Cantitatea de informație este mult mai mare decât în cazul ultimelor două categorii de arme prezentate. Cu toate că există multe alte descoperiri, în care nu cunoaștem poziția tolbei în mormânt din cauza nepublicării materialului arheologic⁹⁵, datorită celorlalte descoperiri putem să facem o discuție privind problema.

Săgețile, din care însă au rămas numai vârfurile din fier, au fost puse în tolă, cu excep-

ția mormântului 11 din necropola de la Blandiana „B”, în care vârful de săgeți au fost depuse pe lângă laba piciorului stâng, iar resturile tolbei s-au găsit între cei doi genunchi.

Poziția I: în mormântul 2 de la Blandiana „A” a apărut fixatorul din fier al tolbei, pe lângă partea dreaptă a corpului scheletului⁹⁶.

Poziția II: pe lângă piciorul drept, de la sold până la capătul tibiei – așa a apărut tolba din mormântul 6 de la Cluj–str. ZÁPOLYA (Fig. 4/4)⁹⁷.

Poziția III: de pe cotul stâng până aproape de genunchiul stâng. Această poziție se poate documenta în cazul mormântului 4 din necropola de la Cluj–str. ZÁPOLYA (Fig. 4/2)⁹⁸.

Poziția IV este documentată în mormântul 11 de la Blandiana „B” (Fig. 2/5). Aici resturile tolbei s-au găsit între cei doi genunchi⁹⁹.

7. Poziția vârfulor de săgeți.

Poziția I: pe lângă partea superioară a brațului drept. Această poziție a vârfulor de săgeți se cunoaște de la Gâmbaș, mormântul 5–9⁷, din care cunoaștem 7 vârfulor de săgeți¹⁰⁰.

Poziția II: vârfulor de săgeți apar în mâna dreaptă a defunctului. Acest caz este cunoscut de la Orăștie, mormântul 7, în care s-au descoperit 5 vârfulor de săgeți¹⁰¹.

Poziția III: la capătul humerusului stâng, aici au apărut cele 5 vârfulor de săgeți de la Orăștie, mormântul 6,¹⁰²

Poziția IV: sub umărul stâng, un vârf de săgeată având această poziție este cunoscut din mormântul 16 de la Cluj–str. Pata.¹⁰³

Poziția V: pe partea stângă a corpului, așa au apărut vârfulor de săgeți din mormintele 1, respectiv 3 de la Gâmbaș. Din mormântul 1 cunoaștem 6 vârfulor de săgeți, iar din mormântul 3 nu cunoaștem numărul vârfulor de săgeți.¹⁰⁴

Poziția VI: pe cotul stâng, în tolba. Cunoaștem o singură descoperire, cea de la Cluj–str. ZÁPOLYA, mormântul 4, din care provin 5 sau 6 vârfulor de săgeți.¹⁰⁵

Poziția VII: Pe bazin sunt cunoscute 4 vârfulor de săgeți, de la Blandiana „B”, mormântul 4.¹⁰⁶

Poziția VIII: este cunoscut de la Cluj–str. Pata, mormântul 20. Acolo, două vârfulor de săgeți sunt cunoscute de pe genunchiul stâng¹⁰⁷.

9. Poziția IX: pe lângă soldul stâng, din mormântul 10 de la Cluj–str. ZÁPOLYA sunt cunoscute 8 vârfulor de săgeți.¹⁰⁸

10. Poziția X: la vârful labei piciorului, din mormintele 11 și 15 din necropola de la Blandiana „B” sunt cunoscute două, respectiv o săgeată¹⁰⁹.

11. Poziția XI: vârfulor de săgeți (nu cunoaștem numărul) au apărut la jos de sold (nu este precizat care) în mormântul 4 de la Gâmbaș.¹¹⁰

7.2. Simbolistica vârfulor de săgeți. În cadrul arheologiei maghiare problema vârfulor de săgeți depuse în morminte a fost discutată mult timp: au desemnat rangul persoanei¹¹¹ sau rolul lor este legat de traversarea de către defunct a straturilor din lumea de dincolo¹¹²? Problema rămâne încă sub discuție deoarece nici unul din arheologii menționați nu putea să argumenteze în mod convingător pozițiile sale.

La sfârșitul acestei prezentări se impun câteva constatări referitoare la poziția armamentului în morminte. A fost oare rezultatul întâmplării că armamentul apare în partea dreaptă sau stângă a defunctului sau este rodul gândirii, crezului oamenilor acelor vremuri? Nu trebuie să uităm că în aceea epocă orice semn, manifestare reprezenta mai mult decât un simplu aspect cotidian. Răspuns la aceste întrebări însă deocamdată nu suntem în măsură să dăm.

În general nu am reușit să disting nimic consecvent, legic în ceea ce privește locul depunerii armelor, poziția armelor fiind/pare foarte variată, depinzând foarte probabil de inspirația de moment a celor care înhumau și nu de o regulă stabilită înainte în funcție de statutul social, individual, obiceiuri comunitare etc. (vezi și Fig. 4).

I.IX. Ofrande în morminte.

I.IX.1. 1. Ceramica în morminte. Ceramica apare în morminte cu scopul de a păstra

ofranda de mâncare sau băutură, pe care familia acordă celui înmormântat pentru a avea resurse în lumea de dincolo.

Tipurile de vase din necropolele secolului X sunt miniaturale¹¹³, deci funcționalitatea practică a recipientelor de a păstra resurse de hrană a fost neglijată preferându-se un substitut simbolic. Din păcate, nepublicarea materialului, respectiv lipsa datelor antropologice ne împiedică în a pătrunde mai adânc în analiza acestui fenomen.

Din puținele date, pe care avem la dispoziție, am constatat că în unele cazuri în recipientele ceramice a fost depusă mâncare. Exemplele acestei practici se regăsesc în mormântul 3 de la Cluj-str. ZÁPOLYA, precum și la Cluj-str. Pata fără a putea preciza numărul de morminte. În cazurile, în care în recipientele ceramice nu s-au aflat oase de animale, putem presupune că ofrandele alimentare constau din băutură. Fără analizele paleochimice, aceste păreri rămân simple supoziții¹¹⁴.

Poziția ceramicii în morminte. În cursul săpăturilor s-a observat că ceramica este amplasată în morminte în mai multe poziții. Diferitele tipuri de vase ceramice cunosc poziții diverse în morminte. Astfel, am putut stabili mai multe poziții ale vaselor în mormintele din secolul X.

Poziția I: în jurul capului. Asemenea cazuri cunoaștem de la Gâmbaș, mormântul 3, respectiv în necropola de la Alba Iulia-Stația de Salvare, necr. III. În cazul acestei necropole, 50% din morminte conțineau vase, din care majoritatea erau plasate în zona craniului¹¹⁵.

Poziția II: lângă umărul drept. Această poziție este cunoscută la Alba Iulia-str. Brândușel, mormântul 9¹¹⁶.

Poziția III: deasupra umărului drept. Poziția menționată este cunoscută la Alba Iulia-str. Brândușel, mormântul 12¹¹⁷.

Poziția IV: în zona femurului stâng. Poziția menționată este cunoscută la Alba Iulia-str. Brândușel, mormintele 15, 16¹¹⁸.

Poziția V: pe lângă labele piciorului drept. Această poziție este cunoscută la Cluj-str. Pata (în 7 morminte); Cluj-str. ZÁPOLYA, m. 3, 5¹¹⁹.

6. Poziția a VI-a: pe lângă labele piciorului stâng. Această poziție este cunoscută de la Alba Iulia-str. Zlatna (nu cunoaștem numărul mormântului); Blandiana „B”, mormântul 4¹²⁰.

7. Din cauza jefuirii mormântului nu cunoaștem poziția exactă a vasului de la Blandiana „B”, mormântul 9¹²².

Nu demult, o serie de cercetători considerau că acest obicei reprezenta un indicator al apartenenței la o etnie, respectiv la etnia slavă¹²². În studiul său din 1969, regretatul A. KISS a demonstrat că obiceiul depunerii ceramicii ca parte a ofrandei caracterizează și mormintele, în care sunt cunoscute și resturile calului sau piesele de harnașament¹²³.

Piesele de harnașament și resturile calului s-au descoperit, după unele informații, și la Alba Iulia, împreună cu vas ceramic făcut la roata înceată, decorat cu linii în val¹²⁴. Totodată, morminte cu inventar ceramic sunt cunoscute și din alte necropole din Bazinul Transilvaniei, și care pe baza obiceiului funerar cu greu ar putea fi legate de slavi¹²⁵.

La Alba Iulia-Stația de Salvare, necr. III, într-un mormânt de cistă a apărut un vas de tip Cierna-Hajdúsámson, ale cărui origini orientale nu pot fi puse sub discuție¹²⁶. La fel de greu este de admis o influență slavă (cel puțin în Bazinul Carpatic) atâta timp cât în mormintele primei generații de descălecători putem documenta acest obicei¹²⁷, iar în necropolele din Orient depunerea vaselor ca parte a obiceiului de înmormântare este bine documentată și larg răspândită¹²⁸.

Deci, putem afirma că alături de slavii sau bulgarii din Bazinul Transilvaniei (ca și în alte teritorii ale Bazinului Carpatic), practica depunerii vaselor în morminte este cunoscută și de către descălecătorii maghiari (Fig. 6/3).

I.X.1. 2. Ritualul depunerii găleții în mormânt.

Bandajul de Fe al găleții de lemn îl cunoaștem din unele morminte din necropola de la Cluj-str. Pata¹²⁹.

Obiceiul depunerii găleții cu scopul de a înlocui ceramica pentru depozitarea mâncării sau

băuturii destinate înhumatului este cunoscut din perioada târzie avară, probabil sub influență slavă.

Resturi de găleți mai sunt cunoscute din mormintele secolului X de la Dolny Peter–Kisrét dűlő¹³⁰, Halimba–Cseres¹³¹, Nitra–Zoborhegy¹³², Székesfehérvár–Demkőhegy¹³³, Székesfehérvár–Rádiótelep¹³⁴, Szob–Kiserdő¹³⁵, Szob–Vendelin¹³⁶, Üllő–Ilona út¹³⁷, Veszprém–Sashegyi szőlők¹³⁸, Zemplin¹³⁹.

Obiceiul depunerii găleții caracterizează atât mormintele de bărbați (Dolny Peter–Kisrét dűlő, Székesfehérvár–Demkőhegy, Zemplin), cât și cele de femei (Halimba–Cseres, Szob–Kiserdő, Szob–Vendelin). Nu se datează foarte precis, dar probabil nu putem vorbi de practicarea acestui obicei înainte de primul sfert al secolului¹⁴⁰.

I.IX.2. Ofrande de animale (Fig. 14). În categoria ofrandelor de animale, având rol de mâncare în lumea de dincolo, sunt cunoscute mai multe specii de animale.

1. Craniul și picioarele de față ale unui bovidului sunt cunoscute de la Blandiana „A”, mormântul 2, împreună cu scheletul calului, craniul de cal, respectiv craniul și oase de ovi-caprină¹⁴¹.

2. Craniul și oase de ovi-caprină sunt cunoscute la Blandiana „A”, mormântul 2, împreună cu scheletul calului, craniul de cal, respectiv craniul și picioarele de față ale unui bovidului¹⁴².

3. Oase de pasăre sunt cunoscute în mormântul 4 de la Cluj–str. ZÁPOLYA¹⁴³.

4. Oase de purcel cunoaștem în mormântul 3 de la Cluj–str. ZÁPOLYA¹⁴⁴.

5. Într-o serie de alte cazuri sunt atestate ofrande de oase de animale, dar din cauza nepublicării materialului, nu cunoaștem specia animalului. Asemenea cazuri sunt cunoscute de la Alba Iulia–Stația de Salvare, respectiv de la Cluj–str. Pata¹⁴⁵. În cazurile menționate, ofrandele de animale au fost depuse ori în vas ceramic, ori simplu. În prima grupă se încadrează mormântul 3 de la Cluj–str. ZÁPOLYA, respectiv cele 7 morminte de la Cluj–str. Pata. În cazul descoperirilor de la Blandiana „A”, mormântul 2, Cluj–str. ZÁPOLYA, mormântul 4 oasele de animale n-au fost depuse în ceramică. Acest mod este specific mai ales mor-

mintelor de luptători, iar ritualul se leagă de obiceiurile semenilor lor din zona Tisei Superioare.

Analiza ofrandelor alimentare în alte regiuni ale Bazinului Carpatic nu lasă îndoială că acest obicei caracterizează mormintele primei generații de descălecători, fiind caracteristic mai ales mormintelor, ai căror defuncți beneficiau de înmormântare cu cal.

Din păcate, nivelul de informație precară (nepublicarea materialelor de la Alba Iulia–Stația de Salvare, Cluj–str. Pata) ne împiedică să efectuăm o analiză și mai riguroasă a problemei.

I.IX.3. Ofranda de ouă în mormânt.

Obiceiul depunerii de ouă ca ofrandă sau cu altă semnificație¹⁴⁶ este documentat din Bazinul Transilvaniei în necropola de la Alba Iulia–str. Brândușel, mormintele 15 și 17¹⁴⁷, respectiv de la Alba Iulia–Stația de Salvare, nec. III¹⁴⁸.

În mormântul 15 de la Alba Iulia–str. Brândușel, cojile de ouă au fost descoperite în vasul ceramic, iar în mormântul 17 cojile celor trei ouă au fost descoperite în zona membrului inferior stâng.

Nu demult, problema depunerii de ouă în mormintele perioadei descălecătorului a fost dezbătută pe larg de S. TETTAMANTI¹⁴⁹, la ale cărei observații noi adăugăm câteva constatări:

1. Din punct de vedere cronologic, acest obicei a persistat de la începutul secolului X până la sfârșitul secolului al XI-lea¹⁵⁰, însă majoritatea descoperirilor se datează mai ales în a doua jumătate a veacului al X-lea¹⁵¹.

2. Depunerea de ouă este specifică mai ales mormintelor de copii. Astfel, din cele 24 morminte, în care s-a găsit ouă, 14 sunt morminte de copil, 1 infantil, 1 bărbat, o femeie și doi adulți cu sex necunoscut. Despre celelalte morminte nu putem preciza nimic din cauza publicării lor sumare¹⁵².

3. Din punct de vedere chorologic, obiceiul depunerii de ouă în morminte s-a răspândit în toate regiunile locuite de maghiari în secolul X, iar concentrarea maximă se găsește în regiunea Nógrádului¹⁵³.

4. Se poate pune întrebarea dacă acest obicei este specific maghiar, dar însuși faptul că din 24 necropole în 9 apar morminte cu resturile

calului, și în 10 arme, exprimă apartenența culturală a acestui obicei.

I.X.1. Ritualul înmormântării cu cal (Fig. 15). Spre deosebire de alte zone ale Bazi-nului Carpatic, în Bazinul Transilvaniei ponderea depunerii de resturi de cal este mult mai mică. Această situație s-ar putea datora probabil posibilităților materiale mai modeste ale comunităților de aici.

Având în vedere că s-a ajuns și la o clasificare a depunerii de resturi de cal, autorul acestor rânduri va prezenta în continuare ritualul de depunere a resturilor calului potrivit tipologiei realizate de Cs. BÁLINT¹⁵⁴. Astfel, pe baza documentației pe care o deținem, în Bazinul Transilvaniei se întâlnesc aproape toate tipurile de depunere a calului.

Tipul I, denumit „în mormântare simbolică” de cal, desemnează situația, în care pe lângă defunct sunt depuse doar piesele de harnașament, în diferite poziții. asemenea descoperiri sunt cunoscute de la Deva–Micro 15, mormântul 7¹⁵⁵, respectiv de la Orăștie–Dealul Pemilor, mormintele 6 și 7¹⁵⁶. În mormântul 7 de la Deva au fost depuse doar scărițele, la Orăștie–Dealul Pemilor, mormântul 6 zăbala, iar în mormântul 7 atât scărițele, cât și zăbala.

Poziția acestor piese se încadrează în pozițiile obișnuite. Astfel, la Orăștie–Dealul Pemilor, mormântul 6 zăbala a fost așezată în dreptul tibiei piciorului stâng¹⁵⁷. Din mormântul 7 al acestei necropole zăbala a fost descoperită pe rotula piciorului stâng, iar în dreptul labelor picioarelor se aflau scărițele de șă¹⁵⁸.

Tipul II. Este cunoscut din Bazinul Transilvaniei doar de la Blandiana „C”¹⁵⁹, și a devenit cunoscut doar în acest an, după 34 de ani de la descoperire¹⁶⁰.

Tipul III este cunoscut de la Cluj–str. ZÁPOLYA, mormântul 10 (Fig. 4/3)¹⁶¹. În cazul acestei înmormântări, pielea calului a fost umplută cu paie, recăpătând astfel poziția anatomică, iar animalul astfel împăiat a fost depus pe partea stângă a defunctului.

Tipul IV este atestat în descoperirile de la Cluj–str. Pata, mormântul 25 (Fig. 2/1)¹⁶², Cluj–str. ZÁPOLYA, mormintele 6, 9 (Fig. 2/ 4)¹⁶³. În

cadru al acestui tip sunt incluse cazurile, în care s-a depus mai întâi craniul de cal, la care s-au adăugat simetric mai întâi partea de jos a picioarelor de față, apoi partea de jos a picioarelor din spate. Oasele de cal au fost depuse fie în partea stângă a defunctului, fie în zona părții inferioare a corpului.

Tipul V nu este atestat în Bazinul Transilvaniei.

Depuneri de resturi ale calului mai sunt cunoscute din multe puncte ale Bazinului Transilvaniei, dar din păcate nu cunoaștem tipul, în care se încadrează. Astfel, amintim descoperirile nepublicate de la Alba Iulia–Stația de Salvare (18 morminte cu resturile calului)¹⁶⁴, Cluj–str. Pata (mai multe morminte?)¹⁶⁵, Deva–Micro 15, mormintele 2–6?¹⁶⁶ sau Simeria Veche¹⁶⁷. În alte cazuri, din cauza modului inadecvat de documentare a săpăturii nu mai cunoaștem tipul depunerii oaselor, de ex. la Dârjiu¹⁶⁸, Ereteghin¹⁶⁹, Sfântu Gheorghe–Epreștet¹⁷⁰. În cazul altor descoperiri ne-a împiedicat să încadrăm tipologic depunerile resturilor de cal distrugerea și jefuirea mormintelor încă din vechime. Aceste descoperiri sunt: Alba Iulia–SV Cetății¹⁷¹, Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 1, 8¹⁷², unde s-au păstrat doar craniile de cal (Alba Iulia–SV Cetății, Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 1), respectiv piesele de harnașament (Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 8).

Printre descoperirile cu depunere a calului în mormânt, un loc foarte important ocupă mormântul 2 de la Blandiana „A”¹⁷³. Această descoperire este prima și singura din Bazinul Carpatic, în care calul este depus în întregime, iar pe lângă acesta mai apare un alt craniu de cal, împreună cu resturile de bovine și ovicaprine. Tipocronologia obiectelor plasează clar mormântul în secolul X, dar depunerea resturilor mai multor animale (unele întregi) ar putea sugera faptul că avem de a face cu o persoană de o altă origine, antrenată de deplasarea în Bazinul Transilvaniei a descălecătorilor. Depunerea întregului cal în mormânt este cunoscută în epoca avară, în teritoriile saltoviene, precum și la bulgarii de pe Volga, respectiv la alte populații turcice.

O altă situație de excepție o constituie mormântul 4 de la Cluj–str. ZÁPOLYA¹⁷⁴. În cazul

acestui mormânt am constatat că într-un strat mai ridicat din umplutura gropii funerare s-au descoperit două fragmente ale picioarelor calului. Ne putem pune întrebarea: este un alt gest ritual asimilabil ritualului de înmormântare a calului sau este un accident? Răspunsul îl pot da doar cercetările viitoare.

I.X.2. Craniul de cal de pe lângă ne-cropole (Fig. 15). Depunerea unui craniu de cal în apropierea unei necropole este atestată până la ora actuală într-un singur caz și anume cel de la Gâmbaș-Măgura. Aici J. BODROGI, în 1912, a descoperit un cuptor, în fața căruia a fost descoperit un craniu de cal și un vârf de săgeată romboidal. Contextul a fost interpretat în sensul că spiritul calului avea menirea de a apăra membrii comunității înhimate în cimitirul respectiv.

Asemenea cazuri sunt atestate în toate regiunile Bazinului Carpatic, prezentând probabil un aspect ritual răspândit în secolul X¹⁷⁵(Fig. 5/1).

I.XI. Distrugerea intenționată (rituală?) a unor obiecte.

I.XI.1. Despre ritualul distrugerii centurii. Centura decorată cu aplici a reprezentat probabil un însemn de rang foarte important, simbolizând rangul, statutul moștenit în ierarhia socială nomadă (dar nu numai nomadă)¹⁷⁶. Pe o centură decorată au fost montate în general între 30 și 80 de aplici¹⁷⁷. În numeroasele săpături s-a observat în mai multe descoperiri că centura a fost împodobită cu un număr mic de aplici. Pentru a forma o imagine clară, am repertoriat (sper) toate descoperirile, în care centura conținea un număr foarte mic de aplici.

Descoperirile:

1. Algyő, mormântul 37 cu 5 aplici pe centură¹⁷⁸.

2. Beregovo (Beregszász)-Kishegy, mormântul 1 cu 5 aplici pe centură¹⁷⁹.

3. Cluj-ZÁPOLYA, mormântul 1: 7 aplici de centură și o cataramă¹⁸⁰.

4. Deva-Micro 15, mormântul 2 sau 3?: alături de resturile calului, plăcile arcului și săgețile au apărut câteva aplici de centură¹⁸¹.

5-6. Karos-Eperjeszög, necr. II/mormintele 2, 61. Din mormântul 2 este cunoscută o aplică, iar din mormântul 61 patru aplici¹⁸².

7. Kenézlő-Fazekasszug, necr. I/mormântul 14: o limbă de curea, respectiv o aplică¹⁸³.

8. Prsa, mormântul 103, cu 4 aplici de centură¹⁸⁴.

9. Püspökladány-Eperjesvölgy, mormintele 56 și 297: s-au găsit câteva aplici¹⁸⁵.

10. Sárrétudvari-Hízófold, mormintele 84, respectiv 112: câte o aplică de centură¹⁸⁶.

11. Sárrétudvar-Úrhalom?: o aplică de argint împreună cu alte inventare funerare ca tolbă, plăcile arcului, piese de harnașament, fragmente de sabie¹⁸⁷.

12. Šeitin: mormântul 1: 7 aplici¹⁸⁸.

13. Szabadkígyós-Pálliget, mormântul 1 cu o cataramă, o aplică, o limbă de curea, care aparțineau centurii decorate cu aplici¹⁸⁹.

14. Tiszabercel-Újsor: inventarul mormântului 2 conținea două limbi de curele, respectiv 5 aplici¹⁹⁰.

15. Tiszaeszlár-Bashalom, necr. II/mormântul 8: o cataramă și o aplică¹⁹².

Parcurgând această repertoriere am putut constata că mormintele, care prezintă ca însemn de rang centura cu aplici, dar cu un număr mic de aplici pe centură, nu sunt și cele mai fastuoase, ci se integrează în categoria mormintelor cu structura mai simplă a inventarului¹⁹². A rămas suspect că în cazul celor mai fastuoase morminte centurile n-au suferit nici o distrugere. Astfel, s-a conturat ideea că în aceste morminte au fost de fapt depuse centuri decorate cu număr redus de aplici sau cu alte cuvinte centura nu a fost distrusă așa cum apreciau toți cercetătorii anilor '40-'70, care susțineau practicarea ritualului distrugerii centurii în timpul înmormântării¹⁹³. Probabil, aceste centuri cu aplici au fost complete, iar numărul de aplici reprezenta și el un simbol al statutului social, al rangului social¹⁹⁴. Într-o încercare s-a propus determinarea unor grupe de morminte pe baza cantității aplicilor pe centură¹⁹⁵.

Argumentația autorului se bazează pe următoarele observații:

1. E. TÓTH H. prin observațiile sale despre aplicile, care au fost deteriorate înainte de

a fi depuse în mormânt, nu face altceva decât să sublinieze argumentația noastră. Astfel, când centura este avariata în timpul ritualului, distrugătorii fac demersurile nu pentru demontarea de pe centură a aplicilor, ci pentru a le avaria, pentru a lăsa urme pe aplici. Însă pe centurile de aplici cu un număr mic de aplici nu observăm deloc semne de deteriorare a pieselor¹⁹⁶.

2. Numărul mic de aplici pe centură corespunde unui rang social mai puțin proeminent. Această constatare este sprijinită totodată și de ideea că în mormintele cele mai fastuoase apar centurile, care au fost decorate cu cele mai multe aplici de centură. Trebuie menționat că există și excepții, astfel trebuie amintit mormântul 29 din necropola II de la Karos, care nu poate fi echivalat cu inventarul mormintelor de conducători, dar din punct de vedere al numărului de aplici depășește pe „conducătorul” din mormântul 52 al acestei necropole.

În urma celor prezentate putem afirma că problema fragmentării cu scop ritual a centurilor decorate cu aplici trebuie tratată cu multă grijă. Autorul acestor rânduri crede că potrivit observațiilor de mai sus numărul mic de aplici pe o centură nu are o legătură directă cu tratamentul de deteriorare a centurii (mai ales dacă singurul argument este numărul mic de aplici!).

I.XI.2. Distrugerea armamentului. Acest aspect al ritualului de înmormântare are suport ca documentație mai consistentă și mai aprofundată decât cel anterior.

Astfel, la Cluj-ZÁPOLYA, m. 1 și Blandiana „B”, m. 11 săbiile au fost deteriorate intenționat. La Cluj-ZÁPOLYA, mormântul 1, din sabie a rămas mânerul și prima atârânătoare (montată pe teacă, sub gardă), iar la Blandiana „B” cunoaștem doar partea inferioară a lamei.

Analogiile acestor tratamente de distrugere a armei le întâlnim și la Eperjeske, mormântul 2, Kenézlő, necropola I; Tuzsér, mormântul 6, Tiszaeszlar-Bashalom, necropola I/mormântul 5; Szabadkígyós-Pálliget, mormântul 1; Koroncó, mormântul 5; Székesfehérvár-Rádiótelep; Szered, necr. II/mormântul 7/55; Vukovar¹⁹⁷. Foarte probabil, obiceiul distrugerii să-

biilor a fost la modă în cadrul ritualurilor de înmormântare din secolul X.

I.XII. Încercarea de împiedicare a revenirii a mortului sau apărarea acestuia? (Harta VI). Această manifestare în cadrul ritualului funerar, demonstrat și de o bogată documentație etnografică, cuprinde foarte multe aspecte, pe care însă din păcate cercetătorii nu au reușit să le identifice, de multe ori nivelul de acuratețe a săpăturii și a documentației constituie de asemenea un impediment serios de a face observații de această natură.

Așa cum am amintit alături de exemplele din zilele noastre, adunate de etnografii maghiari¹⁹⁸, cazurile observate de arheologi pe spațiul locuit de maghiari în secolul X sunt edificatoare privind aceste obiceiuri anterioare adopțării creștinismului. Pentru a oferi un tablou general despre practicarea acestui obicei, care era strâns legat de percepția lor despre viață și moarte, de dualitatea sufletului, menționăm doar câteva cazuri, pe care le cunoaștem din descoperirile perioadei descălecatului:

1. În mormântul de conducător de la Zemplin în jurul capului, în cerc, a fost risipit mei. După părerea mai multor cercetători, acesta a fost un mod de a împiedica revenirea mortului din viața de dincolo¹⁹⁹. Această presupunere este sprijinită și de documentația etnografică.²⁰⁰

2. De multe ori teama față de mort pare să fi determinat și atitudini mult mai dure: amputarea mâinilor și a picioarelor (Hencida, m. 5, Tiszabездéd 15, Cluj-ZÁPOLYA, m. 1?), retezarea capului (Orosháza-NAGY A. tanya, m. 3, Piliny-Sirmányhegy, m. 3/1902), punerea în gura defunctului a unei bucăți de fier, înmormântarea chircită etc.

I.XII.1. Secera în mormânt. Cu scopul anterior menționat, adică de a împiedica revenirea mortului sau a oferi protecție acestuia, au fost depuse uneori în morminte și seceri, cu vârf și lamă ascuțită. Din Bazinul Transilvaniei cunoaștem un singur caz arheologic, în care este atestat acest obicei, și anume din mormântul 19 de la Cluj-str. Pata, unde secera a fost pusă pe genunchiul stâng al femeii înmormântate²⁰¹.

Pentru a sugera amploarea obiceiului, vom încerca să enumerăm toate descoperirile din celelalte regiuni ale Bazinului Carpatic: Gádoros, mormântul 1; Orosháza, mormintele 3 și 5; Tiszabездé, mormântul 4 și 12; Visonta, mormântul 75; Rovinka, mormântul 3; Cervenik, mormântul 4; Bešeňov, mormintele 66, 80, 139; Ulany nad Zitavou, mormântul 27; Halimba, mormântul 27; Sorokpolány, mormântul 16, Zalavár-Vár, Letenye, Bjelo-Brdo, Nesvady, mormântul 2²⁰².

Antropologic, acest obicei era practicat mai ales în morminte de bărbați, dar unele descoperiri ca de exemplu cea de la Cluj sau de la Kecel-Vádéi-dűlő indică faptul că depunerea de seceri nu este străină nici mormintelor de femei.

Cronologic, dintre aceste descoperiri cele de la Tiszabездé, Gádoros, Cervenik sunt datate la începutul secolului X. În schimb, descoperirile de la Kecel-Vádéi-dűlő sunt datate pe baza tipocronologiei inventarului din a doua jumătate a veacului. Altele ca cele de la Beseňov, Sorokpolány, Zalavár au apărut din necropole folosite de-a lungul veacurilor X–XI. Totuși, putem preciza că acest obicei adus de maghiari din estul Europei, reprezintă una dintre practicile păgâne, care probabil continuă să fie folosită și în perioada arpadiană timpurie.

Pe baza tipurilor de necropole putem trage concluzia că acest obicei era practicat nu numai de straturile sociale inferioare (de săraci), ci și de straturile de mijloc, respectiv de către suprastructura socială.

Astfel, dintre mormintele care conțin seceră, unele provin din necropolele aparținând probabil aristocrației bogate, care se înmormânta în necropole mici, de câteva persoane: Gádoros, Orosháza, Cervenik, Nesvady. Celelalte provin din necropolele „suitelor militare”: Tiszabездé, Cluj–str. Pata. Necropola de la Kecel-Vádéi dűlő a servit de asemenea înmormântării suitelor militare, dar oglindește o organizare mai târzie, din a doua jumătate a veacului al X-lea (sunt prezente noi tipuri de arme). Celelalte descoperiri au apărut în necropolele, în care se înmormânta o populație cu un inventar sărac, fără arme prețioase, însemne de rang, cu alte cuvinte popu-

lația de rând: Beseňov, Halimba, Rovinka, Sorokpolány, Ulany nad Zitavou.

I.XII.2. Amputarea organelor în cadrul ritualului de înmormântare. La începutul acestui subcapitol am amintit deja de tratamentul dur, cu care cei vii se pare să-i fi „pedepsit” pe morți, din diferite motive, dacă nu este cumva vorba de cu totul altveva. În ipoteza „pedepselor”, „pedepse” au fost amputarea membrilor, mai ales a picioarelor, dar și a mâinilor.

La Cluj–str. ZÁPOLYA, mormântul 1, săpătorul a amintit că labelle picioarelor defunctului au fost tăiate²⁰³. La Orăștie–Dealul Pemilor, X2, mormântul 2, a fost tăiat capul, omoplatul și mâna dreaptă. Totodată și corpul a fost tratat cu duritate, deoarece din descrierea mormântului reiese clar faptul că întregul corp a fost aruncat în groapă²⁰⁴. Aceluiași tratament i-a fost supus și individul de la Alba Iulia–str. Brândușel, mormântul 7 – în acest caz au cruțat membrele, dar și acesta a fost aruncat în groapă. Dacă în cazul mormântului de la Cluj nu putem afirma nimic sigur din cauza jefuirii sale, în schimb în cazul mormintelor de la Orăștie, respectiv de la Alba Iulia–str. Brândușel aceste practici rituale, legate de pedepsirea celui înhumat mi se par plauzibile.

Precum vom vedea în continuare, în cadrul acestor practici mai putem identifica și o altă manifestare: tragerea cu arcul în corpul defunctului.

I.XII.3. Tragere cu arc în mormânt. S-a observat în timpul săpăturilor că vârful de săgeată nu a fost în poziție obișnuită între inventarele din mormânt, existând și situații când vârful de săgeată a fost descoperit în straturile superioare ale gropii. În urma acestor constatări putem formula întrebarea: prezența acestor vârfuri de săgeți este o parte a ritualului sau indivizii în corpul cărora s-au găsit vârfuri de săgeți sunt victimele unor conflicte militare?²⁰⁵

Înainte de a elucida această problemă, ar trebui să sistematizăm situațiile când vârful de săgeată nu a avut o poziție obișnuită în mormânt.

1. Vârful de săgeată descoperit în straturile superioare ale gropii. Asemenea situații sunt cunoscute în Bazinul Transilvaniei de la Blandiana „B”,

mormântul 2²⁰⁶. Analogiile acestei situații din Bazinul Carpatic le cunoaștem de la Eperjeske, mormântul 2, respectiv de la Tiszajenő²⁰⁷.

2. Vârf de săgeată în corpul defunctului este constatată în mormântul 7 de la Alba Iulia–str. Brândușel; în mormântul 2 de la Deva–Micro 15; respectiv din mormintele 2 și 7 de la Orăștie–Dealul Pemilor, X2. La Alba Iulia–str. Brândușel nu cunoaștem poziția acestei arme, în schimb în mormântul 2 de la Deva, respectiv în mormântul 7 de la Orăștie vârful de săgeată a fost descoperit între coaste, iar în cazul mormântului 2 de la Orăștie au fost descoperite două vârfuri de săgeți în jurul genunchiului drept, respectiv în zona tibiei-peroneu a piciorului drept. Analogiile acestei situații le cunoaștem de la Eger, Szabadkígyós-Pálliget, Hajdúböszörmény, Miskolc-Repülőtér²⁰⁸.

Cum am amintit anterior, unii arheologi au considerat că acești indivizi sunt victimele unor conflicte militare²⁰⁹. Cea mai interesantă este părerea lui S. A. LUCA și a lui K. Z. PINTER. Ei au cercetat o parte a necropolei de la Orăștie (9 morminte) unde au surprins două morminte, în care defuncții au fost străpunși de mai multe vârfuri de săgeți. După Zeno PINTER, necropola de Orăștie ar reprezenta ostașii lui Gyula, apărători ai Transilvaniei, iar cea de la Deva, membrii armatei lui Ștefan I, localizând lupta din 1003 în această zonă²¹⁰. Nu discutăm aceste păreri, deoarece se înscriu într-o viziune caracteristică perioadei „romantice” a gândirii istoriografice.²¹¹ Ceea ce se cuvine menționat vizavi de aceste săpături și publicații este că fiecare necropolă are o perioadă de folosire, are o evoluție în timp, nu este „populat” în anumite momente, ci reflectă stabilitatea unei comunități, care locuia în locul respectiv, deschizând și folosind necropola, manifestare specifică unei comunități umane din jurul anului 1000.

Cu acesta am precizat și părerea proprie: în cazul mormintelor amintite putem identifica un ritual funerar practicat de descălecători în secolul X, și anume cel al străpungerii corpului defunctului cu săgeți la înmormântare. Pentru a argumenta cele spuse, includ în câteva puncte observațiile mele:

1. În mormântul 13 de la Szabadkígyós-Pálliget s-au observat alături de vârful de săgeată înfipt în corp și alte practici: străpungerea corpului cu cuțitul, amputarea unor membre, înmormântarea în poziție chirchită.

2. În mormântul 2 de la Orăștie–Dealul Pemilor pe baza inventarului a fost înmormântată probabil o femeie.

3. Sunt atestate și alte practici de acest gen, care cu greu pot fi legate de evenimente militare. La Piliny-Sirmányhegy, mormântul 3 capul mortului a fost tăiat și pus între picioare. În unele cazuri defuncții au fost străpunși cu cuțite, ca la Szabadkígyós-Pálliget, Sárretudvari-Ferendekhalom etc, sau au fost așezate pietre pe corp, iar alteori au fost amputate unele membre și aruncate în groapă la distanță de corpul defunctului ca în cazul mormântului 5 de femeie de la Hencida.

În concluzie, autorul acestor rânduri crede că aceste mărturii sunt indiciile unor practici de pedepsire a defuncților și nu rezultatele unor conflicte militare. Acest aspect de tragere cu arcul în groapă și asupra mortului se încadrează în categoria celorlalte practici cunoscute din mormintele epocii descălecatului maghiar.

I.XII.4. Amulete. Purtate de individ probabil și în timpul vieții sale, ele îl însoțeau și dincolo de moarte. O amuletă din os cunoaștem doar de la Alba Iulia–str. Brândușel, mormântul 24²¹². Un alt aspect însă, care ține tot de încercarea apărării persoanei, este constatată la Cluj–str. Zápolya, mormântul 4²¹³ unde pe pieptul defunctului a fost găsită o perlă din sticlă. S-ar putea ca și aceasta să fi avut rolul de apărare a mortului? Sunt întrebări, la care totuși este riscant de a da un răspuns fără echivoc.

I.XIII. Problema jefuirii mormintelor. Jefuirea mormintelor este cunoscută aproape în toate perioadele istorice, dar în anumite perioade ale epocii „marilor migrații”²¹⁴ fenomenul a luat amploare uriașă²¹⁵.

În epoca descălecatului acest fenomen nu a cunoscut amploarea amintită, dar a fost prezent mereu. Aproape în fiecare necropolă s-au constat asemenea fenomene, și este relevant faptul

că au fost afectate mai ales mormintele cu un inventar bogat. Foarte probabil, cum a fost constatat de L. KOVÁCS, în secolul X existau semne de morminte, care indicau statutul social al persoanei, al cărei mormânt urma să fie jefuit²¹⁶.

În Bazinul Transilvaniei fenomenul de jefuire este prezent mai ales în cazul necropolelor, care au (sau au avut) în inventar însemne de rang. Încercarea noastră este de a prezenta statistic fenomenul jefuirii mormintelor din secolul X.

Din cele 40 de puncte, în cazul necropolelor de la Alba Iulia–str. Brândușel, Alba Iulia–Stația de Salvare necr. II–III, Alba Iulia–SV Cetății, Blandiana „A”, m. 2, Blandiana „B”, Cluj–str. Farkas nr. 23, Cluj–str. Kalevala, Cluj–str. Pata–Sf. Gheorghe, Cluj–str. ZÁPOLYA, Deva–Micro 15, Gâmbaș–Măgura, Noșlac–Pompa de apă, Orăștie–Dealul-Pemilor, X2, Simeria-Veche, Turda–Muntele Zânilor s-au efectuat săpături arheologice cât de cât sistematice. Dintre acestea însă numai un număr mic sunt publicate (sau publicate în mod corespunzător). Astfel, descoperirile, care pot fi folosite, sunt: Alba Iulia–str. Brândușel, Alba Iulia–SV Cetății, Blandiana „A”, m. 2, Blandiana „B”, Cluj–str. Farkas, nr. 23, Cluj–str. Pata²¹⁷, Cluj–str. ZÁPOLYA, Gâmbaș–Măgura, Orăștie–Dealul Pemilor, X/2.

La Alba Iulia–str. Brândușel săpătorii au observat că în mormântul 22, dublu (fetiță și mama sa?) regiunea de la picioare în jos a fost deranjată. Din cauza faptului că nu beneficiem de toate datele, nu ne putem pronunța dacă mormântul a fost deranjat cu intenția jafului sau a fost deranjat în epoca modernă²¹⁸.

La Alba Iulia–SV Cetății mormântul a fost distrus, probabil la începutul secolului XI, odată cu construirea bisericii romano-catolice. A fost și jefuit sau nu, astăzi nu mai putem da răspuns²¹⁹.

La Blandiana „B” au fost deranjate 10 din 15 morminte. Interesant este că mormântul 11, care este în partea centrală a cimitirului, și care posedă inventarul cel mai „fastuos”, nu a fost deranjat de jefuitori. Mormintele 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 15 au fost deranjate. Aceste morminte însă posedă (au posedat?) un inventar destul de

sărac. Mormintele nederanjate (1, 11, 12) prezintă un aspect mult mai bogat al inventarului: înmormântări cu arme (m. 11), „cercei cu ciorchine de struguri” din argint (m. 1). Nu este exclus ca mormintele nejeffuite să fie ulterioare celor jefuite (despre acest lucru vezi în capitolul de cronologie) și ei ar fi chiar membrii comunității, care a jefuit mormintele necropolei. La Cluj–str. Pata, după informațiile mele a fost deranjat un singur mormânt din cele 26 săpate²²⁰.

Date foarte exacte avem despre fenomenul de jefuire la Cluj–str. ZÁPOLYA. Săpăturile de un nivel remarcabil pentru începutul veacului (comparativ chiar și cu perioada noastră), ale lui I. KOVÁCS, respectiv ale lui Gy. LÁSZLÓ, ne furnizează informații prețioase privind fenomenul de jefuire din secolul X. Astfel, dacă mormintele 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10 au rămas intacte, mormintele 1, 9, 11 au fost jefuite și distruse. În cazul mormintelor 1 și 11 jefuirea a fost foarte violentă, deteriorând în totalitate mormântul, în schimb în cazul mormântului 9 au lăsat intact resturile calului. La întrebarea dacă distrugerea mormintelor a fost provocată de jefuitori de morminte sau de propagatorii noii credințe, astăzi nu mai putem răspunde²²¹.

Morminte jefuite constată și BODROGI cu ocazia săpăturilor de la Gâmbaș–Măgura²²².

Celelalte săpături, despre care avem informații, nu oferă date concludente despre fenomenul de jefuire: Cluj–str. Farkas, nr. 23, Cluj–str. Kalevala, Orăștie–Dealul Pemilor, X2²²³.

Astfel, din necropolele, pe care le-am putut verifica, doar 18% din morminte sunt jefuite, ceea ce nu prezintă un procent mare. Acest procent se aseamănă cu procentul cunoscut din alte necropole maghiare din Bazinul Carpatic (Fig. 5/2, 6/1).

I.XIV. „Sociologizarea” tipurilor de necropole (Fig. 17).

Nevoia de a încerca clarificarea statutului diferitelor comunități a apărut de mult în rândul specialiștilor.

În 1962, B. SZÓKE a împărțit necropolele din sec. X în trei mari grupe: locuri de înmormântare ale conducătorilor, necropolele stra-

turilor mijlocii din punct de vedere social, respectiv populația de rând. Aceste grupe au multe legături între ele din punct de vedere al ritualului funerar, dar și din punct de vedere al funcționalității pieselor.²²⁴

Teoria lui SZŐKE a fost dezvoltată în continuare mai ales de arheologia maghiară. Astfel, posibilitatea existenței unor comunități organizate nu după legăturile de sânge, ci pe cale artificială determinată de scopuri politico-militare a apărut în lumea științifică în '85 când tânărul arheolog maghiar L. RÉVÉSZ a contestat că necropolele din zona superioară a Tisei ar fi fost mărturiile „familiei patriarhale”.²²⁵ După părerea sa, familia patriarhală, de care pomenește Gy. LÁSZLÓ, nu poate fi demonstrată în cazul necropolelor din zona Tisei Superioare. Descoperirile senzaționale ale lui RÉVÉSZ au demonstrat presupunerile inițiale. Astfel, analiza paleoserologică efectuată pe defuncții de la Karos, nec. III a arătat că această comunitatea militară a fost organizată pe cale artificială și, în afară de „conducător” ceilalți n-au rude și nici nu sunt înrudiți între ei.

Efectul a fost apariția în literatură a termenului de necropole ale „suitelor militare”. Cercetările au fost continuate de I. BÓNA, care în 1997 a demonstrat existența a nu mai puțin de 35 de necropole de acest tip.

Caracteristicile acestora este concentrația importantă de arme, de însemne de rang, dar cel mai important este numărul mare de bărbați, de obicei reprezentând 60–70% din morminte.

Pe baza acestor rezultate numărul tipurilor de necropole s-au polarizat simțitor.

În această lucrare scopul nostru este de a realiza o tipologie a necropolelor din Bazinul Transilvaniei. Este destul de greu de realizat din cauza stadiului publicării siturilor arheologice (vezi cap. II), deoarece din 37 de descoperiri doar 13 pot fi folosite în acest sens.

Tipul I. Este alcătuit din mormintele singuratic. Acestui grup aparține în mod sigur mormântul de la Alba Iulia–SV Cetății, Blandiana „A”, m. 2 (relativ), Cluj–str. Farkas, Sfântu Gheorghe–Epreștető. Dintre acestea, doar cel de la Cluj–str. Farkas este al unei femei. (Indicatoarele „economice” ale acestui grup vezi în Fig. 8/1)

Tipul II: Este reprezentat de necropolele „suitelor militare”. Aceste necropole sunt cunoscute de la Cluj–str. Pata și Cluj–str. ZÁPOLYA. Din 37 de morminte cunoaștem 34 diferite arme (8 săbii), 6 însemne de rang (centuri cu aplici, aplici de harnașament, geantă decorată cu aplici). Din aceste necropole cunoaștem cele mai bogate în mormântări din Bazinul Transilvaniei (Fig. 8/2).

Tipul III: Este reprezentat de necropolele de la Deva–Micro 15 și Gâmbaș–Măgura. Se caracterizează printr-un număr mic de morminte, cu un procentaj mare de arme, dar cu un număr mic de însemne de rang (Fig. 8/3).

Tipul IV: Se caracterizează printr-un număr mare de morminte, în care alături de comunitatea mai săracă găsim un grup de luptători, cu resturile calului, arme, însemne de rang, care însă apar într-un număr mai mic. Singura descoperire de acest tip este cunoscută de la Alba Iulia–Stația de Salvare, nec. II (Fig. 9/1).

Tipul V: Se caracterizează printr-un număr mare de morminte.²²⁶ Aparține acestui grup necropola de la Alba Iulia–str. Brândușel, Alba Iulia–Stația de Salvare, nec. III, Blandiana „B”, Orăștie–Dealul Pemilor, Turda–Tündérhegy. Arme apar de foarte puține ori, însemne de rang nu sunt cunoscute. Probabil acestui grup aparțin și descoperirile de la Vurpăr, Călnic, Cireșoia (Fig. 9/2).

Astfel, procentajul observat în aceste necropole plasează grupa II în fruntea celor cinci grupe. Din 37 morminte cunoaștem un număr important de arme (34), însemne de rang (6), înmormântări cu cal (11).

Comunitățile grupei a II-a, fiind militari de profesie, au putut beneficia de posibilități mai mari de îmbogățire. Probabil constituiau suita unui conducător, având la rândul lor șefii lor mai mici. Acest lucru se vede și în inventarul mormintelor. Am mai subliniat, aceste comunități sunt legate în multe cu zona Tisei Superioare unde putem localiza cea mai mare parte a comunităților de acest gen (Fig. 9/3).

Dintre celelalte comunități, doar cele din grupele C și D cunosc un număr mai mare de luptători. Însă numărul celor din grupa D față de cei neîn mormântați cu arme este infimă, reprezentând 2,5% din numărul mormintelor. Probabil,

este o comunitate ai cărei membri aveau un rol militar, dar fiind alcătuite din membri cu rang militar secund.

Grupa a V-a aparține fără îndoială comunităților sărace ale secolului X. Se remarcă numărul mare de morminte ale acestora, precum lipsa armelor, a obiceiului de înmormântare cu calul, ca și lipsa însemnelor de rang (Fig. 10/1).

În final, am încercat să compar „indicatorii de statut” din necropolele de la Cluj cu cele de la Karos (Fig. 10/2).

Raportat la numărul de morminte, atât însemnele de rang, cât și totalitatea armelor, precum și înmormântările de cal nu stau procentual cu mult sub nivelul celor de pe Tisa Superioară.²²⁷ Probabil, atât comunitățile de la Cluj–str. Pata, cât și cele de la Cluj–str. ZÁPOLYA au fost organizate în genul celor de la Karos, în jurul unor conducători, care însă neavând statutul celor de pe Tisa Superioară, n-au primit (n-au putut) să primească în morminte numărul de însemne de rang ca cele de la Karos.

Concluzii.

Ritualurile funerare din Bazinul Transilvaniei se remarcă prin relațiile lor directe cu ritualurile funerare cunoscute în alte regiuni ale Bazinului Carpatic. Astfel, însăși alegerea locului de înmormântare, adâncimea mormintelor, ritualurile arderii în gropi, amenajarea mormintelor, înmormântările în sicriu, unele ritualuri de tratare a mortului, modul de depunere a resturilor calului (tipologia de înmormântare a resturilor calului), a ofrandelor de animale depuse în mormânt leagă acest orizont funerar din Bazinul Transilvaniei de orizontul cunoscut în Bazinul Carpatic în secolul X.

Această constatare este importantă deoarece după părerea noastră mult prea mult s-a insistat asupra legăturilor aspectelor culturale transilvănene cu cele din spațiul Dunării Inferioare²²⁸. Fără a nega existența unei influențe sud-dunărene în secolul IX, nu putem fi de acord cu existența unei asemenea influențe în secolul X deoarece ritualurile funerare cunoscute din Bazinul Transilvaniei sunt necunoscute la Dunărea de Jos.

Cu aceste cuvinte nici pe departe nu acceptăm ideea că tot Bazinul Carpatic să fi fost

populată de o etnie de origine orientală, pe care izvoarele scrise denumesc maghiari sau tiurci.

Este cunoscut că în perioada epocii „marilor migrații” (și nu numai atunci), identitatea culturală a fost determinată de dominația structurii politico-militare, care a determinat și uniformizarea „hainei” arheologice a mai multor etnii. Un proces de acest gen poate fi constatat și în secolul al X-lea. Odată cu ocuparea Bazinului Carpatic (deci și a Bazinului Transilvaniei), are loc integrarea identității culturale a diferitelor etnii, care locuiau teritoriul, preluarea elementelor culturale (port, rituri și ritualuri funerare) ale populației structurii militaro-politice, care ocupa teritoriul Transilvaniei. Această opinie se bazează și pe un izvor narativ, pe care episcopul Theotmar din Salzburg a adresat papei Ioan al IX-lea, afirmând dorința slavilor din Panonia de a se alia cu maghiarii și chiar a prelua elementele specifice ale acestora: „Ei au fost cei în număr mare, pe care maghiarii i-au luat alături de ei, și cei, care potrivit obiceiului anticreștin s-au ras pe cap și au fost trimiși împotriva credincioșilor noștri, după care au venit ei înșiși....”.

Această frază este foarte importantă deoarece ne redă exact procesul de aculturizare a mai multor populații, observat în epoca migrațiilor. Astfel, cu prilejul înfrângerii unei populații de către o altă putere militară sau chiar dacă este adus în poziția de vasalitate, se poate observa și arheologic, chiar și prin urmărirea izvoarelor scrise, aculturația populației supuse. Am putea formula ca o acțiune a unui model cultural în detrimentul celuilalt model²²⁹.

După părerea noastră, acest proces de aculturizare a fost declanșată și în Bazinul Carpatic, paralel cu celelalte zone ale Bazinului Carpatic, odată cu pătrunderea maghiarilor. Aceasta nu înseamnă că nu existau alte etnii pe teritoriul Transilvaniei decât maghiarii, doar că au suferit procesul de aculturizare sus prezentat.

Pe lângă ritualurile funerare identice cu ritualurile constatate în celelalte părți ale Bazinului Carpatic, în Bazinul Transilvaniei cunoaștem și ritualuri până acum necunoscute în alte zone ale Bazinului Carpatic.

Caracter singular are ritualul depunerii calului întreg în mormânt, constatat la Blandiana

„A”, m. 2. În mormântări de cai întregi cunoaștem doar din epoca avară, iar în secolul X acest ritual este practicat doar pe spațiul saltovian. Astfel, în cazul acestui mormânt putem vorbi de un element cultural străin de orizontul funerar al secolului X, chiar dacă cronologic este paralel cu acesta.

Fără să etnicizăm problema, în zona Bazinului Transilvaniei în secolul X se schimbă total obiceiurile de înmormântare, se schimbă specificul funerar. Cel cunoscut în secolul IX (cu analogii sud-dunărene) dispare și în secolul următor își face debutul o nouă cultură, cu un ritual funerar necunoscut pe pământul european până atunci. Acest specific cultural din Bazinul Transilvaniei nu-și găsește analogiile în spațiul regiunilor extracarpătice, nici în spațiul Balcanic, ci tocmai în celelalte regiuni ale Bazinului Carpatic, până în zonele actuale ale Slovaciei. Aici teoriile lui HOREDŢ sau HEITEL, privind grupuri culturale devin un „non-sens” istoric, mai ales sistematizarea lui HOREDŢ, care de cele mai multe ori nu are nici o legătură cu un fenomen istoric. Astfel, pentru HOREDŢ cine nu se înmormântează cu cal nu este maghiar, chiar dacă practică același ritual funerar²³⁰. Acest orizont funerar era cel maghiar, care și-a făcut debutul în ultima parte a secolului IX și pe care putem urmări spre sfârșitul secolului al X-lea, iar în unele părți chiar și în secolul XI.

Comunitățile de la începutul secolului X, care se înmormântează în necropole, au fost stabilite ca și în cazul avar, gepidic sau al hunilor de o structură politico-militară, cu un scop bine determinat, aceea de a apăra granița estică, de multe ori trimitând chiar și comunități în părțile extracarpătice, așa cum s-a întâmplat la Przemysl, dar date avem și din Moldova sau Muntenia.

Bibliografie

1. ANGHEL, Gh.–CIUGUDEANU, H. (1987): **Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (j. Alba)**. Apulum, XXIV, 179–196.
2. BAKAY K. (1965): **Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihöz**. DuDolg., 1, Pécs.
3. BAKAY K. (1978): **Honfoglalás és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén (Gräberfelder an der Ipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung)**. St. Com., Szentendre.
4. BAKAY, K.–KISZELY, I. (1972): **Neue Angaben zur**

Geschichte des Komitats Békés in der Landnahmezeit. MTA RI Közleményei III., 103–121.

5. BALTAG, Gh. (2000): **Sighișoara înainte de Sighișoara**. Sighișoara.
6. BÁLINT A. (1958–59): **Árpád kori temető Szatymazon**. MFMÉ, 101–121.
7. BÁLINT Cs. (1969): **A honfoglalás kori lovastemetkezés néhány kérdése. (Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit)**. MFMÉ, 1969/1, 107–114.
8. BÁLINT Cs. (1971a): **A honfoglalás kori lovastemetkezések. (Les tombes à ensevelissement de cheval chez les hongrois du IXe–XIe siècles)**. MFMÉ, 1971/2, 85–108. BMMK, 1971, 1, 49–88.
9. BÁLINT Cs. (1971b): **X. századi temető a szabadkígyósi-pállyegeti táblában. (Tenth century cemetery in the Pállyeg plot of Szabadkígyós)**. BMMK, 1971, 1, 49–88.
10. BLÁJAN, M.–POPA, AI. (1983): **Cercetările arheologice de la Alba-Iulia–Stația de Salvare (Recherches archéologiques a Alba-Iulia–„Stația de Salvare”)**. MCA, XV, 375–380.
11. BODROGI J. (1913): **Alsófehér megyei honfoglaláskori leletek, Az Erdélyi Múzeum Egyesület hetedik vándorgyűlésének emlékkönyve, 1912**. Kolozsvár, 16–29.
12. BÓNA I. (1988): **Dacitól Erdőelvéig. Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában**. In: *Erdély története*, I, Budapest, 194–234.
13. BÓNA I. (1989): **Magyar–szláv korszak (896–1162)**. In: *Erdély rövid története*, Budapest, 101–157.
14. BUDINSKY-KRICKA, V.–FETTICH, N. (1973): **Das altungarische Fürstengrab von Zemplin**. Arch. Slov. Fontes. 2.
15. CIUGUDEANU, H. (1996): **Anul 1000 la Alba-Iulia. În-tre arheologie și istorie. Catalogul expoziției Muzeului Național al Unirii Alba-Iulia**. Alba-Iulia.
16. CSALLÁNY, D. (1959): **Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert**. Acta Arch. Hung., 10, 281–325.
17. CSALLOGOVITS J. (1937): **A hazajáró lelkek elleni védekezésnek egy különös módja az avaroknál és a kora Árpád-kori magyaroknál**. Néprajzi Értesítő, 447–448.
18. CS. SÓS, Á.–BÖKÖNYI, S. (1963): **Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár**. Bp.
19. Cs. SÓS Á.–PARÁDI N. (1971): **A csátaljai Árpád-kori temető és település. (Arpadian period cemetery and settlement at Csátalja)**. I. *Az Árpád-kori temető. (The cemetery)*. Fol. Arch., 22, 105–120.
20. DIENES I. (1957): **A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temető**. Arch. Ért., 84, 24–37.
21. DIENES I. (1959): **Perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? (Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel landnehmenden Ungarn aus?)**. Arch. Ért., 86, 145–158.
22. DIENES I. (1964a): **A karancslapujtói honfoglalás kori öv és mordvinföldi hasonmása. (La ceinture de Karancslapujtó de l'époque de la conquête Hongroise et son pendant provenant du pays des Mordves.)**. Arch. Ért. 91, 18–40.
23. DIENES I. (1964b): **Honfoglalás kori tarsolyainkról. (Les aumonières hongroises de l'époque de la conquête.)**. Fol. Arch., 16, 79–112.

24. DRĂMBĂREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, A.–MOGA, V.–ANGHEL, D. (1998): **O nouă necropolă medieval-timpurie descoperită la Alba-Iulia.** *Apulum*, XXX., 187–210.
25. DUSEK, M. (1964): **Kostrové pohrebisko z X. a XI. storočia v Dolnom Petri.** *Št. z. A. Ú.–SAV*, 14, 197–222.
26. ERDÉLYI I. (1961–62): **A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom) honfoglalás kori temető. (Der landnahmezeitliche Friedhof von Bodrogszerdahely)** JAMÉ, 1961–62, 4–5, 17–30.
27. (F.–É.–K) FEHÉR G.–ÉRY K.–KRALOVÁNSZKY A. (1962): **A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kor-Árpád-kori sírleletei.** Rég. Tan. II. Bp
28. FERENCZI I. (1996): **Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál.** *EME*, 18, 1–2, 9–40.
29. FERENCZI, I.–DANKANITS, A. (1959): **Săpăturile de la Ciumbud.** *MCA*, VI, 605–612.
30. FERENCZI S. (1933): **A székelyderzsi honfoglaláskori sír.** *Székelység*, 3, 11–12, 100–106.
31. FETTICH N. (1931): **Adatok a honfoglaláskor archaeológiaiához. (Angaben zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit.)** *Arch. Ért.*, 45, 48–112.
32. FETTICH N. (1937): **A honfoglaló magyarság fémművészete. (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn.)** *Arch. Hung.*, 21.
33. FODOR I. (1973): **Honfoglalás kori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséhez.** *Arch.Ért.*, 100, 32–41.
34. FODOR I. (1975): **Verecke híres útján.** Bp., 1975.
35. GÁLL E. (1999): **A honfoglaló magyarság katonai-politikai rangrétegződése. Rangjelző tárgyak a honfoglaló magyar sírokban.** *Acta (Siculica) – 1999, Sf. Gheorghe*, 2000, I, 189–214.
36. HALIKOVA, E. A. (1976): **Ősmagyar temető a Káma mentén, Magna Hungária kérdéséhez. (Ancient Hungarian cemetery along the river Kama. Contribution to the Issue of Magna Hungaria).** *Arch. Ért.*, 103, 1, 53–78.
37. HEITEL, R. R. (1983): **Unele considerații privind civilizația din Bazinul Carpatic în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al IX-lea în lumina izvoarelor arheologice.** *SCIVA*, 34, 2, 93–115.
38. HEITEL, R. R. (1986): **Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba-Iulia. (1968–1977).** II. Piese de metal. *SCIV*, 37, 3, 233–249.
39. HEITEL, R. R. (1994–95): **Die Archäologie der ersten und zweiten Phase der Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien.** *Dacia*, 38–39, 389–439.
40. HERPEY Á. (1896): **A gombási népvándorláskori sírokról.** *Arch. Ért.*, 15, 426–430.
41. HOLÉCZY Z. (1964): **Az intpusztai XI. sz.-i Árpád-kori sírmező részleges feltárása.** *Vasi Szemle* XVIII, 3, 421–427.
42. HARHOIU, R. (1975): **Aspects of the socio-political situation in Transilvania during the 5th century.** In: *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania.* București, 99–109.
43. HOREDT, K. (1941–43): **Funde der Völkerwanderungszeit aus Siebenbürgen.** *AISC*, 163–184
44. HOREDT, K. (1958): **Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens.** București.
45. HOREDT, K. (1966): **Die Ansiedlung von Blandiana, rayon Orăștie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u. Z. Dacia.** 10, 261–289.
46. HOREDT, K. (1986): **Siebenbürgen im Frühmittelalter.** Bonn.
47. JÓSA A. (1896): **A bezdédi honfoglalás kori temető.** *Arch. Ért.*, 16, 385–412.
48. JÓSA A. (1900): **Emlékek a honfoglalás korából.** *Arch. Ért.*, 20, 214–224.
49. JÓSA A. (1914): **Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban.** *Arch. Ért.*, 34, 169–184, 270–273, 303–340.
50. KALICZ N. (1957): **Herman Ottó Múzeum ásatai és leletei 1957-ben.** *HOMÉ*, 1, 166–169.
51. KARÁCSONYI J. (1903): **A bihari honfoglalás kori lovasfőről.** *Arch. Ért.*, 23, 405–412.
52. KISS A. (1969): **Über die mit Keramik Verbundenen Bestattungsarten im Karpatenbecken des 10–11. Jahrhunderts.** *MFME*, 1969/2, 175–182.
53. KISS Á.–BARTHA A. (1970): **Graves from the Age of the Hungarian Conquest at Bana.** *Acta Arch. Hung.*, 22, 219–260.
54. K. K. (1996): **A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.** Budapest, 55.
55. KOROŠEC J. (1950): **Staroslavenska grobišce na Ptujskem gradu.** Ljubljana.
56. KOVALOVSKI J. (1960): **Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén.** *Arch. Ért.*, 87, 1960/1, 32–40.
57. KOVÁCS I. (1941): **Hogyan használta a honfoglaló magyar a szablyát? (Ein Beitrag zur Benützung des unga-rischen Säbels der Landnahmezeit.)** *Közl.*, 1, 129–131.
58. KOVÁCS I. (1942): **A kolozsvári ZÁPOLYA utcai magyar honfoglalás kori temető. (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár – ZÁPOLYA Gasse.)** *Közl.*, 2, 85–118.
59. KOVÁCS L. (1971): **A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsás temetkezéstük. (Die Lanzen der Landnehmen den Ungarn und ihre Lanzenbestattung.)** *Alba Regia*, 11, 1970, 81–108.
60. KOVÁCS L. (1984): **A Hajdúböszörmény–Erdős tanyai honfoglaló sírlelet. (Adatok az avar- és a honfoglalás kori szaluk elterjedéséhez).** *HME*, V, 19–53.
61. KOVÁCS L. (1986): **Viselet, fegyverek.** In: KRISTÓ Gy., *Az Árpád-kor háborúi.* Bp., 216–281, 306–313, 317–326.
62. KOVÁCS L. (1990): **Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keletkezéséhez. (Säbel-Schwert Waffenwechsel. Zur Datierung der unga-rischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10–11. Jh.)** *Arch. Ért.*, 117, 39–49.
63. KOVÁCS, L. (1994): **Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs.** *VAH*, VI, Bp.
64. K. KOVÁCS L. (1944): **A kolozsvári hóstátiak temetkezése.** Kolozsvár.
65. KRALOVÁNSZKY A. (1967–68): **III. Előzetes jelentés az 1965. évi székesfehérvári feltárásról.** *Alba Regia*, 8–9, 253–262.

66. KRALOVÁNSZKY, A. (1968): **The Paleosociographical Reconstruction of the Eleventh Century Population of Képuszta.** JPMÉ, 13, 75–116.
67. KRALOVÁNSZKY A. (1988): **Honfoglalás kori leletek Dunaalmáson, Tatán.** In: **Komárom megye története I.** Szerk.: GOMBKÖTŐ G., Tatabánya, 1988. 244–282.
68. KRUPICA O. (1964): **Pohrebisko z X. storočia v Bosanoch.** štz. AÚ–SAV, 14, 223–226.
69. KÜRTI B. (1978–79): **Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. (Előzetes beszámoló.) (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő.)** MFMÉ, 323–345.
70. LÁSZLÓ Gy. (1943): **A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben.** Kolozsvár.
71. LÁSZLÓ Gy. (1944): **A honfoglaló magyar nép élete.** Bp.
72. LÁSZLÓ Gy. (1945): **Ősvallásunk nyomai egy szamos-háti kocsistörténetben.** Kolozsvár.
73. LÁSZLÓ, Gy. (1955): **Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars.** Arch. Hung., 34.
74. LEHÓCZKY T. (1881): **Bereg vármegye monográfiája.** I. Ungvár.
75. LEHÓCZKY T. (1900): **Honfoglalás kori sírről Beregszászon.** Arch. Ért., 20, 398–402.
76. LIPTÁKOVÁ, Z. (1963): **Dve pohrebiska z X–XI. storocia v Úlanoch nad Zitavou.** SlovArch., XI, 1, 223–236.
77. LIPTÁKOVÁ, Z. (1964): **Dve pohrebiska z X–XI. storocia v Úlanoch nad Zitavou.** SA, XI, 1964, 1, 223–236.
78. LUCA, S.–PINTER, K. Z. (1995): **Necropola medievală timpurie de la Orăştie-Dealul Pemilor.** Punctul X2/1992–93. Corviniana. 17–44.
79. MÁRGHITAN (1965): **Morminte din epoca feudală timpurie descoperite la Seitin.** SCIV, 16, 581–585.
80. MEGAY G. (1961): **Honfoglalás kori temető Miskolc északi határán.** Arch. Ért., 88, 100–108.
81. MESTERHÁZY K. (1994): **Többgyökerű ősi vallásunk emlékei.** In: **Honfoglalás és régészet.** Coord.: KOVÁCS L., Bp., 195–206.
82. NAGY Á. (1968): **Az Eger-Szépesszonyvölgyi X. sz.-i temető.** EMÉ, 6, 69–100.
83. NAGY G. (1906): **Karoling kori kard.** Arch. Ért., 26, 129–135.
84. NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ, V. (1962): **Belobrdské pohrebisko v Rovinke, okres Bratislava-vidiek.** AR., 14, 657–681.
85. NEMESKÉRI J.–LIPTÁK P.–SZÓKE B. (1953): **Le cimetière du XIe siècle de Képuszta.** Acta Arch. Hung., XI, 419–450.
86. M. NEPPER I. (1994): **Honfoglalók a Horto-bágy–Berettyó vidékén.** In: **Honfoglalás és régészet.** Coord.: Kovács L., 151–161.
87. NEVIZÁNSZKY G. (1994): **A Kárpát-medence északi térségének régészete a honfoglalás korában.** In: **Honfoglalás és régészet I.**, coord.: KOVÁCS L. Bp., 171–181.
88. NÉMETH P. (1971): **A szabolcsi kutatásokról s a korai központok kutatásának szempontjairól.** Rég.Füz., II, 13/1971, 88.
89. NYÁRY A. (1904): **A pilinyi árpádkori temető. (Árpádenzeitliches Gräberfeld von Piliny.)** Arch.Ért., 24, 50–70.
90. OLASZ E. (1959): **Elpusztult X–XIV. sz.-i falvak Kardoskút, Tótkomlós és Békéssámsón határában.** SzKMÉ, 31–39.
91. ORLOV R.S. (1984): **Sreedneprovskaja tradicija hudožestvennoj metaloobrabotki v X–XI. vv.** In: **Kultura i iskusstvo srednevekovogo goroda.** Moscovia, 32–52.
92. RĂDULESCU, A.–GÁLL, E.: **Ein landnahmezeitlichen Gräberfeld in Temeşvár (Timişoara)-Csőkaerdő (Roma-nia).** Acta ArchHung. (sub redacție)
93. RÉVÉSZ L. (1996): **A károsi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.)** Miskolc.
94. ROSKA M. (1913): **Árpád-kori temető Vajdahunyadon.** Dolgozatok, 4, 166–198.
95. ROSKA M. (1914): **Árpád-kori temető Várfalván. (Cimetière Arpades à Varfalva.)** Dolgozatok, 5, 125–168, 167–187.
96. ROSKA M. (1936): **A honfoglalás és Erdély.** In: **A történeti Erdély.** Coord.: Asztalos M., Bp., 162–1736.
97. STANOJEV, N. (1989): **Nekropole X–XV. veka u Voivodinu.** Novi Sad.
98. SZABÓ, J. Gy. (1964–65): **Das Weiterleben des Spätavarentums auf dem Alföld im X. Jahrhundert.** MFMÉ, 61–71.
99. SZABÓ J. Gy. (1970): **A honfoglalás kori temetőárok kérdéséhez. Jelentés a káli (Heves m.) ásításokról. (Zur Frage der landnahmezeitlichen Gräberfeldgruben. Bericht über die Ausgrabung in Kál, Kom. Heves.)** Arch.Ért., 97, 264–271.
100. SZABÓ J. Gy. (1984): **A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben. (Einige Kennzeichen des Orientalischen Christentums in den Bestattungen.)** JPMÉ, 23, 1983, 83–97.
101. SZÉKELY Z. (1945): **Adatok a Székelyföld népvándorláskorához.** Sepsiszentgyörgy.
102. SZÓKE B. (1962): **A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.** Rég.Tan., 1, Bp.
103. TETTAMANTI S. (1971): **Zalavár községi I. sz. XI. sz.-i temető.** Arch.Ért., 98, 2, 216–244.
104. TETTAMANTI S. (1975): **Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében.** St.Com. 3, 79–112.
105. THURY L. (1926): **Rendkívül értékes a Hajdúböszörmény mellett felfedezett honfoglalás korabeli sír.** Újság (Budapest), 1926, IX., 19.
106. TOCIK, A. (1968): **Altungarische Gräberfelder in der Südwestslowakei.** A. Sl. Cat. 3.
107. Topografia II (1969): **ÉRI K.–KELEMEN M.–NÉMETH P.–TORMA I., Veszprém megye régészeti topográfiája II., Bp.**

108. TÖRÖK, Gy. (1956): **A szobi Vendelin-földek X–XI. századi temetője. (Le cimetière des Xe et XIe siècle des terres „Vendelin” de Szob.)** Fol.Arch., 8, 129–136.
109. TÖRÖK, Gy. (1962): **Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert.** Arch. Hung., 39.
110. TROGMAYER O. (1960–61): **X–XII. sz.-i magyar temető Békésen.** MFMÉ, 9–38.
111. U. KÓHALMI K. (1972): **A steppék nomádjá lóháton, fegyverben.** Bp.
112. UZSOKI A. (1962): **Honfoglalás kori magyar lovassír Ótvevényben. (Ein landnahmezeitlichen ungarisches Reiter-grab von Ötvevény.)** Arrabona, 4, 9–24.
113. UZSOKI A.–SZÓKE B. (1960): **Honfoglalás kori magyar sírok Páliban. (Gräbers zur ungarischen Landnahme-zeit von Páli.)** Arrabona, 2, 1960, 5–12.
114. VÁNA, Z. (1954): **Mad’afi a slované ve svetle archeologických náleží X–XII. Století. (Vengry i slavjane v osvješčenii archeologičeskikh nahodok 10–12 vv.)** SlovArch., 2, 51–93.
114. VLASSA, N. (1965): **Sabia feudală de la Ernei.** AMN, 2, 669–671.

Note

- Pe primul loc se află Slovacia, unde au fost identificate 114 descoperiri, și au fost publicate cel puțin 85 de descoperiri, iar despre alte 19 descoperiri avem informații. În cazul a foarte puține descoperiri nu avem informații. Pe locul al doilea dintre statele moștenitoare ale teritoriului regatului maghiar se află Iugoslavia, cu 55 descoperiri, din care 48 sunt publicate. Bibl.: NEVIŽANSZKY G., 1994. 171–179; STANOJEV, S., 1989.
- Aș vrea să mulțumesc aici domnului profesor Radu HARHOIU, cine a atras atenția asupra importanței în dezvoltarea științei arheologice a lucrării lui HAMPEL.
- NAGY G., 1906. 134–135.
- La Gâmbaș a săpat Márton ROSKA; la Cluj-ZÁPOLYA elevii lui PÓSTA, István KOVÁCS și Balázs LÉTAY (a murit în primul război mondial); la Lopadea Nouă arheologul amator János BODROGI, iar la Alba Iulia István TÉGLÁS.
- Alba Iulia: NAGY G., 1913. 272; Lopadea Nouă: BODROGI J., 1913. 18–25; iar cele 3 morminte săpate de M. ROSKA la Gâmbaș vor fi publicate în 1936, respectiv săpăturile de la Cluj-ZÁPOLYA (DOS-TOIEVSKI) vor fi publicate abia în 1942.
- ROSKA M., 1913. 166–198; ROSKA M., 1914. 123–187.
- FERENCZI S., 1933. 11–16.
- ROSKA M., 1936. 164–168.
- KOVÁCS I., 1942. 85–117.
- LÁSZLÓ Gy., 1943. 15–18, 34, 54–55. Tab. I–III; LÁSZLÓ Gy., 1945. 7–10, Tab. I.
- HORED T., 1941–1943. 171–172.
- ROSKA M., 1943. 102–108.
- SZÉKELY Z., 1945. 5–15; Tab. I–II.
- LÁSZLÓ Gy., 1943. Tab. XV. 3–4.
- Str. KOGÁLNICEANU: HORED T., K., 1958. 142; str. Semenicului: FERENCZI I., 1996. 25.
- Noi am folosit denumirea Blandiana „C”.
- Blandiana „B”: HORED T., K., 1966. 261–299; Ernei: VLASSA, N., 1965. 669–671; Căpeni: SZÉKELY Z., 1971. 157.
- Săpăturile au fost conduse de M. BLÁJAN (1978–1981), iar mai târziu de H. CIUGUDEANU (1981–1984).

- Aici trebuie menționat faptul că subsemnatul a propus autoarei săpăturii o colaborare în vederea publicării acestui sit arheologic foarte important. Propunerea a fost respinsă în mod vehement.
- Blandiana „A”, m. 2: ANGHEL, Gh.–CIUGUDEANU, H., 1987. 179–196; Alba Iulia–SV Cetății: HEITEL, R. R., 1986. 233–249.
- Alba Iulia–str. BRÂNDUȘEL: DRĂMBĂREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, A.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 193–210; Orăștie: LUCA, S. A.–PINTER, K. Z., 1993. 18–44.
- PINTER, K. Z., 1994–96. 235–245; HEITEL, R. R., 1994–95. 430–431.
- TETTAMANTI S., 1975. 87–88.
- Vârșand, Buj, Hajdúböszörmény, Hódmezővásárhely, Csongrád, Jászberény, Cenadu-Mare–Pusta Bukova, Szarvas, Szentes–Hármashalom, Szabadka, Nyírkársz, Monaj, Novaj, Rásonysáperencs, Szolyva. Bibl.: TETTAMANTI S., 1975. 88.
- Majs, Timișoara-Ciorenii, Halimba.
- Alba Iulia–str. Brândușel: sunt cercetate 24 de morminte, dar potrivit săpăturilor, necropola se întinde pe o suprafață mult mai mare. La Noșlac au fost săpate 18 morminte, dar potrivit săpăturii, necropola se întinde pe o lungime de 100 m. În ceea ce privește Alba Iulia–Stația de Salvare, numărul mare al mormintelor sugerează și în sine întinderea mare a necropolei.
- Biharea: KARÁCSONYI J., 1903. 405–412; Szeghalom-Kováshalom: F–É–K, 1962. Nr. 962; Zemplin: BUDINSKY KRICKA, V.–FETTICH, N., 1973; Streda nad bodrogom: ERDÉLYI I., 1961–62. 12–25; Szabolcs-Vontatópart: NÉMETH P., 1971. 88; Tarcal: JÓSA A., 1895. 75–76; Bordány: SZÓKE B., 1962. 12; Karos II–III.: RÉVÉSZ L., 1996; Dormánd-Hanyipusztá: F–É–K, 1962. Nr. 243; Eger-Szépesszonyvölgy: NAGY Á., 1968. 69–100; Karancsalja-Lapostető: F–É–K, 1962. Nr. 526; Karancslapúti: DIENES L., 1964a. 18–40; Piliny-Leshegy: F–É–K, 1962. Nr. 817; Sósartyán-Murahegy: FODOR L., 1973. 32–41; Pene-Tuszkulánom: F–É–K, 1962. Nr. 814; Gödöllő-Öreghegy: F–É–K, 1962. Nr. 339; Szob-Kiserdő: BAKAY K., 1978. 6–52; Budapest-III. Csillaghegy: F–É–K, 1962. Nr. 108; Budapest-Csúcshegy: F–É–K, 1962. Nr. 109; Tatabánya-cementgyár: F–É–K, 1962. Nr. 1092; Bana: KISS Á.–BARTHA A., 1970. 219–233; Gic-Szőlőhegy: F–É–K, 1962. Nr. 337; Nagyvázsony-Nózsér: F–É–K, 1962. Nr. 731.
- Vezi hărțile la GÁLL E., 1999. 189–214. I–VI.
- Din păcate, nepublicarea necropolei face inaccesibilă lista formei gropilor de la Alba Iulia–Stația de Salvare.
- Bánkeszi: TOCIK, A., 1968. 9–17; Bátorkeszi–Papajtó dűlő: LIPTAKOVÁ, Z., 1964. 237–264, TOCIK, A., 1968. 58–62; Csátalja-Vágothegy: F–É–K, 1962. Nr. 170; Cs. SÓS Á.–PARÁDI N., 1971. 105–141; Halimba: TÖRÖK Gy., 1956. F–É–K, 1962. Nr. 377; Rovinka: NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ, V., 1962. 657–681; Szabadkigyós-Pálliget: BÁLINT Cs., 1971a. 49–86; Szabolcs–PETŐFI u.: KOVÁCS L., 1994. Abb. 20; Szarvas-Káka-Kettőshalom: SZABÓ J. Gy., 1964–65. 61–71; Sered: TOCIK, A., 1968. 40–57; Streda nad Bodrogom: ERDÉLYI I., 1961–62. 17–30; Zalavár: Cs. SÓS Á.–BÖKÖNYI S., 1963. 42–99, 148–186, F–É–K, 1962, Nr. 1226; Zsitvabesenő (Bešeňov)–Papföld: F–É–K, 1962, Nr. 83, TETTAMANTI S., 1975. 90.
- La Halimba această formă de groapă apare în cazul unui mormânt, care poate fi datat la începutul secolului (în prima fază a necropolei), dar altele în faza secolului XI. Mormintele de la Streda nad Bodrogom, Bátorkeszi, Szabadkigyós-Pálliget, Szered, Szarvas sunt date sigur în secolul X. Aceeași constatare cronologică avem despre m. 10 de la Cluj-ZÁPOLYA, respectiv despre mormintele 2 și 4 de la Orăștie. Au fost săpate fără indoială în secolul XI mormintele de la Csátalja, Halimba, Szabolcs–PETŐFI u., Zalavár, Zsitvabesenő (Bešeňov).
- Teritoriul sudic al actualei Slovacii, respectiv partea nord-vestică a actualei Ungarii.
- În acest sens menționăm necropolele de la Karos sau cele de la Kenézlő, unde caracterul solului a împiedicat observațiile de acest gen.
- Budapest-V. KÁROLYI kert: F–É–K, Nr. 114; Dolny Peter: DUSEK, M., 1964. 197–222; Letkés-Téglágetető, nec. I: BAKAY K., 1978. 146; Marcelová: TOCIK, A., 1968. 33–35; Ótvevény: UZSOKI A., 1962. 9–26; Páli: UZSOKI A.–SZÓKE B., 1960. 5–12; Rád-Kishegy: F–É–K, Nr. 846; Szarvas-Oszlő: KOVALOVSKYI J., 1960. 32–40.

35. Ordinul privind mutarea cimitirelor în jurul bisericilor a fost dat de Coloman I la sfârșitul secolului XI. Astfel, descoperirea de la Szarvas se poate data și ea în secolul XII.
36. Mulțumesc doamnei Ivona HICA pentru aceste informații.
37. BODROGI J., 1913. 21.
38. Aceste informații culese la Cluj-Napoca din păcate nu pot fi verificate deoarece necropola cercetată în 1985–86 n-a fost publicată nici până la ora actuală. Încercările personale ca prin colaborarea personală să relansăm publicarea acestei necropole nu au avut nici ele succes.
39. Cluj-ZÁPOLYA m. 1. 7: KOVÁCS L. 1942. 91, 103; Str. Brândușel m. 19: DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 189.
40. Descoperirile de la Bana, Páli, Piliny-Sirmányhegy, Szentendre, Szob-Kiserdő, Szob-Vendelin, Várpalota sunt datate în secolul X, iar cele de la Csanytelek, Letkés-Tégláégető, Egyházasgerge, Kérsuzta, Kiszombor (mai multe morminte), Szatymaz, Zalavár aparțin secolelor X–XI, fiind greu de decis în ce fază apar aceste urme de ardere a gropii. Faza cercetată a cimitirului este datată pe baza monedelor la jumătatea secolului XI numai la Egyházasgerge. Bibl.: Bana: KISS Á.–BARTHA A., 1970. 219–233; Csanytelek-Síróhegy: F.–É–K, 1962, Nr. 167; Egyházasgerge-Sirmány: F.–É–K, 1962, Nr. 137; Kérsuzta: NEMESKÉRY J.–LIPTÁK P.–SZÓKE B., 1953. 419–450, KRALOVÁNSZKY A., 1968. 75–116, F.–É–K, 1962, Nr. 318; Letkés-Tégláégető nec. II: BAKAY K., 1978. 153; Kiszombor (mai multe morminte): F.–É–K, 573; Páli: UZSOKI A.–SZÓKE B., 1960. 5–12; Piliny-Sirmányhegy: NYÁRY A., 1904. 65–66; Szatymaz-Vasútállomás: BÁLINT A., 1958–59. 101–102, F.–É–K, 1962, 939; Szentendre: F.–É–K, 1962, Nr. 1001, TETTAMANTI S., 1975. 108; Szob-Kiserdő: BAKAY K., 1978. 6–52; Szob-Vendelin: TÖRÖK Gy., 1956. 129–135; Várpalota: F.–É–K, 1962, Nr. 1184, Topografia II, 213–214, TETTAMANTI S., 1975. 108; Zalavár–Közsegi I. sz. temető: TETTAMANTI S., 1971. 216–244.
41. BODROGI J., 1913. 22–23.
42. Dunaalmás-Tatai úti homokbánya: F.–É–K, 1962. 251, KRALOVÁNSZKY A., 1980. 244–282; Sárospatak-Baksahomok: F.–É–K, 1962, Nr. 873, KK., 1996. 168–169, KALICZ N., 1957. 167–168.
43. Kérsuzta: NEMESKÉRY J.–LIPTÁK P.–SZÓKE B., 1953. 419–450, KRALOVÁNSZKY A., 1968. 75–116, F.–É–K, 1962, Nr. 318; Ptuj-Várhegy: KOROŠEC, J., 1950. 1–367, F.–É–K, 1962, Nr. 837; Zalavár–Közsegi I. sz. temető: TETTAMANTI S., 1971. 216–244.
44. BALTAZ, Gh., 2000. 172; CIUGUDEANU, H., 1996. 9.
45. În acest sens, amintim publicația despre Gâmbaş, respectiv Alba Iulia–str. Zlatna.
46. Stația de Salvare: CIUGUDEANU, H., 1996. 8., fig. 3; Str. Brândușel: Drâmbărean, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 187.
47. Dévény-Várhegy: F.–É–K, 1962, Nr. 231; Ptuj: KOROŠEC, J., 1950. 1–367, F.–É–K, 1962, Nr. 837; Somotor-Hegyilegelő: F.–É–K, 1962. 903; Streda nad Bodrogom: ERDÉLYI I., 1961–62. 17–30; Tarján-Téglaház dűlő: RF., 1972. 80; Tiszajenő-Kecskešpart: RF., 1969. 52; Veszprém–Šashegyi szőlők: Topográfia II., 249, F.–É–K, 1962, 1207; Zalavár-Vár: Cs. SÓS Á.–BÖKÖNYI S., 1963. 148–186., F.–É–K, 1962, Nr. 1229; Zalavár-Vár, Kápolna: Cs. SÓS Á.–BÖKÖNYI S., 1963. 42–99., F.–É–K, 1962, Nr. 1226.
48. Alba Iulia–Stația de Salvare: CIUGUDEANU, H., 1996. 8; Alba Iulia–str. Brândușel (m. 14): Drâmbărean, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 189.
49. CSALLOGOVITS J., 1937. 447–448.
50. Stația de Salvare: CIUGUDEANU H., 1996. 8–9; str. Brândușel, m. 9, 10, 12, 15, 17, 18: DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 188–189.
51. DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 188.
52. Alba Iulia–Stația de Salvare: CIUGUDEANU, H., 1996. 8–9; str. Brândușel, m. 1, 11: DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 187–188.
53. Alba Iulia–Stația de Salvare: CIUGUDEANU, H., 1996. 8–9; str. Brândușel, m. 9, 10, 12, 15, 17, 18: DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 188–189.
54. Esztergom-szigeti apácaokolostor: F.–É–K, 1962, Nr. 297; Székesfehérvár-Bazilika: KRALOVÁNSZKY A., 1967–68. 253–262, F.–É–K, 1962, Nr. 971; Ptuj-Várhegy: KOROŠEC, J., 1950. 1–367., F.–É–K, 1962. Nr.837; Jászódsza-Kápolnahalom: RF., 1972. 70–71.
55. Lm. 3: KOVÁCS I., 1942. 92.
56. Moldovenesti: ROSKA M., 1914. 125–187; Zábala: SZÉKELY Z., 1974.
57. Nitra-Zoborhegy: F.–É–K, 1962, Nr. 741; Penc: F.–É–K, 1962, Nr. 814; Zalavár-Vár: F.–É–K, 1962, Nr. 1229.
58. BODROGI J., 1913. 21.
59. CIUGUDEANU, H., 1996. 9. fig. 4.
60. Streda nad Bodrogom: ERDÉLYI I., 1961–1962. 17–30, F.–É–K, 1962, Nr. 915; Nitra-Zoborhegy: F.–É–K, 1962, Nr. 741.
61. Exemple: Abasár: F.–É–K, 1962, Nr. 1; Zalavár: Cs. SÓS Á., 1963. 148–186, F.–É–K, 1962, Nr. 1229.
62. Cluj-ZÁPOLYA m. 4: KOVÁCS I., 1942. II. tábla; Blandiana m. 11: HORED, K., 1966. Tab. 19. 23. 1–10; Timisoara-Ciorenii m. 9: RÁDULESCU, A.–GÁLL, E., 2001 (sub redacție).
63. Mindszent: KOVÁCS L., 1986. a. 13 ábra ; OROSHÁZA: FODOR I., 1975. 90. ábra; Kenézlő II: FETTICH N., 1931. 78–114; Tiszabездé: JÓSA A., 1896. 385–412; Beszterec-Gyalaptanya: SZÓKE B., 1962. 25., F.–É–K, 1962, Nr. 62; Tiszsaeszler-Bashalom I: DIENES I., 1957. 17–30; F.–É–K, 1962, Nr. 1113.
64. Piliny-Sirmányhegy: F.–É–K, 1962, Nr. 818; Nagybossány: Krupica, O., 1964. 223–226.
65. Marcelová: TOCIK, A., 1968. 33–35., LIPTÁKOVÁ, Z., 1964. 237–256; Budapest-Csúcshegy: F.–É–K, 1962, Nr.109; Intapusza: HOLÉCZY Z., 1964. 421–427; Páli: UZSOKI A.–SZÓKE B., 1960. 5–12, F.–É–K, 1962, Nr. 797; Szatymaz-Vasútállomás: BÁLINT A., 1958–59. 101–121, F.–É–K, 1962, Nr. 939; Békés-Povád: TROGMAYER O., 1960–61. 9–38., F.–É–K, 1962, Nr. 68; Gerendás-Vízvári tanya: BAKAY K.–KISZÉLY I., 1972. 103–111; Dormánd-Hanyipuszta: F.–É–K, 1962, Nr. 243; Tiszabercel-Ráctemető: CSALLÁNY, D., 1959. 298–300, F.–É–K, 1962, Nr. 1104.
66. FERENCZI I.–DANKANITS F., 1959. 605–612; BÓNA I., 1988. 192.
67. Necropola a fost datată în intervalul de la sfârșitul secolului al IX-lea până la începutul secolului al X-lea, care se menține până la ora actuală. Cele mai multe piese însă pot fi datate pe o perioadă mai lungă decât secolul IX, și astfel este greu de încadrat car începutul folosirii necropolei la sfârșitul secolului al IX-lea. Pentru unele piese cunoaștem necropole bune din secolul X, iar ritualul punerii bucății de piatră, ca la Ciumbrod, apare la Cluj-ZÁPOLYA, respectiv la Blandiana, descoperiri din secolul X.
68. K. KOVÁCS L., 1944. 52, 127; NYÁRY A., 1902. 212–213.
69. CIUGUDEANU, H., 1996. 9; BUDINSKY-KRICKA, V.–FETTICH, N., 1973. Abb. 3–5.
70. HEITEL, R. R., 1994–95. 413; LÁSZLÓ Gy., 1944. 572.
71. ERDÉLYI I., 1961–62. 17–30.
72. TETTAMANTI S. și BAKAY K. Bibl.: BAKAY K., 1978. 169; TETTAMANTI S., 1975. 94.
73. Aici nu putem discuta pe larg problema cronologică, amintim doar câteva argumente. La Halimba, m. 85 aparține primei faze de înmormântare. Necropolele de la Kenézlő, Szolyva, Tuzsér au fost datate pe baza inventarului destul de solid pentru prima jumătate a secolului. Aceeași constatare avem și privind mormântul princiar de la Zemplin. Bibl.: Halimba: TÖRÖK Gy., 1962. 65; Kenézlő, nec. II: FETTICH N., 1931. 78–112; Szolyva: LEHOCZKY T., 1881. 111–115, FETTICH N., 1937. 77–78; Tuzsér: JÓSA A., 1900. 214–224; Zemplin: BUDINSKY-KRICKA, V.–FETTICH, N., 1973. 118–132.
74. Din fragmentul de necropolă de la Rétközberencs, mormintele 1 și 2 se încadrează pe baza inventarului în prima parte a secolului. Din descoperiri ulterioare cunoaștem cui de sicriu, respectiv o placă de geantă. Întrebrearea este dacă aceste două piese provin sau nu din același mormânt.
75. CIUGUDEANU, H., 1996. 8.
76. TETTAMANTI S., 1975. 94.
77. Din necropola de la Bolsjei Tigani cunoaștem și înmormântări cu sicrie. Din păcate, autorii menționează numai că au găsit resturile sicriilor, fără să menționeze dacă erau și cuie. Bibl.: HALIKOVA, E. A., 1976. 56.

78. În necropolele de la Sarkel, Tabaevka. Bibl.: BÁLINT Cs., 1976. 98; Orlov, R. S., 1984. 33-34.
79. Poziția craniului nu a fost documentată la Alba Iulia-SV Cetății, Sfântu Gheorghe-Epreștető, Gâmbaș, a fost documentată cu lipsă la Alba Iulia-str. Brândușel (1, 3, 9, 13), la Blandiana „B” (m. 1, 5, 11), la Cluj-str. ZÁPOLYA (m. 2, 3, 4, 5, 6, 10), la Orăștie (m. 7, 9). Din cauza nepublicării necropolelor de la Alba Iulia-Stația de Salvare, Alba Iulia-str. Zlatna, Cluj-str. Farkas, nr. 23, Cluj-str. Pata, Deva-Micro 15, Noșlac-Pompa de apă, Simeria Veche, în cazul acestora asemenea date nu avem la îndemână.
80. SZABÓ J. Gy., 1984. 83-97.
81. Aș vrea să mulțumesc domnului profesor BÓNA István, cine m-a atenționat de fragilitatea argumentației a teoriei lui SZABÓ (scrisoarea domnului BÓNA I. din 11 ianuarie 2000).
82. Despre folosirea sabiei KOVÁCS I., despre săbii ca însemn de rang RÉVÉSZ L., iar ca însemn de rang „dobândit-câștigat” GÁLL E. Bibl.: KOVÁCS I., 1941. 129-131; RÉVÉSZ L., 1996. 178-185; GÁLL E., 1999. 189-214.
83. Mulțumesc doamnei HICA pentru informațiile sale despre necropola nepublicată de la Cluj-str. Pata. Din păcate nu cunoaștem pozițiile celorlalte săbii, dacă au fost, deoarece săpătorul a amintit două săbii, HEITEL vorbește de 3, iar Petru IAMBOR mi-a povestit de 4. Mai multe săbii sunt amintite și de profesorul budapezian I. BÓNA. Bibl.: HEITEL, R. R., 1994-95. 415; BÓNA I., 1989. 123.
84. KOVÁCS I., 1942. Tab. II. 1; HERPEY Á., 1896. 426-427.
85. LÁSZLÓ Gy., 1945. Tab. I.
86. KOVÁCS I., 1942. Tab. IV. 2.
87. HOREDT K., 1966. Tab. 19, 23. 10.
88. KOVÁCS L., 1990. 39-49.
89. Informații personale despre necropola nepublicată de la Deva (1975), pe care mulțumesc domnului Ioan ANDRÎTOIU, săpătorul.
90. Descoperirile de la Alba Iulia-Stația de Salvare necr. II-III sunt nepublicate, toporul de lângă palatul APOR este izolat (tot nepublicat) ca și toporul de la Gâmbaș, m. 5-9?
91. Informații personale, pe care le mulțumesc doamnei Ioana HICA.
92. HERPEY Á., 1896. 427.
93. SZÉKELY Z., 1945. 3-4; LÁSZLÓ Gy., 1943. 45.
94. CIUGUDEANU, H., 1996. Cat. 105; HEITEL, R. R., 1994-95. 412-413, 415, 429; KOVÁCS I., 1942. 104, Tab. VI; informații personale.
95. Este vorba de necropolele de la Alba Iulia-Stația de Salvare necr. II-III, Cluj-str. Pata, Cluj-str. ZÁPOLYA, m. 8 - distrus, Deva.
96. ANGHEL, Gh.-CIUGUDEANU, H., 1987. Fig. 5.3.
97. KOVÁCS I., 1942. Tab. III. 31-34, 39-42, IV. V.1-9.
98. KOVÁCS I., 1942. Tab. II. III.1-27.
99. HOREDT, K., 1966. Tab. 19, 23.3-4.
100. BODROGI J., 1913. 21.
101. LUCA, S. A.-PINTER, K. Z., 1994. 19; Tab. X.1-3, 5-6.
102. LUCA, S. A.-PINTER, K. Z., 1994. 19; Tab. VII.1-5.
103. Informații personale.
104. HERPEY Á., 1896. 426-427.
105. KOVÁCS I., 1942. Tab. II.2-6, 11-12.
106. HOREDT, K., 1966. Tab. 18, 20, 22, 23.
107. Informații personale.
108. LÁSZLÓ Gy., 1945. Tab. I; Informații personale.
109. HOREDT, K., 1966. 281, 283; Tab. 19, 23.5-6, 20.
110. HERPEY Á., 1896. 427.
111. LÁSZLÓ Gy., 1944. 132.
112. DIENES I., 1957. 29-31.
113. Alba Iulia-Stația de Salvare, necr. III: HEITEL, R. R., 1994-95. 418; Cluj-str. Pata: Informații personale.
114. Din păcate, arheologia românească, din lipsa de materiale necesare, de obicei nu folosește acest ajutor din partea științelor naturii.
115. HEITEL, R. R., 1994-95. 418.
116. DRĂMBĂREAN, M.-RODEAN, N.- GLIGOR, R.-MOGA, V.-ANGHEL, D., 1998. 188.
117. DRĂMBĂREAN, M.-RODEAN, N.- GLIGOR, R.-MOGA, V.-ANGHEL, D., 1998. 188.
118. DRĂMBĂREAN, M.-RODEAN, N.- GLIGOR, R.-MOGA, V.-ANGHEL, D., 1998. 188.
119. Cluj-str. Pata: Informații personale; Cluj-str. ZÁPOLYA: KOVÁCS I., 1942. Tab. 5, 6.
120. Cluj-str. Pata: Informații personale; Cluj-str. ZÁPOLYA: KOVÁCS I., 1942. Tab. 5, 6.
121. HOREDT K., 1966. 282.
122. VÁNA, Z., 1954. 82.
123. KISS A., 1969. 178-181.
124. HEITEL, R. R., 1994-95. 413.
125. Trebuie să amintim doar necropolele Alba Iulia-Stația de Salvare, Cluj-str. Pata, Cluj-str. ZÁPOLYA, Gâmbaș-Măgura etc.
126. HEITEL, R. R., 1994-95. 418.
127. În acest sens, menționăm descoperirile de la Karos, necropola III, în cazul căreia cunoaștem mormintele, care au conținut ceramică. Analizele serogenetice au demonstrat clar că aceste morminte aparțineau primei generații, care a „populat” necropola.
128. HALIKOVA, E. A., 1976. Tab. 2-4.
129. Mormântul a apărut în campania a doua a săpăturilor, deci aparține mormintelor 10 și 25.
130. DUŠEK, M., 1964. 197-222.
131. TÖRÖK Gy., 1962. Tab. XXI.1.
132. F-É-K, 1962, Nr. 741.
133. BAKAY K., 1965-66. 56.
134. BAKAY K., 1965-66. 60.
135. BAKAY K., 1978. 34, Tab. XVIII.
136. BAKAY K., 1978. 58.
137. F-É-K, 1962, Nr. 1174.
138. F-É-K, 1962, Nr. 1207; Topografia II, 249.
139. BUDINSKY-KRICKA, V.-FETTICH, N., 1973.
140. Astfel, singura descoperire, care a fost datată la începutul secolului X, cu puține argumente, este mormântul izolat de la Zemplin. Celelalte morminte sunt datate din a doua jumătate a secolului X.
141. ANGHEL, Gh.-CIUGUDEANU, H., 1987. Fig. 4.1.
142. ANGHEL, Gh.-CIUGUDEANU, H., 1987. Fig. 4.1.
143. KOVÁCS I., 1942. 97, Tab. II.
144. KOVÁCS I., 1942. 92.
145. HEITEL, R. R., 1994-96. 413; Informații personale.
146. În m. 17 de la Alba Iulia-str. Brândușel, cele două ouă erau nefierte. După I. FODOR ouăle reprezintă renașterea celor tineri. Așa cum vom vedea, în majoritatea mormintelor, în care s-a găsit ouă, au fost înmormântați copii. Bibl.: FODOR I., 1996. 290.
147. DRĂMBĂREAN, M.-RODEAN, N.- GLIGOR, R.-MOGA, V.-ANGHEL, D., 1998. 188-189, 191.
148. BLÁJAN, M.-Popa, Al., 1983. 377.
149. TETTAMANTI S., 1971. 108-109.
150. TETTAMANTI S., 1971. 109.
151. Constatările noastre privind problema cronologică: unele descoperiri, ca cele de la Tiszatardod-REVICZKY uradalom, Sárbogárd-TRINKER-tanya fac parte din necropolele, care au fost datate în prima jumătate a secolului al X-lea. Totodată, această problemă de datare a acestui obicei ridică și problema originii. Menționăm că în secolul al IX-lea în Bazinul Transilvaniei în necropolele bulgare sau slave nu găsim urmele acestui obicei. Datarea este îngreunată și de greutatea datării mai fixe a mormintelor cu ouă. O singură descoperire, cea de la Szob-Kiserdő este datată cu o monedă a lui Berengar al II-lea, deci după 961. Este clar că în această situație mormântul fusese săpat în a doua jumătate a secolului al X-lea.
152. TETTAMANTI S., 1971. 109.

153. TETTAMANTI S., 1971. 109.
154. BÁLINT Cs., 1969. 107–114.
155. HOREDT, K., 1986. Tab. 39.
156. PINTER, K. Z.–LUCA, S. A., 1995. Tab. 6; 8; 10.7; 11.
157. PINTER, K. Z.–LUCA, S. A., 1995. 19.
158. PINTER, K. Z.–LUCA, S. A., 1995. 19.
159. Descoperirea se situează la 200 m de necropola „La Bord”, denumită „A”, în drum spre Tărtăria, pe lângă Mureș. Din cauza distrugerii provocate de ape, arheologul amator domnul Eberhart AMLACHER a observat în mal scheletul. Foarte probabil, acolo a existat un cimitir, care a rămas necercetat, deși domnul AMLACHER a dus descoperirea la Cluj unde, specific perioadei, a fost tratată cu ignoranță. Totodată, nu mai cunoaștem locul de depozitare a descoperirii, întrucât descoperitorul a emigrat în anii '80 în Germania. Cu toate acestea dorim ca desenul să fie publicat.
160. Este adevărat că Cs. BÁLINT a încadrat depunerea de cal de la Sfântu Gheorghe–Epresteț acestui tip, însă nu avem argumente concludente pentru această încadrare. Lit.: BÁLINT Cs., 1969. Harta. Mulțumim domnului inginer și arheolog amator pentru informațiile importante, pe care ni le-a furnizat cu prilejul întâlnirii noastre cu domnia sa la Sighișoara. Totodată, rezultatele săpăturii domniei sale de acum 34 de ani vor fi publicate în scurt timp.
161. LÁSZLÓ Gy., 1945. Tab. I.
162. Informații personale, pe care le mulțumesc doamnei Ioana HICA.
163. KOVÁCS I., 1942. Tab. VI; BÓNA I., 1988. Tab. 35.3.
164. Informații personale.
165. BÓNA I., 1989. 123.
166. HEITEL, R. R., 1994–95. 429.
167. BÓNA I., 1989. 124.
168. FERENCZI S., 1933. 100–106.
169. LÁSZLÓ Gy., 1943. 82.
170. SZÉKELY Z., 1945. 3–15.
171. HEITEL, R. R., 1986. 241.
172. KOVÁCS I., 1942. 104. Tab. I; VI.
173. ANGHEL, Gh.–CIUGUDEAN, H., 1987. 179–186.
174. KOVÁCS I., 1942. Tab. II.
175. Pe lângă necropola de la Püspökładány a fost descoperit un cal întreg. Legătura sa cu necropola însă este pusă sub semnul întrebării. Lit.: Scrisoarea domnului L. RÉVÉSZ din 24 ianuarie 1999.
176. U. KÓHALMI K., 1972. 182–194; LÁSZLÓ Gy., 1955. 158–185; DIENES I., 1964b. 79–80; MESTERHÁZY K., 1994. 202.
177. Cele mai multe aplici le găsim pe centura de aplici din mormântul princiar de la Zemplin, adică 79, cu o limbă de centură decorată cu palmete.
178. KÜRTI B., 1978–79. 336.
179. LEHÓCZKY T., 1900. 398–402.
180. KOVÁCS I., 1942. Tab. III.5.
181. Informații personale.
182. RÉVÉSZ L., 1996b. 16, 30; Tab. 5.14; 97.13–16.
183. JÓSA A., 1914. 319–323.
184. TOCIK, A., 1968. 38–40.
185. M. NEPPER I., 1994. 157.
186. M. NEPPER I., 1994. 155.
187. M. NEPPER I., 1994. 155.
188. MÁRGHITAN, L., 1965. Fig. 2.1–7.
189. BÁLINT Cs., 1971a.51.
190. KISS L., 1937. 240–246.
191. DIENES I., 1959. 152.
192. GÁLL E., 1999. 189–214: a încadrat aceste tipuri de inventare de morminte în grupele IV–VIII ale grupului de morminte cu inventar caracteristic de centură cu aplici.
193. Acest fenomen a fost legat mai ales de frica revenirii mortului din viața de dincolo: Bibl.: LÁSZLÓ Gy., 1955. 262–263.
194. RÉVÉSZ L., 1996a.120; GÁLL E., 1999 .
195. GÁLL E., 1999
196. Cel puțin pe aplicile, care sunt publicate până la ora actuală.
197. TETTAMANTI S., 1971n. 132.
198. DOMANOVSKY Gy., 1936. 115; SZÜCS S., 1936. 43; GYURA J., 1975. 708; SANDOR M., 1976. 209.
199. K.K., 1996. 38.
200. Vezi nota 111.
201. Informații personale.
202. Gádosor–BOCSKAI u.: F–É–K, 1962, Nr. 322; SZÓKE B., 1962. 12; Orosháza–Új Élet tsz.: OLASZ E., 1959. I.1–4; Szarvas–Káka–Kettőshalom: SZABÓ J. Gy., 1964–65. 61–71; Kecel–Vádéi dűfő: FETTICH N., 1937. 104–107; Tiszabездé: JÓSA A., 1896. 385–389, Tab. IV, IX; Visonta: SZABÓ J. Gy., 1970. 269; Rovinka: NEMEJCUVÁ–PAVUKOVÁ V., 1962. 637–658; Cervenik: TOCIK, A., 1968. 17–20; Bešeňov: F–É–K, 1962, Nr. 83; Úlany nad Zitavou: LIPTAKOVÁ Z., 1693. 223–236; Halimba: TÖRÖK Gy., 1962. Tab. XX. 6; Sorokpolány: FÉK., 1962, Nr. 906; Zalavár–Vár: F–É–K, 1962, Nr. 1229; Letenye: BALASSA I., 1994. Tab. 4.1; Nesvady: SZÓKE B., 1941. 214–222; Bjelo-Brdo: F–É–K, 1962, Nr. 91.
203. KOVÁCS I., 1942. 86.
204. LUCA, S. A.–PINTER, K. Z., 1994. 18.
205. Cum se sugerează mereu de arheologia tradiționalistă și „romantică”, care din orice document arheologic încearcă să citească și să scrie pagini de istorie universală. Vizavi de această atitudine putem să amintim, din păcate oameni de știință valoroși ca Robert Radu HEITEL, Kurt HOREDT, Karl Zeno PINTER, Radu POPA, István FERENCZI, ale căror studii acordă acestor aspecte un spațiu mult prea mare.
206. HOREDT, K., 1966. Tab. 18.2.
207. Eperjeske–Három nyárfa domb: KISS L., 1920–22. 44; Tiszajenő: RF., 1969. 52.
208. Szabadkigyós–Pálliget, m. 13: BÁLINT Cs., 1971b. 49–86; Eger–Szépasszonyvölgy, m. 3: NAGY Á., 1968. 69–100; Hajdúböszörmény: KOVÁCS L., 1984. 25, 27; Miskolc–Repülőtér: MEGAY G., 1961. 100–108. În mormântul izolat de la Hajdúböszörmény un vârf de săgeată a intrat tot între coaste, iar celălalt în partea inferioară a femurului.
209. THURY L., 1926. 2; LUCA S. A.–PINTER K. Z., 1995. 18–19.
210. Teoria istoricizantă a lui PINTER ilustrează de fapt starea arheologiei românești, în cadrul căreia istoricizării i se acordă o importanță mult mai mare decât analizei arheologice.
211. De amintit vizavi de aceste săpături și publicații că fiecare necropolă are o perioadă de folosire, are o evoluție în timp, nu este „populat” într-un singur an. Acest lucru s-a întâmplat și în cazul necropolei de la Orăștie, unde din morminte nu cunoaștem numai bărbați înarmați, ci probabil și femei. Aș menționa încă ceva: domnul S. A. LUCA mi-a povestit că necropola este cercetată în proporție de 10%! Cum se pot atunci formula păreri de o asemenea anvergură de istorie universală?
212. DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, A.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1997. Tab. V.b.
213. KOVÁCS I., 1942. Tab. I. 5.6.
214. Am pus în ghilimele deoarece acest concept folosit și în zilele noastre nu-și mai găsește fondul științific de argumentare. Astfel, popoare migratoare de fapt n-au existat, au existat popoare aflate în migrație. Migrațiile au fost fenomene istorice, de scurtă sau de mai lungă durată, dar n-au devenit mod de viață pentru aceste populații. Pe de altă parte, necunoscând sistemul lor de organizare, scrierii antici și a perioadei medievale timpurii au confundat pe aceste populații aflate în migrație cu nomazii. Nomadismul însă este un sistem de organizare economică, migrația în schimb a fost un fenomen istoric. Violența acestor populații nu a fost cu nimic mai mare decât cea a populațiilor „civilizate”. Să amintim de comportarea romanilor în diferite momente ale istoriei lor? Nu are sens.
215. Astfel, în perioada secolului al VI-lea cele mai mari părți ale necropolelor au fost jefuite. Încercând împiedicarea jefuirii lor, mormintele au fost săpate la adâncimi foarte mari. Acest fenomen este caracteristic necropolelor langobarde, france etc., dar tot acest fenomen putem constata și în arealul locuit de gepizi. Un exemplu foarte concret oferă cazul unui mormânt de la Sighișoara–Dealul-Viilor, care a fost săpat la o

- adâncime de cca. 5 m, dar care, incredibil, și la această adâncime a fost jefuit. Mulțumesc domnului profesor R. HARHOIU pentru aceste informații.
216. KOVÁCS L., 1971. 105.
217. Necropola de la Cluj–str. Pata nu este publicată, dar avem informații personale importante, pe care le mulțumim doamnei HICA.
218. Alba Iulia–str. Brândușel: POPA, V.–DRĂMBĂREANU, F.–ANGHEL, Gh., 1998. 189.
219. HEITEL, R. R., 1986. 233–249.
220. Din păcate, nu cunoaștem numărul mormântului, nici inventarul sau practicile rituale constatate.
221. KOVÁCS I., 1942. 87; Tab. III; LÁSZLÓ Gy., 1943. 5; BÓNA I., 1988. Tab. 35.3., 37.1–2.
222. BODROGI J., 1913. 21.
223. HORED T, K., 1958. 142; FERENCZI I., 1996; LUCA, S. A.–PINTER, K. Z., 1995. 18–44.
224. SZÓKE B., 1962, 19–45.
225. RÉVÉSZ L., 1984–85. 615–639.
226. Doar Orăștie–Dealul Pemilor este o necropolă mai mică, dar acesta reprezintă un fragment. După S. A. LUCA, necropola a fost săpată în 10%.
227. Este adevărat că însemnele de rang „calitativ” nu pot fi comparate: la Cluj–str. ZÁPOLYA nu cunoaștem săbii ornamentate cu plăcuțe din metale prețioase, geantă cu aplici, tolbe de săgeți.
228. HEITEL, R. R., 1983. 93–115.
229. Acest proces poate fi urmărit în epoca hunică, exemplul oferit de modelul gepidic constituind un exemplu și mai bun. După 558, adică lichidarea regatului gepidic, procesul de aculturație atinge modelul gepidic, care mai pot fi urmăriti încă două-trei generații, după care dispar din punct de vedere arheologic, adică s-au aculturizat, au preluat modelul funerar și port avaric, s-au integrat în structura puterii avare, devenind exponenții acesteia. Mulțumesc profesorului Radu HARHOIU pentru sfaturile prețioase în acest sens. Lit.: HARHOIU, R., 1975. 99–109.
230. Cazul necropolei de la Blandiana „B”, unde HORED T la început a făcut populație românească, după care în 1986 a certificat-o drept sud-slavă sau bulgară. Problema este că acest specific ritualic nu este cunoscut numai în spațiul Bazinului Carpatic. Această greșeală a lui HORED T a fost preluată în arheologia românească, până când HEITEL a pus punct fanteziilor înventate de arheologii sas. HORED T a fost criticat de fapt deja în 1984, de FODOR, care a demonstrat că necropola de la Blandiana „B” aparține orizontului funerar al „descălecătorilor” maghiari. Lit.: HORED T, K., 1966. 261–299; HORED T, K., 1986. 117; FODOR I., 1984. 112–124; HEITEL, R. R., 1994–95. 417–418.

A honfoglaló magyar temetkezési szokások az Erdélyi-medencében (Kivonat)

A dolgozat a honfoglaló magyarok erdélyi temetkezési szokásainak elemzését, részletes bemutatását célozza, rendszerezést és a párhuzamok tisztázását, hogy a kutatott temetők adatai az egész Kárpát-medence szintjén egybevetethetők váljanak. Következtetése, hogy e kultúra ugyanolyan volt (ha nem is annyira gazdag) Erdélyben, mint a Felső-Tisza vidéke, a Kis-Alföld, a Dunántúl stb. honfoglalóié. A jellegzetes „sztyeppe” vonásokat hordozó temetkezési szokások, szerkezet, leletanyag megegyezése a többi Kárpát-medencei honfoglaláskori temetőével megerősíti a HO-

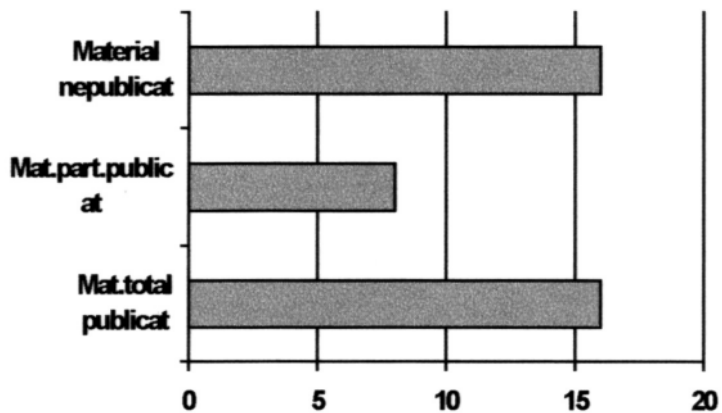
REDT-féle „Kolozsvári-Gombási” csoportnak, mint függtlen régészeti kultúra feltevésének képzetlenségét. Ha akadnak is regionális eltérések, a 10. században a Kárpát-medencében egy nagyrészt egységes kultúra jelenik meg, a Kis-Alföld legnyugatibb pontjától egészen Kelet-Erdélyig.

Hungarian Funerary Rites and Rituals in the Transylvanian Basin in the 10th Century.

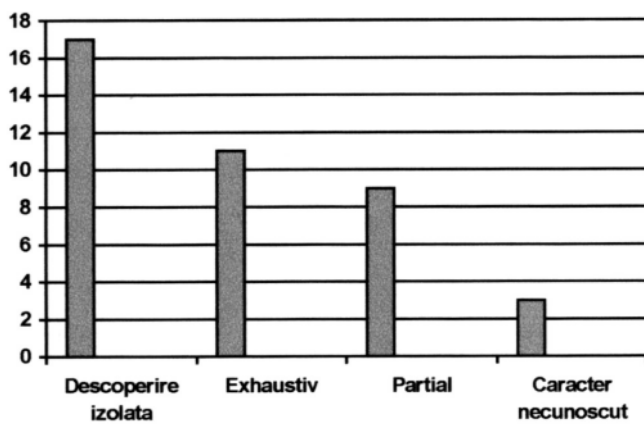
(Abstract).

The paper has in view a thorough presentation and at the same time an analysis of the rituals of Hungarian conquerors in Transylvania, a systematical ordering of the data and clarification of the parallelisms, in order to compare them with the Hungarian conquerors' cemeteries known in the Carpathian Basin. The conclusion of the paper is that in Transylvania the manifestations of this culture are similar to those in the upper part of the Tisa, the regions Kisalföld, Dunántúl, even if they are less rich. The concordance of the funerary rites and structures of having the „steppe” character as well as of the archaeological material with those of the other cemeteries in this period of time in the Carpathian Basin, considers the hypothesis of HORED T to be absurd, regarding the statute of independent culture to the Transylvanian group „Cluj–Gâmbaș”. Even if regional differences are known, in the 10th century in the Carpathian Basin a unitary culture from many points of view appears, from the most western point in Kisalföld to the eastern part of Transylvania.

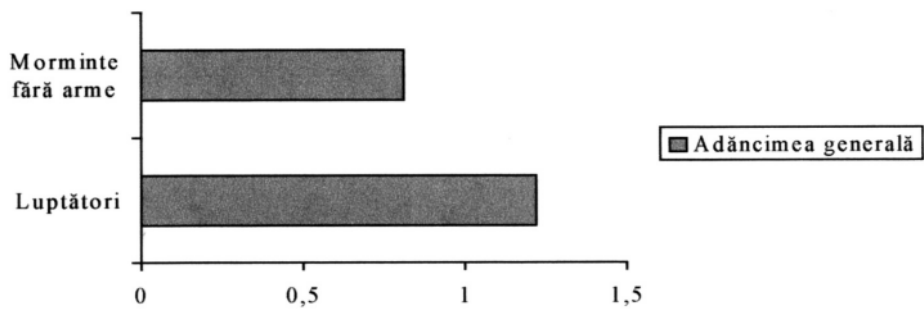

1. Cantitatea descoperirilor publicate în totalitate, parțial și nepublicate

2. Caracterul săpăturilor

3. Adâncimea mormintelor

Figura 1

M.*	11-20 cm	21-30 cm	31-40 cm	41-50 cm	51-60 cm	61-70 cm	71-80 cm	81-90 cm	91-100 cm	101-110 cm	111-120 cm	121-130 cm	131-140 cm	141-150 cm	151-160 cm	161-170 cm
I.-m.1								90								
I.-m.2				50												
I.-m.3 L								90								
I.-m.4						70										
I.-m.5							80									
I.-m.6									110							
I.-m.7 ↗ ↑					60											
I.-m.8 L				60												
I.-m.9							80									
I.-m.10 L								95								
I.-m.11 L						70										
I.-m.12									110							
I.-m.13								90								
I.-m.14 ⊕								90								
I.-m.15						70										
I.-m.16									105							
I.-m.17								100								
I.-m.18									110							
I.-m.19								90								
I.-m.20									105							
I.-m.21									95							
I.-m.22 ⊗ ⊕ □									100							
I.-m.23 L									65							
I.-m.24									100							
II.-m.?	10															
II.-m.?													150			
III.-m.izolat ↗									110							
IV.-m.izolat ↗																170
V.-m.1 ⊗								90								
V.-m.2 ⊗						65										
V.-m.4 ⊗						65										
V.-m.5 ⊗							73									
V.-m.6 ↗			40													
V.-m.7 ⊗			40													
V.-m.8		30														
V.-m.9 ⊗		30														
V.-m.11 ↗						70										
V.-m.12 ⊗					60											
V.-m.14 ?					60											
VI.-m.izolat ⊗ ??													140			
VII.-m.?																
VII.-m.?			35						110							
VIII.-m.1 ↗													135			
VIII.-m.2 ↔												125				
VIII.-m.3 ⊕								100								
VIII.-m.4 ↗															160	
VIII.-m.5 ⊗												130				
VIII.-m.6 ↗									110							
VIII.-m.7 ⊗												130				
VIII.-m.10 ↗												125				
IX.-m.1 ⊗			45													
IX.-m.2 ↔						62										
IX.-m.3 ↔						65										
IX.-m.4 ↔				50												
IX.-m.5 ??							75									
IX.-m.6 ⊙						65										
IX.-m.7 ⊙								90								
IX.-m.8 ⊙								85								
IX.-m.9 ⊙							80									

Adâncimea generală a gropilor: 89,34

Legendă:

- ↗ – bărbat înarmat, cu resturile calului
- ⊙ – bărbat înarmat, piese de harnașament (înformântare simbolică cu cal)
- ⊗ – adolescent
- ⊕ – copil
- ⊗ – femeie
- ↔ – bărbat fără arme, fără înformântare cu cal sau cu piese de harnașament

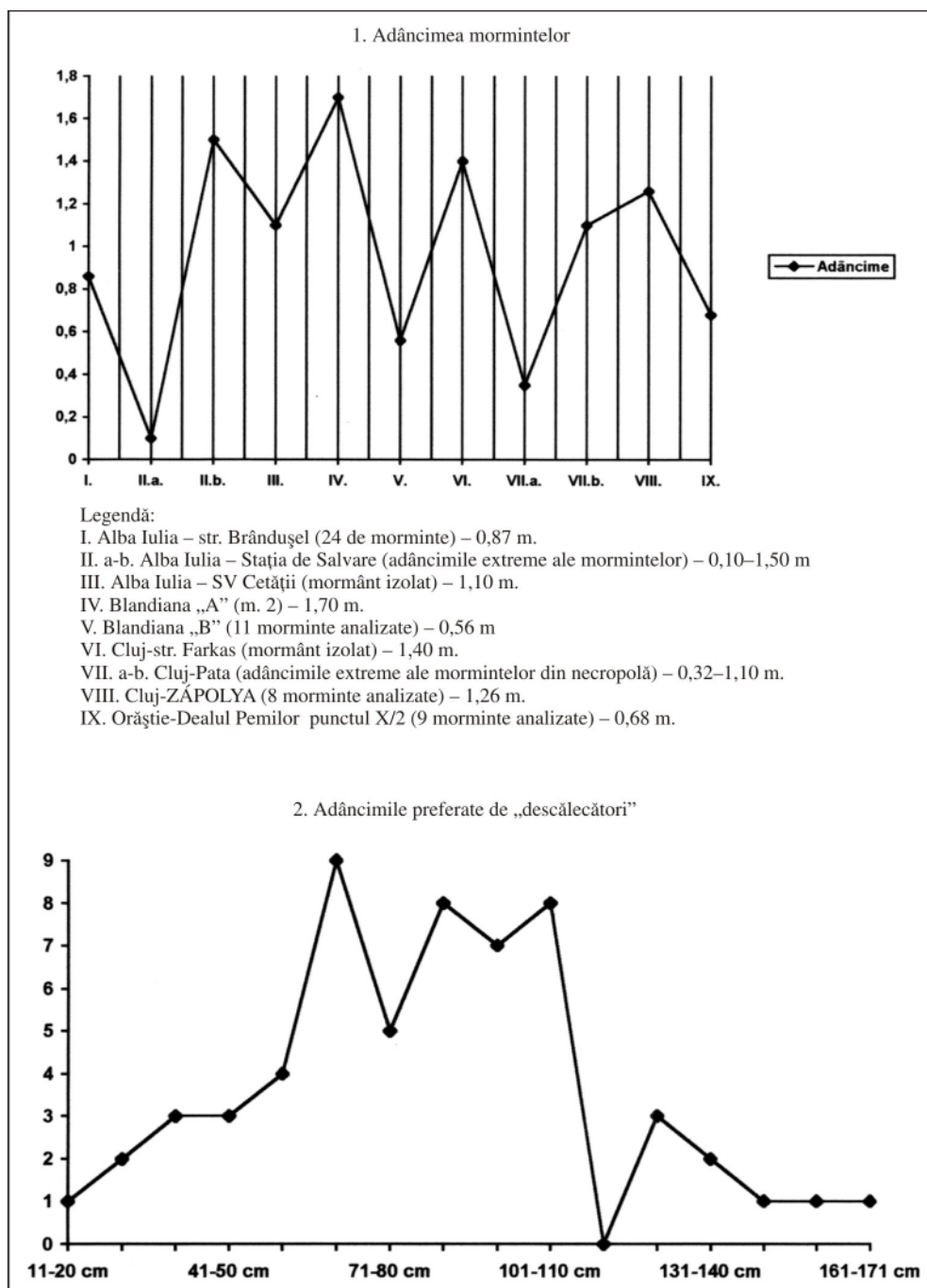
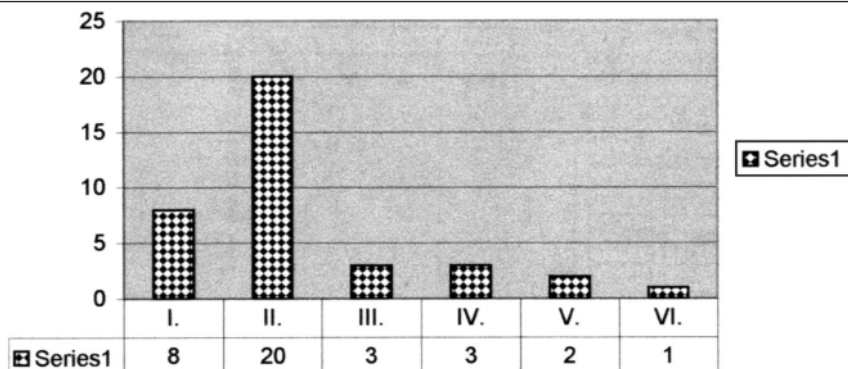

Figura 3

Descoperiri ↓	f	†	↑	{	T.	R.t.	V.s.	♥	▼	▶
Alba-Iulia-Stația de Salvare II-III.					x	x	x	x		x
Blandiana „A”-m.2						x				x
Blandiana „B”-m.2							x			
Blandiana „B”-m.4							x			
Blandiana „B”-m.15							x			
Blandiana „B”-m.11	x					x	x			
Cetea							x			
Cluj-str. Pata-m.4	x						x			
Cluj-str. Pata-m.15					x					
Cluj-str. Pata-m.16							x			
Cluj-str. Pata-m.20							x			
Cluj-str. Pata-m.25	x						x	x	x	x
Cluj-str. Pata-m.*	x?			x			x	x		x
Cluj-str. Zăpolya-m.1	x						x	x		x
Cluj-str. Zăpolya-m.4	x					x	x			x
Cluj-str. Zăpolya-m.6	x					x	x			x
Cluj-str. Zăpolya-m.8				x		x	x			x
Cluj-str. Zăpolya-m.10	x					x	x			x
Dej		x								
Deva-Micro 15-m.1					x		x			
Deva-Micro 15-m.2-6?				x			x			x
Deva-Micro 15-m.7		x					x			x
Eresteghin-Zádogostető			x							x
Ernei		x								
Gâmbaș-Măgura-m.1	x						x			
Gâmbaș-Măgura-m.3					x		x			
Gâmbaș-Măgura-m.4							x			
Morești		x								
Orăștie-Dealul PemilorX/2-m.2							x			
Orăștie-Dealul PemilorX/2-m.6							x			x
Orăștie-Dealul PemilorX/2-m.7							x			x
Poiana Ajudului							x			
Sfântu-Gheorghe		x					x?			x
Târgu-Secuiesc	x?									

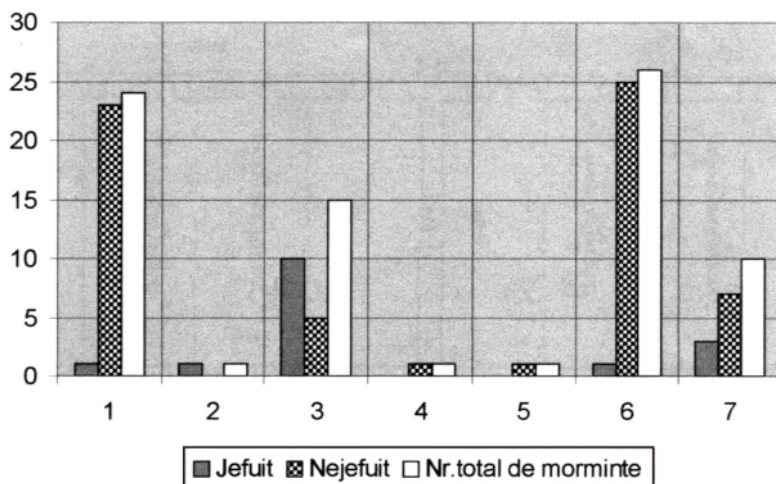

1. Însmormântări cu cai

Legendă:

- I. Tipul cunoscut de depunere de cal
- II. Tipul de depunere de cal necunoscut din cauza nepublicării materialului arheologic
- III. Tipul de depunere de cal necunoscut din cauza documentării inadecvate
- IV. Mormânt cu resturile calului distrus din vechime
- V. Depuneri de cal ale căror mod este necunoscut până acum în arealul habitatului maghiar din. secolul X
- VI. Cranii de cal depuse pe lângă necropole

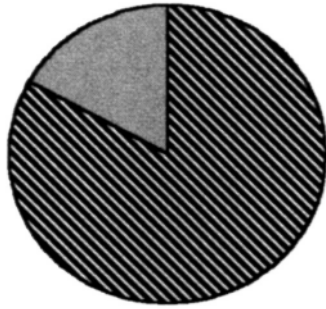
2. Procentul dintre mormintele jefuite și nejefuite în cazul necropolelor din secolul X

Legendă:

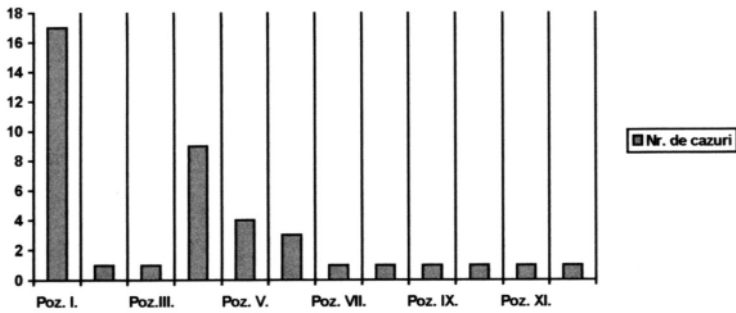
- 1. Alba-Iulia-str. Brândușel: 24 morminte – 1 jefuit – 23 nejefuite
- 2. Alba-Iulia-SV Cetății: 1 mormânt: 1 jefuit
- 3. Blandiana „B”': 15 morminte – 10 jefuite – 5 nejefuite
- 4. Blandiana A.-m. 2: 1 mormânt – 1 nejefuit
- 5. Cluj-str. Farkas-23: 1 mormânt – 1 nejefuit
- 6. Cluj-str. Pata: 26 morminte – 1 jefuit – 25 nejefuite
- 7. Cluj-str. ZÁPOLYA: 10 morminte – 3 jefuite – 7 nejefuite

Figura 5

1. Numărul de poziții ale brațelor

2. Numărul de poziții ale brațelor

Legendă:

Poz. I – poziția I – 17 cazuri

Poz. II – poziția II – 1 caz

Poz. III – poziția III – 1 caz

Poz. IV – poziția IV – 9 cazuri

Poz. V – poziția V – 4 cazuri

Poz. VI – poziția VI – 3 cazuri

Poz. VII – poziția VII – 1 caz

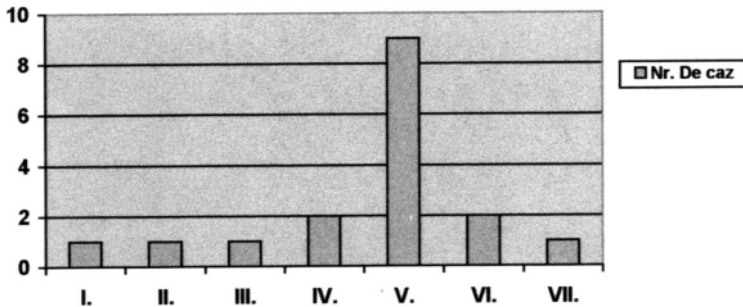
Poz. VIII – poziția VIII – 1 caz

Poz. IX – poziția IX – 1 caz

Poz. X – poziția X – 1 caz

Poz. XI – poziția XI – 1caz

Poz. XII – poziția XII – 1 caz

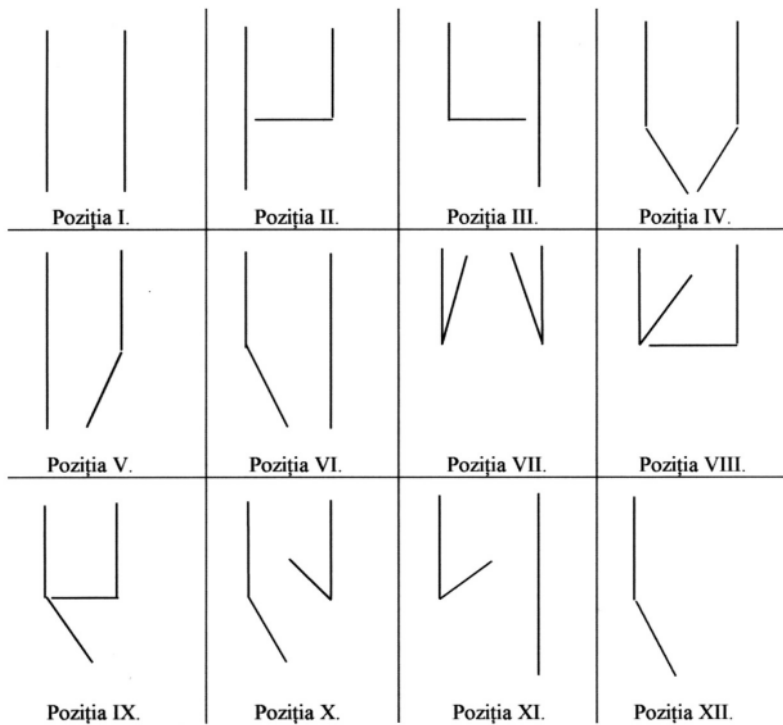

3. Cantitatea pozițiilor ceramicii

← Alba-Iulia-str.Brândușel-m.3	← Alba-Iulia-str.Brândușel-m.13	← Blandiana "B"-m.1
← Orăștie-Dealul Pemilor-m.7	← Orăștie-Dealul Pemilor-m.9	
→ Alba-Iulia-str.Brândușel-m.1	→ Alba-Iulia-str.Brândușel-m.9	→ Blandiana "B"-m.5
→ Cluj-str.Zápolya-m.4	→ Cluj-str.Zápolya-m.5	→ Cluj-str.Zápolya-m.6
→ Blandiana A.-m.2		
↑ Blandiana "B"-m.-11		

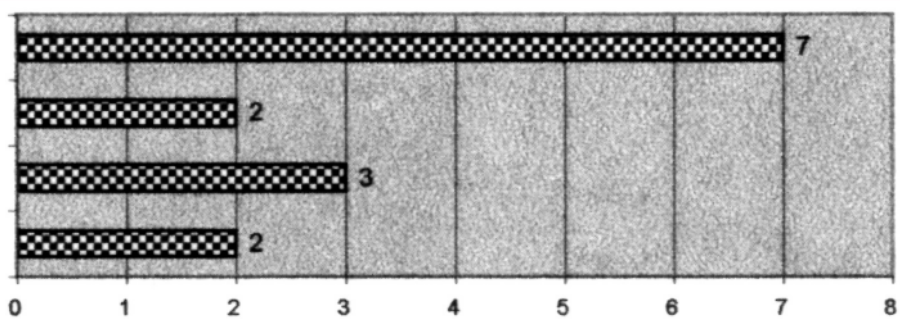
1. Poziția craniilor în mormânt

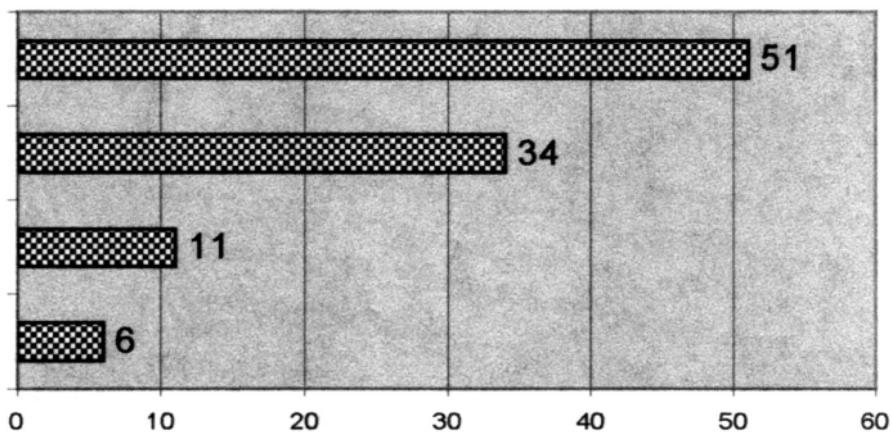
2. Cele 12 poziții ale brațelor

Figura 7

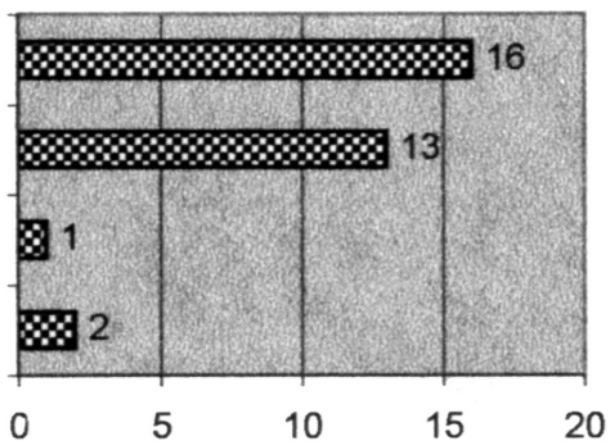

1. Indicatorii tipului I de necropolă

2. Indicatorii tipului II de necropolă

3. Indicatorii tipului III de necropolă

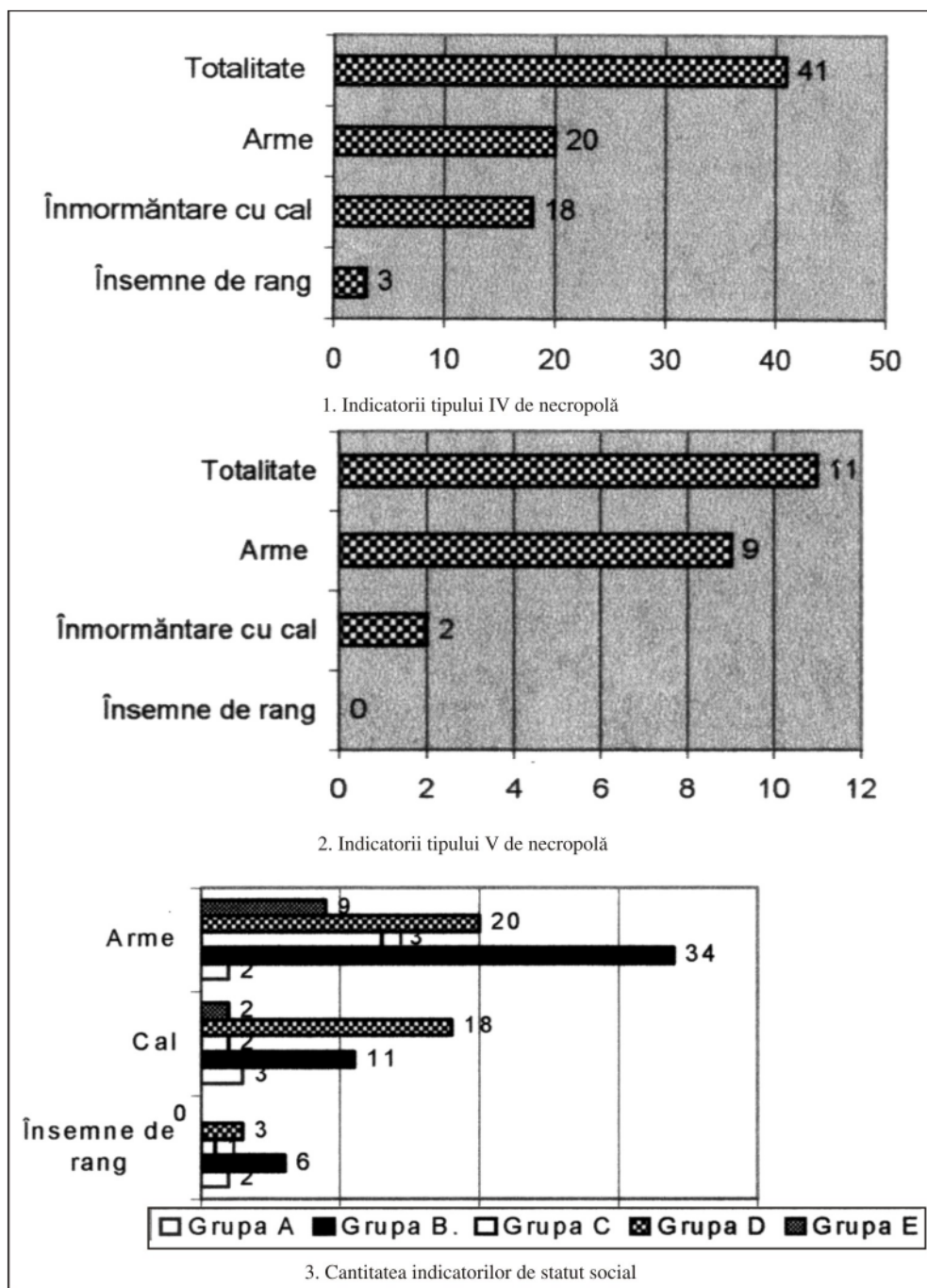
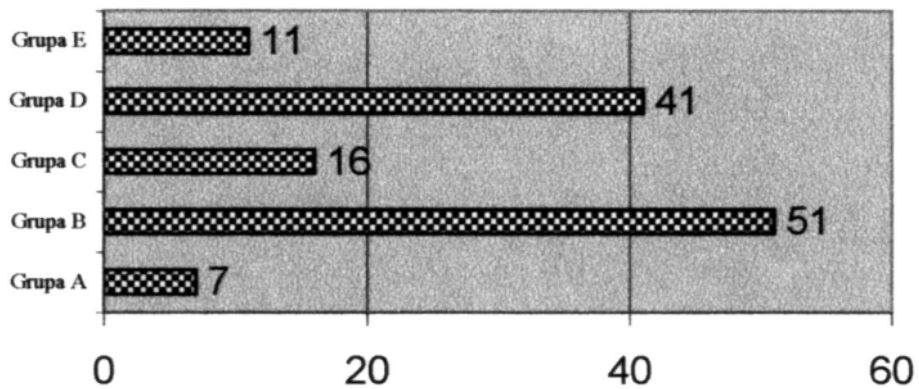
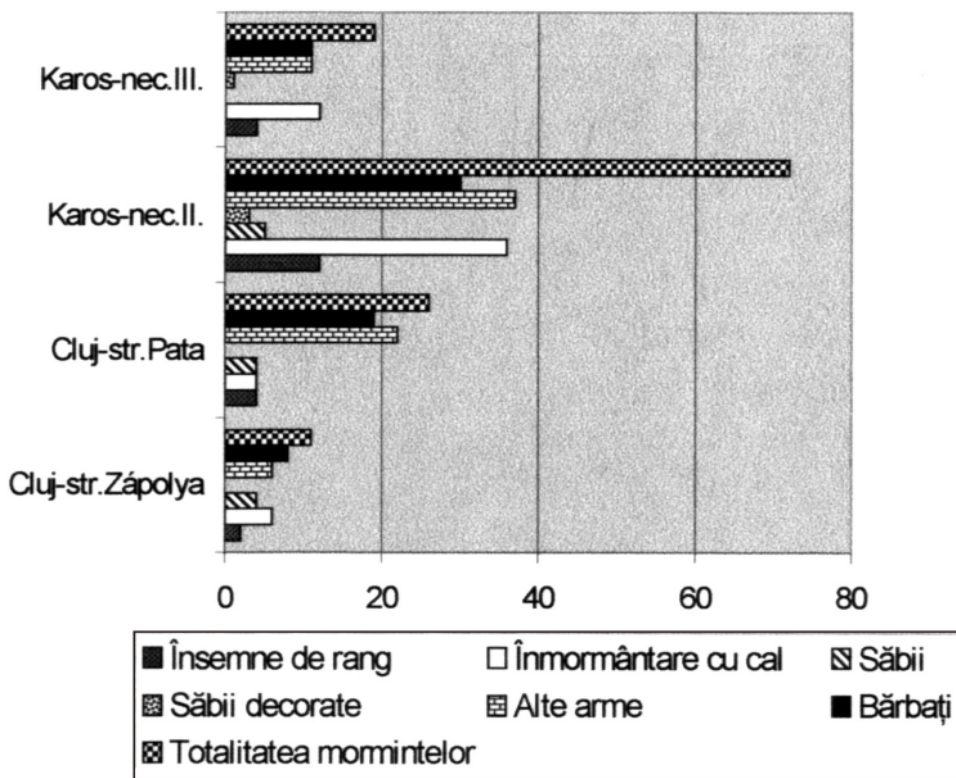

Figura 9

1. Indicatori de statut social

2. Compararea indicatorilor de statut între necropolele de la Cluj și Karos

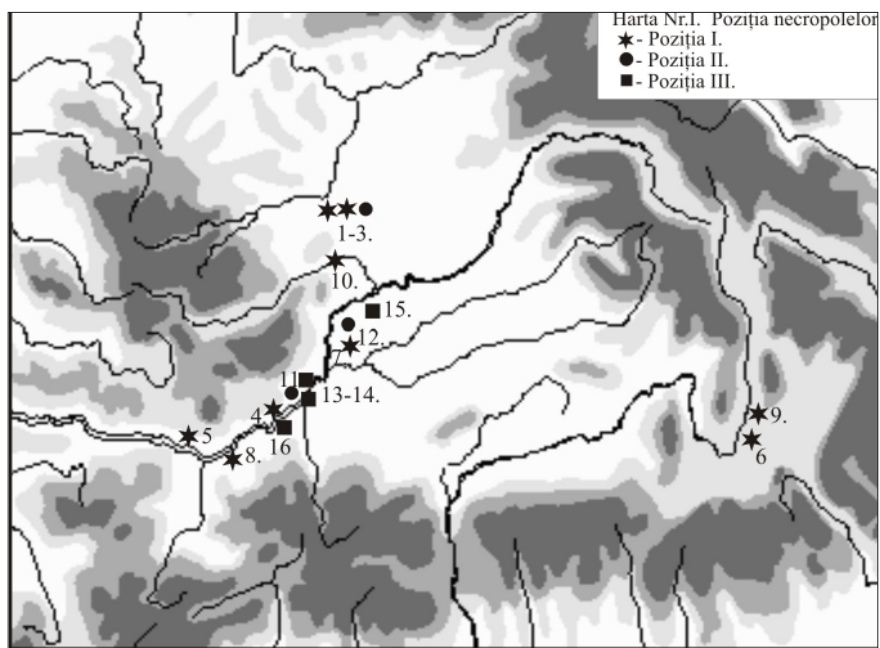

Figura 11

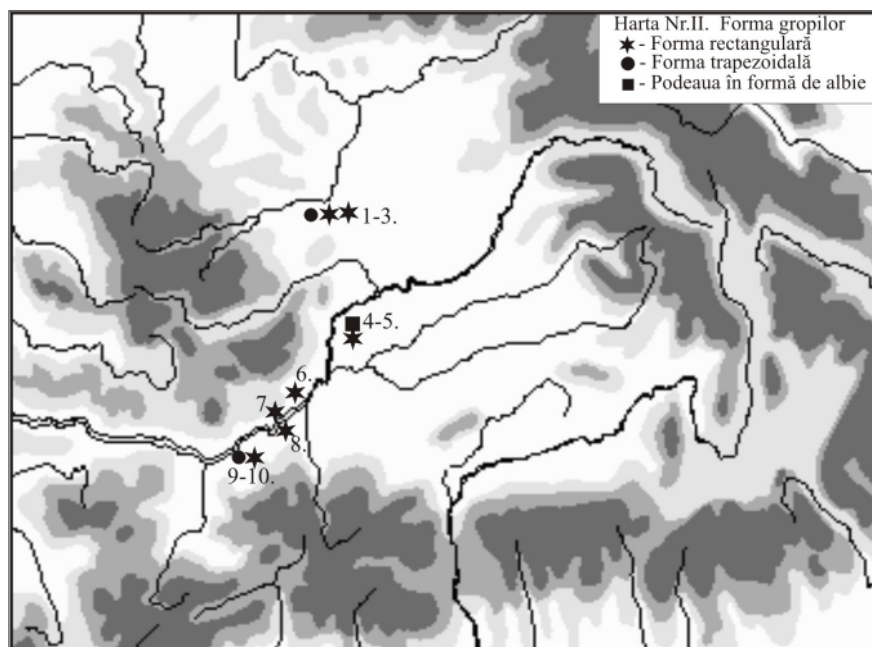

Figura 12

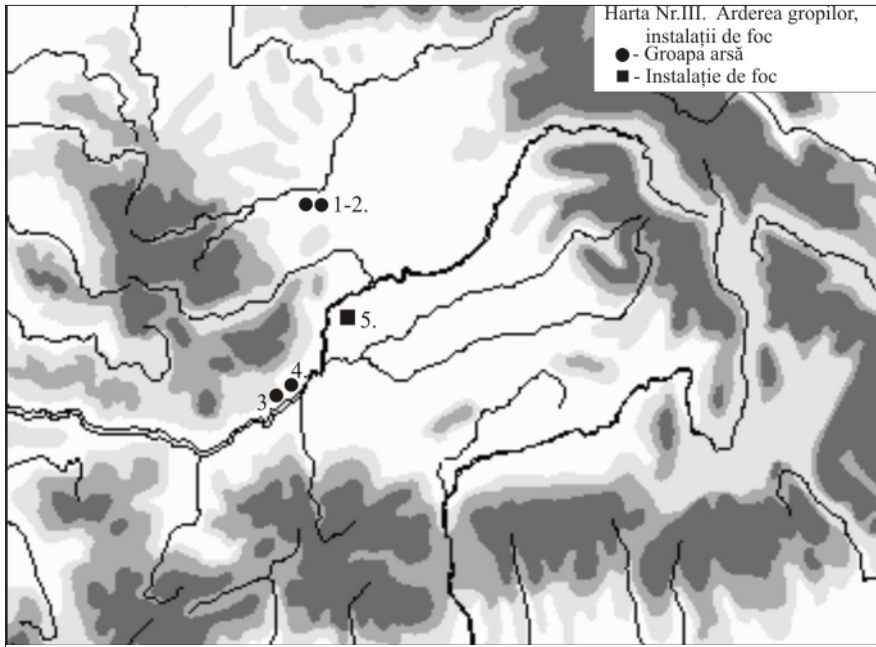

Figura 13

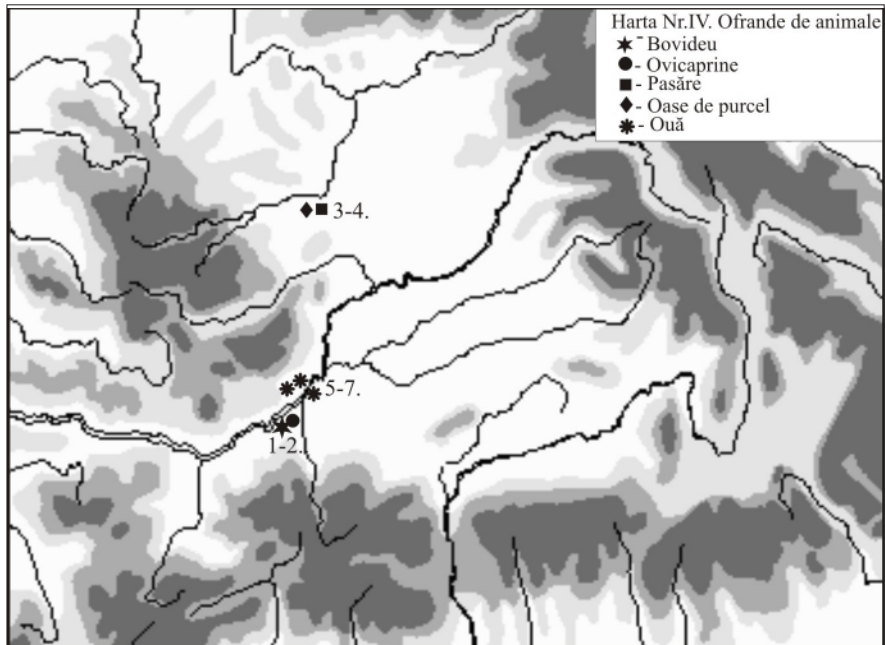

Figura 14

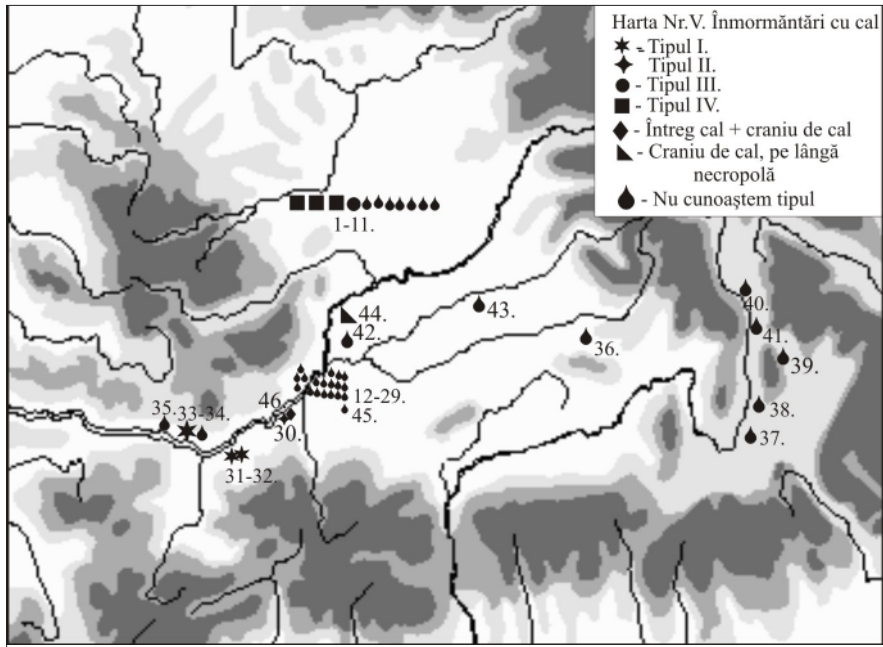

Figura 15

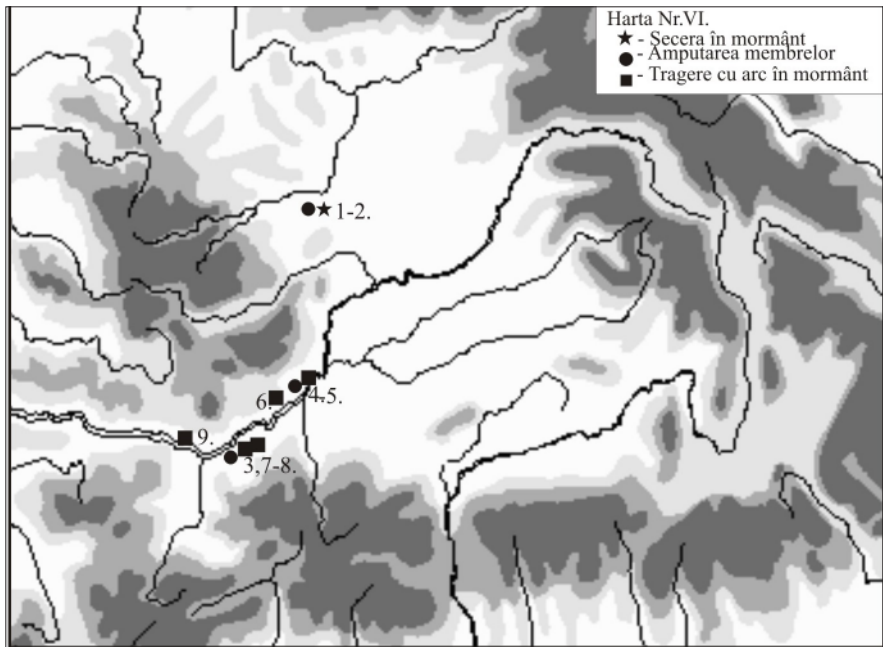

Figura 16

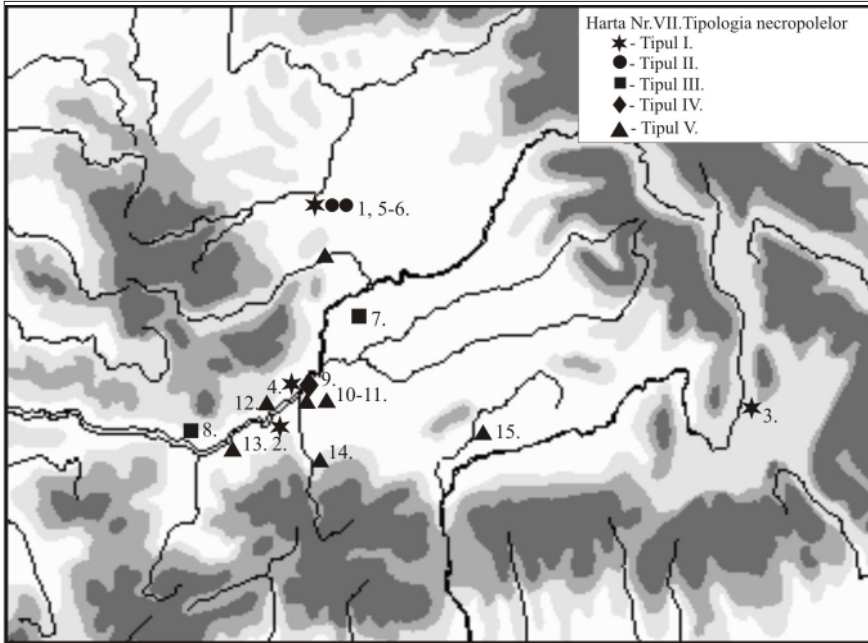

Figura 17

